

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

Články

9	Soupis prací Jana Havránka. Sestavili Michal Svatoš a Jiřina Urbanová
31	Blanka Zilynská, „Epilogatio“ sporu pražských mistrů a táborských kněží
41	Jiří Pokorný, Knihy a knihovny v inventářích pražských měšťanů v 18. století (1700—1784)
65	Ivana Čornejová, Zrušení Tovaryšstva Ježíšova v r. 1773 a osudy jezuitů z pražské univerzity
77	Theodor Syllaba, Ke kulturně politické činnosti profesora Augusta Schleichera v českých zemích
91	Jaroslava Pešková, Rozvoj filozoficko metodologické dimenze v české vědě 19. století
107	Ivan Hlaváček, K podílu Josefa Emlera na boji o českou univerzitu v roce 1872
117	Martin Svatoš, Jan Kvíčala a zřízení mimořádné profesury filozofie na české univerzitě v Praze
133	Ivo Tretera, Spor kolem habilitace Petra Durdíka
147	Marie Štemberková, Alma mater v beletrii. Obraz pražské univerzity v české próze od počátku 20. století do okupace

Cizojazyčná shrnutí

29	Verzeichnis der Veröffentlichungen von Jan Havránek. Zusammengestellt von Michal Svatoš und Jiřina Urbanová
40	Blanka Zilynská, Die „Epilogatio“ des Streites zwischen den Prager Magistern und den Taboritenpriestern
64	Jiří Pokorný, Bücher und Bibliotheken in den Inventaren der Prager Bürger im 18. Jahrhundert (1700—1784)
75	Ivana Čornejová, Die Auflösung der Societas Jesu und die Schicksale der Jesuiten der Prager Universität
89	Theodor Syllaba, Zur kulturpolitischen Tätigkeit August Schleichers in den böhmischen Ländern

104	Jaroslava Pešková, Die Entfaltung der philosophisch-methodologischen Dimension in der tschechischen Wissenschaft des 19. Jahrhunderts
115	Ivan Hlaváček, Zum Anteil Josef Emlers am Kampf um die tschechische Universität im Jahre 1872
131	Martin Svatoš, Jan Kvíčala und die Errichtung einer ausserordentlichen Professur der Philosophie an der tschechischen Universität
146	Ivo Tretera, Der Streit um die Habilitation von Petr Durdík
162	Marie Štemberková, Die Alma mater in der Belletristik. Das Bild der Prager Universität in der tschechischen Prosa seit der Jahrhundertwende bis zum 2. Weltkrieg

ČLÁNKY

Autoři

PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha
 doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
 doc. PhDr. Jaroslava Pešková, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Jiří Pokorný, Všeodborový archív Ústřední rady odborů, Praha
 PhDr. Martin Svatoš, Literární archív Památníku národního písemnictví, Praha
 PhDr. Michal Svatoš, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha
 prof. PhDr. Theodor Syllaba, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Marie Štemberková, Archív Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Ivo Tretera, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Jiřina Urbanová, Archív Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Blanka Zilynská, Archív Univerzity Karlovy, Praha

SOUPIS PRACÍ JANA HAVRÁNKA

Redakce a spolupracovníci časopisu AUC — Historia Universitatis Carolinae Pragensis věnují toto číslo dlouholetému členu, tajemníkovi a místopředsedovi redakční rady doc. dr. Janu Havránkovi, CSc., který roku 1988 slaví své šedesáté narozeniny.

Zpracovaná bibliografie prací J. Havránka podchycuje publikovanou vědeckou a odbornou produkci autora z let 1953 až 1987, včetně recenzí a zpráv.

Soupis je sestaven chronologicky, uvnitř jednotlivých let jsou nejdříve zaznamenány autorovy vlastní práce a po nich následuje seznam recenzovaných a anotovaných děl. Mezi vlastní práce byly zahrnuty také zprávy ze symposií a konferencí. Vnitřní řazení obou skupin je abecední. Přímé autorství nevyznačujeme, v případě spoluautorství jej nahrazuje pomlčka. Pokud byla recenze nebo zpráva označena pouze šifrou (Hvr.), uvádíme ji na konci bibliografického záznamu. Pro větší přehlednost je kurzívou vyznačen ev. spoluautor, název knižního titulu, popř. sborníku nebo periodika, v němž byl příspěvek publikován. Graficky je rovněž odlišen oddíl recenzí a zpráv. Všechny údaje, doplněné sestavovateli bibliografie, jsou umístěny v hranatých závorkách. Jde o doplněné názvy diskusních vystoupení, ev. o tituly recenzovaných a anotovaných děl, pokud nejsou součástí názvu. V oddíle recenzí a zpráv jsou v úplnosti citována nanejvýše tři díla, u většího množství posuzovaných prací se uvádí pouze jejich počet.

SEZNAM ZKRATEK

angl.	anglicky
AUC —	
Phil. et Hist.	Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historice
Bd.	Band
č.	číslo

Ed.	česky
ČČH	Edidit, Edité, Edited
ČMM	Československý časopis historický
ČSAV	Časopis Matice moravské
čes.	Československá akademie věd
FF UJEP	Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Brně
franc.	francouzsky
Hrsg.	Herausgegeben
HT	Husitský Tábor
HUCP	Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis
kol.	kolektiv
NČSAV	Nakladatelství Československé akademie věd
obr.	obraz, obrazová, obrazy
příl.	příloha
PSH	Pražský sborník historický
r.	redakce
Red.	Redaktion, redaktor
res.	résumé
rus.	rusky
s.	stran, strana
s. d.	sine dato
seš.	sešit
sl.	sloupec
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
SPN	Státní pedagogické nakladatelství
sv.	svazek
ÚTDU	Ústav teorie a dějin umění ČSAV
ÚEF	Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV
UK	Univerzita Karlova
Vol.	Volume, Volumen
Vyd.	Vydal, vydali
ZAUK	Zprávy Archívu Univerzity Karlovy
ZČHS	Zprávy Československé historické společnosti
ZKČDAS	Zápisníky katedry československých dějin a archivního studia filozofické fakulty Univerzity Karlovy
ZKDPLTV	Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd

1953

1. *Hornická stávka roku 1900 v severočeském hnědouhelném revíru*. Disertační práce. Praha, 244 s. — filozofická fakulta Univerzity Karlovy, strojopis.
2. *Hornická stávka roku 1900 v severočeském hnědouhelném revíru*. Praha, NČSAV 151 s., res. rus. Rozpravy ČSAV 63, řada společenských věd, seš. 2.

Recenze a zprávy

3. Pěnička, Alois: *Kladensko v boji za svobodu*. Praha 1953. 197 s., obr. příl. *Český lid* 40, s. 282—283.

1954

4. *Priesterová, Eva: Stručné dějiny Rakouska*. Redakční poznámky a předmluvu vypracoval Jan Havránek za redakční spolupráce Oldřicha Říhy a Josefa Polišenského. Praha, Nakladatelství politické literatury 565 s., 2 mapy.

Recenze a zprávy

5. Průkopníci socialismu. *Svět práce* 4, č. 42, s. 3. [Průkopníci socialismu u nás. Uspořádal a poznámkou opatřil Zdeněk Šolle. Praha 1954. 524 s., obr. příl.]

1956

6. K otázkám třídní diferenciaci na českém venkově na přelomu 19. a 20. století. *ZKČDAS* 1, č. 2, s. 50—53.
7. Om'adina a boj za všeobecné rovné hlasovací právo roku 1893. *ZKČDAS* 1, č. 1, s. 57—60.
8. [Šiřistě, Karel]: U duchovského viaduktu. Zapsali Věra Pochmanová, Jan Havránek. *Naše vlast* 4, s. 66.
9. Výsledky starých pamětníků dělnického hnutí. *ZKČDAS* 1, č. 1, s. 62—64.
10. Vzpomínky pamětníků — historickým pramenem. *Naše vlast* 4, č. 5, s. 66—67, 2 obr.

Recenze a zprávy

11. Pojednání o hospodářském životě v padesátých letech 19. století. *ZKČDAS* 1, č. 2, s. 46—47 [Dundr, Josef Alexander: Čtení učitele českého jazyka na technických školách o průmyslu a industrii v Čechách. Praha 1859. 216 s.]
12. — *Hlaváček, Ivan*: Přednášky prof. dr. Jaroslava Šidaka na filosoficko-historické fakultě UK. *ZKČDAS* 1, č. 3, s. 63.

1958

13. Dělnické tábory lidu za všeobecné hlasovací právo. *Za krásami domova* 4, s. 172—173, 1 obr., 2 mapy.
14. *Hnutí Omladiny a boj za všeobecné hlasovací právo roku 1893*. Kandidátská disertační práce. Praha, 777 s. — filozofická fakulta Univerzity Karlovy, strojopis.
15. K ideovým kořenům Břevnovského programu z roku 1878. *ZKČDAS* 3, č. 1—2, s. 43—60.

1959

16. Praha dělnického hnutí koncem 19. století. *Za krásami domova* 5, s. 136—137, 2 obr., 1 mapa.
17. Praha v bouřlivém roce 1905. *Za krásami domova* 5, s. 160—162.
- 17a. III. sjezd československých historiků. *Slovanský přehled* 45, s. 323.

1960

Recenze a zprávy

18. Der Aufstieg der Prager Bevölkerung in den Maitagen 1945. *Geschichtsunterricht und Staatsbürgerkunde* 2, s. 429—432 [Bartošek, Karel: Pražské povstání 1945. Praha 1960. 257 s., 32 s. obr. příl.]
19. Dvě úvahy na okraj Kulovy knihy. *ZKČDAS* 4, s. 91—96 [Kula, Witold: Rozważania a historie. Warszawa 1958. 296 s.]
20. Jak se učit dějepisu. *ZKČDAS* 4, s. 97—98 [Sychrová, Hana: K problému základního učiva v dějepise. Praha 1958. 179 s.]

1961

21. Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku devadesátých let 19. století. *HUCP* 2, 1, s. 5—33, res. rus., něm., angl. [částečně přetištěno In: *Čtení o Univerzitě Karlově*. Sestavil Jan Havránek. Praha, UK 1976, s. 95—104].
22. Protirakouské hnutí dělnické mládeže a studentů a události roku 1893. *HUCP* 2, 2, s. 21—85, res. rus., něm.
23. Snahy německé buržoasie o rozdělení Čech na sklonku 19. století. *ZKČDAS* 5, s. 19—30.
24. *Úvod do studia dějepisu*. Praha, SPN 96 s. — Učební texty pro dálkové studium na pedagogických institutech.
25. — *Kavka, František*: Vývoj universitní správy. In: *Kučera, Karel — Truc, Miroslav: Archiv University Karlovy*. Průvodce po archivních fondech. Praha, UK, s. 54—79.
26. Za všeobecné hlasovací právo rovné a přímé. *Dějiny a současnost* 3, č. 7, s. 32—33.

Recenze a zprávy

27. Poznámky k II. dílu „Přehledu československých dějin“. *ZKČDAS* 5, s. 105—111 [Přehled československých dějin. Díl 2. Sv. 1. Praha 1960. 238 s.]

28. Základní dílo o československých dějinách. *Slovanský přehled* 47, s. 60—61 [Přehled československých dějin. Díl 2. Sv. 1. Praha 1960. 238 s.]

1962

29. Hornická generální stávka roku 1900 na Kladensku. In: *Z dějin dělnického hnutí na Kladensku*. Sborník k 40. výročí vzniku KSČ. Uspořádal Karel Jiřík a Stanislav Krajník. Praha, Orbis 1962, s. 45—94.
30. Omladina a 17. srpen 1893. *Dějiny a současnost* 4, č. 2, s. 16—17.

Recenze a zprávy

31. Čtyřsté jubileum university v Jeně. *HUCP* 3, 2, s. 180—185 [Geschichte der Universität Jena 1548/58 — 1958. Bd. 1. Jena, 765 s.] (Hvr.)
32. Historie a lidský věk. *Dějiny a současnost* 4, č. 7, s. III [Kula, Witold: Wstęp do historii gospodarczej. Przegląd kulturalny 47, 1961].
33. V. letní škola slovanských studií. *ZČHS* 5, s. 105—106 (Hvr.).
34. Pět set let basilejské university. *HUCP* 3, 2, s. 175—179 [Bonjour, Edgar: Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart. Basel 1960. 864 s.]
35. M. N. Pokrovskij a jeho místo v rozvoji sovětské historické vědy. *Dějiny a současnost* 4, č. 7, s. II [Dubrovskij, S. M.: Akademik M. N. Pokrovskij i jeho roľ v razvitii sovetskoj istoričeskoj nauki. Voprosy istorii 1962, No. 3, s. 3—11. Sokolov, O.: O istoričeskich vzgljadach M. N. Pokrovskogo. Kommunist 1962, No. 4, s. 69—79] (Hvr.).
36. První svazek sovětské historické encyklopedie. *Dějiny a současnost* 4, č. 8, s. II [Sovetskaja istoričeskaja enciklopedija. Tom 1. Moskva 1962. 1024 sl.] (Hvr.).
37. Sovětští historikové po XXII. sjezdu KSSS. *Dějiny a současnost* 4, č. 5, s. II (Hvr.).
38. Stávkové boje v Čechách v 19. století. *ČČH* 10, s. 52—54 [Šolle, Zdeněk: Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století. Praha 1960. 394 s.]
39. 150 let Humboldtovy university. *HUCP* 3, 1, s. 153—160 [Forschen und Wirken. Festschrift zur 150 — Jahre — Feier der Humboldt-Universität 1810—1960. Bd. I—III. Berlin 1960. 754, 979, 769 s. Die Humboldt-Universität gestern — heute — morgen. Berlin 1960. 250 s.] (Hvr.).
40. Ústav pro dějiny University Karlovy. *ZČHS* 5, s. 105 (Hvr.).

1963

41. Před osmdesáti lety... *Praktický lékař* 43, č. 18, s. 709—710.
- 41a. Wáclaw Wladiwoj Tomek a rakouská cenzura. *Dějiny a současnost* 5, č. 4, s. 38—39.
42. *Z dějin československo-polských vztahů*. Referáty a diskuse z pracovní konference Varšavské a Karlovy university, konané 26.—27. dubna 1962 v Praze. Uspořádal Otakar Bartoš a Jan Havránek. Praha, UK 119 s. [diskuse s. 59—60].
43. — *Petráň, Josef*: *Základy statistické metody pro historiky*. Praha,

SPN 219 s. — Učební texty vysokých škol, filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Recenze a zprávy

44. Jaroš, Karel — Job, Jan: Rozvoj československého školství v číslech. Praha 1961. 149 s. *HUCP* 4, 1, s. 133—134 [Hvr.].
45. — *Kvaček, Robert*: Dva sborníky k dějinám KSČ. *ČČH* 11, s. 228—231 [K některým otázkám ideového vývoje dělnického hnutí v našich zemích. Praha 1960. 98 s. O revoluční jednotu československého dělnického hnutí. Praha 1961. 222 s.].
46. Zrození generace. *Dějiny a současnost* 5, č. 8, s. II [Červinka, František: Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století. Praha 1962. 277 s.] [Hvr.].

1964

47. *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893*. Praha, NČSAV 87 s., res. něm. Rozpravy ČSAV 74, řada společenských věd, seš. 2.
48. Císař pán, profesoři a policajti. *Dějiny a současnost* 6, č. 2, s. 15.
49. XI. konference rakouských historiků v St. Pölten. *ČČH* 12, s. 632.
50. *Kavka, František a kol.: Stručné dějiny Univerzity Karlovy*. Praha, UK, s. 221—324.
51. Školství a česká společnost v 19. století. *ZKDPLTV* č. 18, s. 39—44.

Recenze a zprávy

52. Padesát let po Sarajevu. *Dějiny a současnost* 6, č. 8, s. 46 [Hvr.].
53. O nové dějiny Karlovy university. *ZKDPLTV* č. 17, s. 55.

1965

54. Edice pramenů k 19. a 20. století. *Príspevky k dějinám KSČ* 5, s. 834—839.
55. — *Kavka, František*: Der kulturelle und geistige Einfluss der Wiener Universität auf die Tschechen und Slowaken. *Österreichische Osthefte* 7, s. 205—212.
56. Rozwój wsi czeskiej w drugiej połowie XIX wieku. *Studia z dziejów ZSSR i Europy środkowej* 1, s. 43—80, res. rus., angl.
57. Der Umwandlungsprozess in der Bauerngesellschaft Böhmens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *Die Agrarfrage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918*. Bucurest, Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, s. 295—299.
58. *Kučera, Karel*: Úvod. In: *Disertace pražské university 1882—1953*. Sv. 1. Universita Karlova. Sestavila Marie Tulachová. Praha, UK — SPN, s. 3—17. Sv. 2. Německá universita. Sestavila Milena Výborná. Uspořádali Jan Havránek a Karel Kučera. Praha, UK — SPN. 230 s.
59. — *Myška, Milan*: Úvod do studia dějepisu. Ostrava, Pedagogická fakulta, s. 11—32, 37—39, 70—80. — Učební texty vysokých škol, pedagogická fakulta Ostrava.
60. Využití statistické metody při studiu dějin závodů a při určování charakteru regionu. In: *Regionální dějiny dělnického hnutí a dějiny*

závodů. Metodická příručka. Praha, Nakladatelství politické literatury, s. 103—125.

1966

61. K otázce použití mikroanalýzy ve studiu demografického vývoje 19. století. In: *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy*. Uspořádali Zdeněk Fiala a Rostislav Nový. Praha, UK, s. 221—236.
62. — *Kořalka, Jiří* — *Mésároš, Július* — *Šolle, Zdeněk*: Narodnyje masy v češskom i slovackom nacionalnom dviženii XIX veka. *Voprosy istorii* 41, č. 1, s. 105—116.
63. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy. Praha, UK, 45 s.
64. Die ökonomische und politische Lage der Bauernschaft in den böhmischen Ländern in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 2, s. 96—136, res. čes.
- 64a. Social Classes, Nationality Ratios and Demographic Trends in Prague 1880—1900. *Historica* 13, s. 171—208.

Recenze a zprávy

65. — *Fiala, Zdeněk* — *Kvaček, Robert*: Vaněček, Václav: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. Praha, 616 s., 28 obr. příl. *ČČH* 14, s. 97—103.

1967

66. České země v Evropě 1848—1918. (Úvodní slovo sekce pro dějiny 1848—1918 IV. sjezdu čs. historiků). *ZČHS* 9, č. 2, s. 5—15.
67. The Development of Czech Nationalism. *Austrian History Yearbook* 3, Part 2, s. 223—260.
68. Encyklopedie a historie. *ZČHS* 9, č. 2, s. 23—30.
69. Mezinárodní konference o rakousko-uherském vyrovnání. *Slovanský přehled* 53, s. 374—376.
70. Národnostní otázka v Rakousko-Uhersku očima Evropanů a Američanů. *Príspevky k dějinám KSČ* 7, s. 135—137.
71. Sprachliche Gegensätze und Nationalitätenfragen in Böhmen und Mähren bis zum Mährischen Ausgleich. In: *Donauraum — gestern, heute, morgen*. Vorträge und Diskussionsbeiträge des V. Internationalen Seminars. Hrsg. von József Varga. Wien, Europa-Verlag, s. 147—157 [diskuse s. 234].
72. Symposium o českých dějinách v Badenu. *Príspevky k dějinám KSČ* 7, s. 139—141.

1968

73. — *Butvin, Josef*: *Dějiny Československa. Díl 3*. Od roku 1791 do roku 1918. Praha, SPN, s. 5—81, 180—202, 236—270, 295—372, 402—429, 457—487. — Učebnice pro pedagogické fakulty.
74. *Dějiny Československa v datech*. Kolektiv autorů: Miroslav Buchval-

- dek, Jan Havránek, Josef Haubelt, Ivan Hlaváček, Jaroslav Kašpar, Robert Kvaček, Eduard Maur, Karel Novotný, Rostislav Nový, Tomáš Pasák, Jiří Sláma, Jiří Svoboda, Otto Urban, Zdeněk Urban. Praha, Svoboda, s. 419—436, 464—469, 480—483.
75. Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století. *Historická demografie* 2, s. 63—66.
76. Malý národ ve střední Evropě. *Index*, č. 9, s. 6—9.
77. František Palacký — politik a jeho doba. In: *Památník Palackého 1798—1968*. Uspořádal Milan Myška. Ostrava, Profil, s. 9—30.
78. Sto let po rakouském vyrovnání. *ZČHS* 10, č. 1, s. 55—58.
79. Závěr. In: *Lid, národ, stát v našich dějinách*. Sest. Jan Pelán. Praha, Socialistická akademie — ČSAV, s. 82—84.

Recenze a zprávy

80. Češi a Poláci v minulosti. Díl 2. Období kapitalismu a imperialismu. Redaktor Václav Žáček. Praha, 710 s. *ČČH* 16, s. 401—403.
81. Dokoupil, Lumír: Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce. In: Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti. Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě, řada C, č. 1. *Historická demografie* 2, s. 84—85.
82. — Maur, Eduard: O nové dějiny našich měst. *ČČH* 16, s. 904—908. [Bělohávek, Miloslav a kol.: Dějiny Plzně. Díl 1. Od počátku do roku 1788. Plzeň, 1965. 354 s.].

1969

83. Dějiny a dnešek. *Dějiny a současnost* 11, č. 6, s. 44—45.
84. Karel Kramář. *Dějiny a současnost* 11, č. 4, s. 12—14.
85. Das nationale Streben der Völker in Mittel- und Südosteuropa nach dem ersten Weltkrieg und die Folgen auf politischer, sozialer und wirtschaftlicher Ebene. In: *Aufgaben der kleinen Völker und Sinn ihrer Existenz heute. Vorträge des VII. internationalen Seminars*. Hrsg. von József Varga. Wien, Europahaus, s. 46—52.
86. — Petrůň, Josef: Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775 až 1918. *ČČH* 17, s. 863—886.
87. Studenti na prahu moderního českého politického života. *Revue dějin socialismu* 9, s. 721—741.
88. Die Studenten an der Schwelle des modernen tschechischen politischen Lebens. In: *Arbeiterbewegung und Intelligenz*. AUC — Phil. et Hist. 4, Studia historica 4, s. 29—52.

Recenze a zprávy

89. Dnešní stav historické demografie ve Spojených státech. *Historická demografie* 3, s. 96—99 [Daedalus. Journal of American Academy of Art and Sciences. Spring 1968. Historical Population Studies. Vol. 97, 2, s. 353—681].
90. Dějiny SSSR. Sv. 1, 2. Praha, 420, 430 s. *ČČH* 17, s. 219—221.

1970

91. Česká politika, konzervativní aristokraté a uspořádání poměrů

v habsburské říši v letech 1860—1867. *Sborník historický* 17, s. 67 až 95, res. něm.

92. Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století. *PSH* 1969 až 1970, s. 70—105, res. něm.
93. Forumgespräch zum Generalthema. In: *Die Auflösung des Habsburgerreichs*. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, s. 500—501, 506, 508—509, 516.

1971

94. Fascism in Czechoslovakia. In: *Native Fascism in the Successor States 1918—1945*. Ed. by Peter F. Inger. Santa Barbara, American Bibliographical Arber-Clio Press, s. 47—55.
95. Die tschechische Politik und der Ausgleich von 1867. In: *Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867*. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. — 1. 9. 1967. Bearbeitet von Anton Vantuch. Hrsg. von Ludovít Holotík. Bratislava, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, s. 520—544.

Recenze a zprávy

96. Geschichte der Universität Rostock 1419—1969. 1—2. Rostock 1969. 295, 408 s. *HUCP* 11, 1—2, s. 96—98 (r.).
97. Právnická fakulta bratislavské university. *Právněhistorické studie* 16, s. 271—274 [Viator, Martin: Päťdesiat rokov Univerzity Komenského. Bratislava 1969. 635 s.].
98. Spomenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. 1—2. Zagreb 1969. 727, 592 s. *HUCP* 11, 1—2, s. 98—100 (r.).

1972

99. Moravské školství v druhé polovině 19. století. *ČČM* 91, s. 117—125.
100. — Černý, Oldřich: *Půlstoletí v dokumentech*. 1871—1917. Praha, Albatros. 139 s.

Recenze a zprávy

101. Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví 5, 1970, 296 s. *HUCP* 12, 1—2, s. 252—253 (r.).

1973

102. — Kavka, František: Bibliographie selective de l'Université de Prague. In: *Gibert, Rajael — Paquet, Jacques — Ellehøj, Svend — Kavka, František — Havránek, Jan: Bibliographie internationale de l'Histoire des Universités* 1. Genève, Librairie Droz, s. 167—196.
103. *Dějiny novověku*. Sv. 3. Za redakce J. Charváta vypracovali Vratislav Čapek, Jan Havránek, Jaroslav Charvát, Zdeněk Jindra, Vladimír Nálevka, Aleš Skřivan. Praha, SPN, s. 316—369.
104. Jedlička, Jaroslav: Eduard Albert — Jaroslav Goll — 50 listů ko-

respondence. Edici doplnil a upravil Jan Havránek. *HUCP* 13, 1—2, s. 215—267, res. něm.

105. Úloha měst v populačním vývoji 19. století. (Příklad Prahy). *Demografie* 15, s. 229—234.

Recenze a zprávy

106. Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919—1969. Poznań, 1972. 777 s. *HUCP* 13, 1—2, s. 278—279 (r.).

107. Hlaváček, Antonín: Výroční zprávy středních škol 1820—1950. Soupis. Praha 1971. 571 s. *HUCP* 13, 1—2, s. 283—284 (r.).

108. Krakovské studentstvo v 19.—20. století. *HUCP* 13, 1—2, s. 276—278 [Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku. 1—3. Kraków 1964, 1970, 1968.] (r.).

1974

109. Slovanství Josefa Jungmanna a zásahy rakouské cenzury roku 1915. *HUCP* 14, 1—2, s. 39—44, res. něm.

110. Die soziale Struktur von Prag in den Jahren 1869—1921 im Vergleich zu Budapest. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 20. Ed. Miklós Horváth. Budapest, A Budapesti Történeti Múzeum Város-történeti Evkönyve, s. 124—129.

Recenze a zprávy

111. Nové práce o Wartburgu 1817. *HUCP* 14, 1—2, s. 214—215 [Steiger, Günther: Aufbruch. Urburschenschaft und Wartburgerfest. Leipzig — Jena — Berlin 1967. 254 s. Tümmeler, Hans: Wartburg, Weimar und Wien. Der Staat Carl Augusts in der Auseinandersetzung mit den Folgen des Studentenfestes von 1817. Historische Zeitschrift 215, 1972, s. 49—106] (Hvr.).

112. Vorbrod, Günter W. — Vorbrod, Ingeburg: Corpus Sceptorum 1, 1—2. Heidelberg 1971. *HUCP* 14, 1—2, s. 226—228 (Hvr.).

1975

113. Rol' juridického obrazovania v češskom narode v konce 19 i načale 20 storočia. In: *Právnická vzdelanosť na Slovensku (1948 až 1971)*. Materiály z konferencie k 50. výročiu vzniku Právnickej fakulty UK v Bratislave (Smolenice 2. — 4. novembra 1971). Acta facultatis iuridicae UC Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 297—302.

114. Studenti University Karlovy a břevnovský sjezd sociální demokracie. In: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*. Uspořádal Karel Malý. Praha, UK, s. 127—145, res. něm.

115. Václav Vojtíšek a Universita Karlova. *HUCP* 15, 2, s. 7—27, res. něm.

Recenze a zprávy

116. Bibliographie zur Universitätsgeschichte. Verzeichnis der im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland 1945—1971 veröffentlichten Litera-

tur. Bearbeitet von Edwin Stark, hrsg. von Erich Hassinger. Freiburg — München 1974. 316 s. *HUCP* 15, 2, s. 106—108 (Hvr.).

117. Hučko, Ján: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodenskej inteligencie. Bratislava 1974. 385 s. *HUCP* 15, 1, s. 108—110 (Hvr.).

118. Jílek, František — Lomič, Václav: Dějiny Českého vysokého učení technického 1, 1. Praha 1973. 595 s. *HUCP* 15, 2, s. 101—102 (Hvr.).

119. Kearney, Hugh: Scholars and Gentlemen. Universities and Society in Pre-Industrial Britain. 1500—1700. London 1970. 214 s. *HUCP* 15, 1, s. 110—111 (Hvr.).

120. Knižnice k dějinám freiburské university. *HUCP* 15, 2, s. 110—111 [Beiträge zur Freiburger Wissenschafts- und Universitätsgeschichte 1—36, Freiburg im Breisgau 1952—1969] (Hvr.).

121. Práce o dějinách vysokých škol v NDR. *HUCP* 15, 2, s. 105—106 [Straube, Manfred — Fläschendrager, Werner: Forschungen zur Geschichte der Universitäten, Hochschulen und Akademien der DDR. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 18, 1970, Sonderband „Historische Forschung in der DDR 1960—1970“, s. 187—209] (Hvr.).

122. Science and Society 1600—1900. Ed. Peter Mathias. Cambridge 1972. 166 s. *HUCP* 15, 1, s. 111—112 (Hvr.).

123. Universität und Gelehrtenstand 1400—1800. Hrsg. von Hellmuth Rössler und Günther Franz. Limburg a. d. Lahn 1970. 228 s. *HUCP* 15, 1, s. 106—108 (Hvr.).

124. Winter, Eduard — Winter, Maria: Domprediger Johann Emanuel Veith und Kardinal Friedrich Schwarzenberg. Wien 1972. 178 s. *HUCP* 15, 2, s. 104—105 (Hvr.).

1976

125. *Čtení o Universitě Karlově*. Sestavil Jan Havránek. Praha, UK. 137 s., obr. příl., res. rus., angl., franc., něm. (s. 95—104, 115—122).

126. Projekt Jana Purkyně na vybudování fyziologického ústavu na pražské univerzitě. *HUCP* 16, 1, s. 39—58.

Recenze a zprávy

127. Dějiny sofijské university. *HUCP* 16, 2, s. 99—100 [Sofijskij univerzitet „Kliment Ochridski“ 9. IX. 1944 — 9. IX. 1974. Sofija 1974. 351 s.] (Hvr.).

128. Kapitoly z dějin olomoucké university 1573—1973. Hlavní redaktor Jan Navrátil. Ostrava 1973. 371 s. *HUCP* 16, 2, s. 93—94 (Hvr.).

129. Listy Lucjana Malinowskiego do Jarosława Golla. Przyczynek do dziejów polsko-czeskich kontaktów naukowo-kulturalnych w drugiej połowie XIX wieku. Opracowała Stanisława Sochacka. Opole 1975. 207 s. *HUCP* 16, 2, s. 106—107 (Hvr.).

130. Ludwig-Maximilians-Universität München 1472—1972. München 1972. 233 s. *HUCP* 16, 2, s. 100—101 (Hvr.).

131. Práce z dějin slavistiky 2. Uspořádal M. Kvapil. Praha 1975. 232 s. *HUCP* 16, 1, s. 63—64 (Hvr.).

132. Roch, Stanislav: Trojí kronikářské výpisky 1849—1974. 125 let Vysoké školy báňské. Příbram 1975. 56 s. *HUCP* 16, 1, s. 62 (Hvr.).

133. Rozhodnutí o 17. listopadu 1939. *HUCP* 16, 2, s. 105—106 [Brandes, Detlef: Die deutsche Reaktion auf die Prager Demonstration im Okto-

- ber und November 1939. Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte 23, 1975, s. 210—218] (Hvr.).
134. Skubała-Tokarska, Zofia — Tokarski, Zenon: Uniwersytety w Polsce. Warszawa 1972. 196 s. *HUCP* 16, 2, s. 95—96 (Hvr.).
135. Tadeusz Kościuszko — proměny obrazu hrdiny. In: *Úloha historického vědomí v evropském hnutí v 19. století*. Uspořádal Miroslav Hiroch. AUC — Phil. et Hist. 1976, 5, Studia historica 15, s. 140—145 [Šreniowska, Krystyna: Kościuszko bohater narodowy. Opinie współczesnych i potomnych 1794—1946. Warszawa 1973. 265 s.].
136. Universität Salzburg 1622 — 1962 — 1972. Festschrift. Red. H. Wagner und B. Wvcha. Salzburg 1972. 386 s. *HUCP* 16, 1, s. 60—61 (Hvr.).

1977

137. Ke jmenování Alberta Einsteina profesorem v Praze. *HUCP* 17, 2, s. 105—130, res. angl., něm.
138. Návrh Františka Palackého na udělení profesury Pavlu Josefu Šafaříkovi z roku 1846. K vydání připravil Jan Havránek. *Slavia* 46, s. 413—416.
139. Úloha Františka Palackého a Lva Thuna při snahách o jmenování Pavla Josefa Šafaříka profesorem slavistiky na pražské univerzitě. *Slavia* 46, s. 385—394.
140. Životní podmínky dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky. *Etnografie dělnictva* 9, s. 55—124, res. rus., něm.
141. Životní podmínky pražských dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky. *Etnografie dělnictva* 8, s. 67—68.
- Recenze a zprávy
142. Berka, Karel: K současnému stavu bolzanovského bádání. Filozofický časopis 24, 1976, s. 705—720. *HUCP* 17, 2, s. 134 (Hvr.).
143. 15 roků Univerzity Pavla Josefa Šafaříka v Košiciach. Zostavil Mikuláš Filip. Košice 1974. 91 s. *HUCP* 17, 1, s. 103—104 (Hvr.).
144. Práce o dějinách univerzit v SSSR vydané v letech 1968—1972. *HUCP* 17, 1, s. 99—100 [referuje o 22 pracech] (Hvr.).
145. Prameny k dějinám přírodních věd a techniky v pražských archívech 1918—1945. Zpracoval Jiří Beran s kolektivem. Praha 1976. 223 s. *HUCP* 17, 2, s. 136 (Hvr.).
146. Pražské dokumenty k dějinám úsilí o univerzitu v Brně. *HUCP* 17, 2, s. 136—137 [referuje o 7 člancích] (Hvr.).
147. Přehled vývoje vysokého školství v NDR v letech 1945—1961. *HUCP* 17, 2, s. 147—148 [referuje o 4 pracech] (Hvr.).
148. The Universities in the Nineteenth Century. Ed. by Michael Sanderson. London 1975. 262 s. *HUCP* 17, 1, s. 117—118 (Hvr.).
149. The University in Society 1—2. Ed. by Lawrence Stone. Princeton 1975. 642 s. *HUCP* 17, 2, s. 137—142.
150. — *Svatoš, Michal*: Weisert, Hermann: Die Verfassung der Universität Heidelberg. Überblick 1386—1952. Heidelberg 1974. 168 s. *HUCP* 17, 2, s. 142—145.

1978

151. Berlín Jenny Treiblové. In: *Claus Hammel, Paní Jenny Treiblová*. Komédie na motivy Theodora Fontana. Praha, Městská divadla pražská, s. 10—12.
- Recenze a zprávy
152. Kisch, Quido: Der Lebensweg eines Rechtshistorikers. Sigmaringen 1975. 259 s. *HUCP* 18, 2, s. 108—109 (Hvr.).
153. Mátej, Jozef a kolektiv: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava 1976. 501 s. *HUCP* 18, 1, s. 93—94 (Hvr.).
154. Nové i staré o vysokých školách střední Evropy v 19. století. *HUCP* 18, 2, s. 103—108 [Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien. Hrsg. von Christian Helfer und Mohammed Rassen. Göttingen 1975. 389 s.].
155. Nové příspěvky k dějinám slavistiky. *HUCP* 18, 2, s. 94—96 [referuje o 6 pracech] (Hvr.).

1979

156. Albert Einstein profesorem v Praze. In: *Havránek, Jan — Šolc, Martin — Grygar, Jiří*: V Praze o Einsteinovi a o Einsteinovi v Praze. *Vesmír* 58, s. 178—179.
157. Češi v severočeských a západočeských městech v letech 1880—1930. *Ústecký sborník historický* 1979, s. 227—253, res. něm.
158. Diskuse. [Místo Tábora v našich dějinách]. *HT* 2, s. 145—146.
159. Mzdy, pracovní poměry a životní náklady. *Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací ÚEF ČSAV Praha*, příl. 2, s. 41—46.
160. 17. listopad 1939 a jeho místo v dějinách. *Univerzitní zprávy* 1979, č. 2, s. 9—39.
161. Varšavský deník českého houslisty. In: *Polsko-czeska świadomość polityczna*. Warszawa, Ossolineum, s. 157—160.
162. Vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR (29. listopadu — 2. prosince 1978). *HUCP* 19, 2, s. 116—123.
163. Zápas o moderní českou univerzitu (1773—1918). *Univerzitní zprávy* 1979, č. 9—10, s. 76—81.
- Recenze a zprávy
164. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945—1970. Budapest s. d. 760 s. *HUCP* 19, 1, s. 116 (Hvr.).
165. Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939—1945. Sborník studií a vzpomínek. Vyd. Karel Čondl a Tomáš Pasák. Praha 1978. 357 s. *HUCP* 19, 2, s. 96—98 (Hvr.).
166. Dvacet let časopisu k dějinám erfurtské univerzity. *HUCP* 19, 2, s. 107 až 108 [Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt (1392—1816)] (Hvr.).
167. Gerber, Rafał: Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808—1831. Słownik biograficzny. Wrocław 1977. 505 s. *HUCP* 19, 2, s. 110—111.
168. Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky [Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter]. K vydání připravili Josef Hanzal a Blanka Svadbová. Praha 1978. 174 s. *HUCP* 19, 1, s. 98—100 (Hvr.).

169. Kráčmarová, Hana: Vysokoškoláci v revolučních letech 1945—1948. Praha 1976. 237 s. Kráčmarová, Hana: České vysokoškolské studentstvo a Únor 1948. ČČH 26, 1978, s. 481—506. *HUCP* 19, 2, s. 98—99.
170. Kras, Janina: Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848—1870. Kraków 1977. 255 s. *HUCP* 19, 1, s. 106—107 (Hvr.).
171. Otcovský, Ivan: Soupis učitelkých a školských spolků v Čechách do roku 1900. Praha 1977. 489 s. *HUCP* 19, 1, s. 97—98 (Hvr.).
172. Ročenka Univerzity J. E. Purkyně 1968—1975. Brno 1977. 1061 s. *HUCP* 19, 2, s. 99 (Hvr.).
173. Sonnemann, Rolf a kol.: Geschichte der Technischen Universität Dresden 1828—1978. Berlin 1978. 468 s. *HUCP* 19, 2, s. 111—113.
174. Z nových prací k místu univerzit ve vzdělávací soustavě 18. a 19. století. *HUCP* 19, 1, s. 101—106 [recenzuje 7 prací].

1980

175. — Štemberková, Marie: Dvacet let Příspěvků k dějinám Univerzity Karlovy. Obsah a rejstříky AUC — *HUCP* ročníků 1—20 (1960—1980). *HUCP* 20, 2, s. 93—138.
176. Materiály k Einsteinovu pražskému působení v Archivu Univerzity Karlovy. *HUCP* 20, 1, s. 109—134, res. něm.
177. Pražští voliči roku 1907, jejich třídní složení a politické smýšlení. *PSH* 12, s. 170—212, res. něm.
178. Les réalisations de l'historiographie tchèque et slovaque dans le domaine des études sur l'histoire des universités et autres écoles supérieures. In: *L'Histoire des universités. Problèmes et méthodes*. 1ère Session scientifique internationale Cracovie, 13—14 mai 1978. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DLXVII, Prace Historyczne 67, s. 51—62, Résumé de la discussion, s. 66—67, 116.
179. Wohlgemuthová, Renata a kol.: Pražské dělnické hnutí v období 1848 až 1921. Příručka k dějinám pražské stranické organizace. Díl 2. Praha, Dům politické výchovy MV KSČ. 236 s. [passim].
180. Z pramenů k dějinám „Dělnicko-studentského výboru“ v Plzni z let 1920—1922 (1. část, 1920—1921). *ZAUK* 3, s. 109—134.

Recenze a zprávy

181. Lomič, Václav — Horská, Pavla: Dějiny Českého vysokého učení technického 1, 2. Praha 1978. 447 s. *HUCP* 20, 2, s. 79—80.
182. Mušič, Drago — Batis, Janez: Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja). In: Zbornik za zgodovino naravoslavja 3, 1975, s. 11—158. *HUCP* 20, 2, s. 85—86 (Hvr.).
183. Novotný, Jan: Slovanská lípa 1848—1849. K dějinám prvního českého politického spolku. Acta Musei Pragensis 75, 76, 1975, 1976, 75, 81 s. *PSH* 12, s. 227—229.
184. O nových pracích k dějinám univerzit v NSR. *HUCP* 20, 1, s. 144 až 151 [recenzuje 10 prací].
185. Steiger, Günter: Ich würde doch nach Jena gehn... Weimar 1978. 224 s. *HUCP* 20, 1, s. 152—154.

186. Bolzanos „Vom besten Staate“ und Cabets „Voyage en Ikarie“. In: *Bernard Bolzano 1781—1848*. Praha, UK, s. 61—92, res. čes., angl.
187. Český historismus druhé poloviny 19. století mezi monarchismem a demokratismem. In: *Historické vědomí v českém umění 19. století*. Praha, ÚTDU ČSAV v Praze, s. 27—36, res. něm., s. 241—242.
188. Diskuse. [Podoba husitské tradice]. *HT* 4, s. 240.
189. František Palacký a Univerzita Karlova. *HUCP* 21, 1, s. 67—81, res. něm.
190. Konstantin Ireček i českata občestvenost. *Vekove* 1981, č. 4, s. 21 až 35.
191. Konstantin Jireček — první kroky historika jižních Slovanů. *Slavia* 50, s. 408—415.
192. *Pražské dělnictvo v období nástupu levice a vzniku KSČ. Díl 1*. Zpracoval kolektiv autorů: Z. Mika, J. Novotný, K. Novotný, J. Havránek, P. Horská, M. Moravcová, O. Kodedová, R. Wohlgemutová, J. Galandauer, J. Soukup. Praha, Ústav marxismu-leninismu ČVUT, s. 92—131.
193. Soziale Struktur und politisches Verhalten der gross-städtischen Wählerschaft im Mai 1907 — Wien und Prag im Vergleich. In: *Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von Isabella Ackert, Walter Hummelberger und Hans Mommsen. Bd. 1. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, s. 150—166.

Recenze a zprávy

194. Beiträge zur Geschichte der Humboldt-Universität zu Berlin. *HUCP* 21, 1, s. 139—140 [Mohrmann, Walter: Geschichte der Humboldt-Universität zu Berlin von 1945 bis zur Gegenwart. Berlin 1980. 75 s. Abelmann, Heinz: Zur Geschichte der Arbeiter- und Bauern-Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin. Berlin 1980. 80 s.].
195. Documenta Pragensia 1. Praha 1980. 145 s. *HUCP* 21, 1, s. 128—129 (Hvr. — Mi.S.).
196. Dshorbenadze, Sergo: Die Universität Tbilisi. Jena 1977. 56 s. *HUCP* 21, 1, s. 138—139.
197. Halas, František X.: Nacistická persekuce na brněnské univerzitě v letech 1939—1945. *SPFFBU*, C 25—26, 1978—1979, s. 41—70. *HUCP* 21, 1, s. 123—124.
198. — Svatoš, Michal: Nové práce k dějinám školství v českých zemích. *HUCP* 21, 1, s. 105—111 [recenzují 5 prací].
199. O pražském semináři pro slovanskou filologii a jeho zakladateli Janu Gebauerovi. *HUCP* 21, 1, s. 119—121 [100. výročí založení semináře pro slovanskou filologii na Univerzitě Karlově. Uspořádal Jan Petr. Praha 1979. 180 s. Syllaba, Theodor: Jan Gebauer. Bibliografický soupis. Praha 1979. 167 s.].
200. Praha — Vilnius. Sborník prací k 400. výročí univerzity ve Vilniusu. Red. Jan Petr a Luboš Řeháček. Praha 1981. 125 s. *HUCP* 21, 1, s. 100 až 101 (Hvr.).
201. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920—1980. Dějiny, současnost, perspektivy. Praha 1981. 160 s. *HUCP* 21, 1, s. 122—123.
202. Riesinger, Waltraud — Rabiger, Heidrun Marquard: Die Vertretung des Faches Geschichte an der Universität Erlangen von deren Grün-

- dung (1743) bis zum Jahre 1933. Jahrbuch für frankische Landesforschung 40, 1980, s. 177—259. *HUCP* 21, 2, s. 111—112.
203. Tesár, Ivan: KSČ a studentstvo v předmnichovské republice. Praha 1980. 319 s. *HUCP* 21, 2, s. 91—92.

1982

204. [Bécs — Budapest — Prága városfejlődése]. In: *A Dunával. Történelmi figyelo*. Szerkesztette Péter Hanák. Budapest, RTV — Minerva, s. 25—33.
205. Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do roku 1881. *HUCP* 22, 1, s. 35—69, res. něm.
206. Jan Bedřich Novák (1872—1933). In: *Mirko Novák — filozof a estetik*. 3. 10. 1901 — 16. 9. 1982. Sborník referátů z konference O životě a díle prof. dr. Mirko Nováka v Brně dne 20. října 1982. Red. Jiří Gabriel. Brno, FF UJEP, s. 15—17.
207. Konstantin Jireček na pražské univerzitě. *Slavia* 51, s. 372—383.
208. Odliv obyvatelstva z Benešovska v letech 1869—1870. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 23, s. 291—308.
209. Otakar Hostinský ve sboru české filozofické fakulty. In: *Poceta Otakaru Hostinskému*. Vědecké sympozium Brno 10.—11. března 1980. Chairman Jiří Vyskočil, editor Rudolf Pečman. Brno, Česká hudební společnost, s. 65—69.
210. Rok 1882 na pražské univerzitě. *Vesmír* 61, s. 308—311.
- Recenze a zprávy
211. Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období). Praha 1981. 273 s. *Archivní časopis* 32, s. 184—187.
212. — Svatoš, Michal: Documenta Pragensia 2. Praha 1981, 268 s. *HUCP* 22, 2, s. 137—138.
213. Letopis Moskovského universiteta 1755—1979. Moskva 1979. 532 s. *HUCP* 22, 2, s. 125—126.
214. Srogoň, Tomáš — Cach, Josef — Mátej, Jozef — Schubert, Jozef: Dejiny školstva a pedagogiky. Bratislava 1981. 388 s. *HUCP* 22, 2, s. 126—127.

1983

215. Archivy a jejich pracovníci ve vědě a kulturním životě. *Archivní zprávy ČSAV* 15, s. 69—73.
216. — Foltá, Jaroslav — Těšínská, Emílie: K společenským kořenům institucionálního vývoje české fyziky. In: *100 let české novodobé fyziky*. Sborník přednášek přednesených na slavnostním shromáždění a sympoziu dne 22. září 1982. Uspořádal Libor Pátý. Praha, UK, s. 35—47.
217. Předpoklady působení české kultury v Čechách v 19. století. In: *Město v české kultuře 19. století*. Praha, Národní galerie v Praze, s. 108—122, res. angl., s. 398—399.
218. L'Université de Prague et l'enseignement non-universitaire aux XVIe — XIXe siècles. In: *L'Université et l'enseignement extra-universitaire*

- XVIe — XIXe siècle. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCLVII, Prace Historyczne 73, s. 159—170.
219. Ustavení české univerzity a její lékařské fakulty v letech 1882 a 1883. *Časopis lékařů českých* 122, s. 193—195.
220. Z pramenů k dějinám „Dělnicko-studentského výboru“ v Plzni z let 1920—1922 (2. část, 1920—1921). *ZAUK* 5, s. 91—109.

Recenze a zprávy

221. Archiv der Humboldt-Universität zu Berlin. Berlin 1982. 24 s. *HUCP* 23, 1, s. 128—129.
222. Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období). Praha 1981. 273 s. *Český lid* 70, s. 183—184.
223. Gawęda, Stanisław: Die Jagellonische Universität in der Zeit der faschistischen Okkupation 1939—1945. Jena 1981. 117 s. *HUCP* 23, 1, s. 132—133.
224. Chartier, Roger: Espace social et imaginaire social: les intellectuels frustrés au XVIIe siècle. *Annales* 37, 1982, s. 389—400. *HUCP* 23, 1, s. 128.
225. — Pešek, Jiří: Janko, Jan: Vznik experimentální biologie v Čechách (1882—1918). Praha 1982. 129 s. *HUCP* 23, 2, s. 70—71.
226. Kádner, Otakar: Pedagogika, školství a jejich dějiny. Uspořádal Josef Cach. Praha 1981. 197 s. *HUCP* 23, 1, s. 117—118.
227. Lomič, Václav: Vznik, vývoj a současnost Českého vysokého učení technického v Praze. Praha 1982. 181 s. *HUCP* 23, 1, s. 120.
228. Magister und Scholaren — Professoren und Studenten. *HUCP* 23, 1, s. 95—98 [Magister und Scholaren — Professoren und Studenten. Geschichte deutscher Universitäten und Hochschulen in Überblick. Leipzig — Jena — Berlin 1981. 279 s.].
229. Nový časopis k dějinám univerzit. *HUCP* 23, 1, s. 98—101 [History of Universities 1. Avebury 1981, 225 s.].
230. Sto let české novodobé fyziky. Koláž z historických textů. Uspořádal Libor Pátý a Zdeněk Horský. Praha 1982. 149 s. *HUCP* 23, 1, s. 117.
231. Studies in East European Social History. Vol. 1. Ed. by Keith Hitchins. Leiden 1977. 191 s. Studien zur Geschichte Osteuropas. Bd. 21. *East Central Europe* 10, s. 274—277.

1984

232. Der tschechische Pazifismus und Antimilitarismus am Vorabend des ersten Weltkrieges. In: *Friedensbewegungen: Bedingungen und Wirkungen*. Hrsg. von Gernot Heiss und Heinrich Lutz. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 11, s. 114—135.

Recenze a zprávy

233. — Svatoš, Michal: Alma mater Jenensis. Geschichte der Universität Jena. Hrsg. von Siegfried Schmidt, Ludwig Elm und Günter Steiger. Weimar 1983. 554 s. *HUCP* 24, 2, s. 135—137.
234. Beogradski univerzitet u predratnom periodu, oslobodilačkom ratu i revoluciji. Beograd 1983. 507 s. *HUCP* 24, 2, s. 134—135.
235. Cesty poznatků a cesty poznávajících v 19. století. *HUCP* 24, 1, s. 69

- až 73 [Wegenetz Europäischen Geistes. Hrsg. von Richard Georg Plaschka und Karlheinz Mack. Wien 1983. 498 s.].
236. — *Hojda, Zdeněk*: Časopisy k dějinám vysokých škol. *HUCP* 24, 1, s. 79—81 [Histoire de l'éducation, č. 1—20, Paris 1978—1983. History of Higher Education Annual, č. 1—2, Buffalo N. Y. 1981—1982. Batavia Academica 1, Amsterdam — Maarsen 1983].
237. Dorovský, Ivan: Konstantin Jireček — život a dílo. Brno 1983. 230 s. *HUCP* 24, 2, s. 127—128.
238. Galandauer, Jan — Honzík, Miroslav: Osud trůnu habsburského. Praha 1982, 2. vyd. Praha 1983. 270 s. *HT* 6—7, 1983—1984, s. 540—541.
239. Chodakowska, Janina: Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944—1951. Wrocław 1981. 195 s. *HUCP* 24, 1, s. 96 až 97.
240. Jarausch, Konrad H.: Students, Society and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Illiberalism. Princeton 1982. 448 s. *HUCP* 24, 2, s. 133—134.
241. Sláva a pád německých univerzitních profesorů očima Fritze K. Ringer. *HUCP* 24, 2, s. 113—115 [Ringer, Fritz K.: Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890—1933. Stuttgart 1983. 453 s.].
242. Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848—1939. Redakce Antonín Robek, Mirjam Moravcová, Jarmila Štátná. Praha 1981. 311 s. *HT* 6—7, 1983—1984, s. 521—522.
243. Studium východoevropských dějin ve Vídni 1893—1948. *HUCP* 24, 1, s. 75—76 [Leitsch, Walter — Stoy, Manfred: Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907—1948. Wien — Köln — Graz 1983. 304 s.].
244. Wilhelmus, Wolfgang — Buchführer, Renate — Langer, Gabriele — Szöllösi, Dagmar: Universität Greifswald — 525 Jahre. Berlin 1982. 224 s. *HUCP* 24, 2, s. 137—138.

1985

245. Agriculture and Population in Eastern Europe. In: *XVIe Congrès International des Sciences Historiques. Stuttgart 25 Août — 1er Septembre 1985, Rapport 2*. Stuttgart 1985, s. 811—813.
246. Husitství očima Němců z českých zemí v 19. a první polovině 20. století. *HT* 8, s. 239—249, res. něm.
247. Kultura v životě obyvatel Prahy a předměstí kolem roku 1900. *Documenta Pragensia* 5, 1, s. 135—144, res. něm.
248. Plzeň a její obyvatelé v roce 1910. *Minulosti Západočeského kraje* 21, s. 97—110, res. něm.
249. Prag in der Industrialisierung. In: *Zentrale Städte und ihr Umland. Wechselwirkungen während der Industrialisierungsperiode in Mitteleuropa*. Hrsg. von Monika Glettler, Heiko Haumann und Gottfried Schramm. St. Katharinen, Scripta Mercaturae Verlag, s. 98—111.
250. První kroky Univerzity Karlovy a jejího studentstva po 9. květnu 1945. In: *Májová Praha 1945*. Praha, Panorama, s. 89—98.
251. Společenské předpoklady českého divadla v Praze v 19. století. In:

- Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha, Národní galerie v Praze, s. 205—207, res. něm., s. 338.
252. Studenti Univerzity Karlovy na jaře a v létě roku pětačtyřicátého. *ZAUK* 7, s. 70—134.
253. Temno očima osvícence Pelcla. [K 250. výročí narození Františka Martina Pelcla]. *HUCP* 25, 1, s. 49—58, res. něm.
- Recenze a zprávy
254. Die Habsburgermonarchie 1848—1918. 1—2. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien 1973—1975. 661, 791 s. *HT* 8, s. 406—411.
255. Historical Compendium of European Universities. Vyd. Lubor Jílek. Genève 1984. 346 s. *HUCP* 25, 2, s. 106—107.
256. Lundgreen, Peter: Sozialgeschichte der deutschen Schule im Überblick 1. 1770—1918. Göttingen 1980. 126 s. 2. 1918—1980. Göttingen 1981. 168 s. *HUCP* 25, 2, s. 107.
257. Místo profesorů Univerzity Karlovy v táboře politické pravice ve třicátých letech. *HUCP* 25, 1, s. 132—133 [Fic, Vladimír: Národní sjednocení v politickém systému Československa (1930—1938). Praha 1983. 213 s.].
258. Publikace k výročí fakult a vědních oborů na Univerzitě Karlově. *HUCP* 25, 2, s. 117—118 [referuje o 5 pracech].
259. Rozdělení pražské univerzity roku 1882 očima německých vědců. *HUCP* 25, 2, s. 83—88 [Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. München 1984. 220 s.].
260. Sinclair, Keith: A History of the University of Auckland 1883—1983. Auckland 1983. 364 s. *HUCP* 25, 2, s. 118—119.
261. — *Svatoš, Michal*: Universität und Gesellschaft. Vyd. Helmut Berding. Geschichte und Gesellschaft 10, 1, 1984, 161 s. *HUCP* 25, 2, s. 76—79.
262. Villar, Julian Alvares: The University of Salamanca. Art and Traditions. Salamanca 1980. 158 s. *HUCP* 25, 2, s. 117—118.

1986

263. Archivní pramen a jeho využití. In: *Archivní prameny a dějiny závodů*. Praha, Ústřední škola ROH A. Zápotockého, s. 16—28.
264. *Československé dějiny v datech*. Kolektiv autorů: Miroslav Buchvadlek, Josef Haubelt, Jan Havránek, Ivan Hlaváček, Jiří Horák, Jaroslav Kašpar, Robert Kvaček, Eduard Maur, Karel Novotný, Rostislav Nový, Tomáš Pasák, Jiří Sláma, Otto Urban, Zdeněk Urban, Slavomír Vencel, Zdeněk Veselý. Praha, Svoboda, s. 565—582, 629—634, 645 až 672.
265. — *Horská, Pavla*: Historická demografie do roku 1985. *Historický časopis* 34, s. 403—423.
266. Jízda koněspřežní železnicí z Českých Budějovic do Lince. [Z deníku čtrnáctiletého Konstantina Jirečka]. In: *Práce na dějinách dopravy*. Red. Karel Černý. Praha, Národní technické muzeum, s. 111 až 116.
267. Karolinum v revoluci 1848. *HUCP* 26, 2, s. 35—75, res. něm.

268. Kolokvium „Univerzity a národní kultury v habsburské říši 1815 až 1918“ ve Štrasburku. *HUCP* 26, 2, s. 181—182.
269. 1848—1984. Univerzita v období kapitalismu a budování socialistické společnosti. In: — *Petráň, Josef — Skýbová, Anna: Universitas Carolina 1348—1984*. Praha, UK, s. 51—68.
1848—1984. The University in the period of capitalism and the building up of socialist society. In: — *Petráň, Josef — Skýbová, Anna: Universitas Carolina 1348—1984*. Praha, UK, s. 56—75. (English version).
1848—1984. L'Université à l'époque du capitalisme et de l'édification du socialisme. In: — *Petráň, Josef — Skýbová, Anna: Universitas Carolina 1348—1984*. Praha, UK, s. 59—79. (Version française).
270. — *Svatoš, Michal*: Zasedání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit ve Stuttgartu. *HUCP* 26, 1, s. 145—146.
- Recenze a zprávy
271. — *Pešek, Jiří*: Husitský Tábor 6—7, 1983—1984, 564 s. *HUCP* 26, 2, s. 164—168.
272. Proměna vysokých škol v 19.—20. století — zdařilá komparace. *HUCP* 26, 1, s. 117—121 [Jaraus, Konrad H. (ed.): *The Transformation of Higher Learning 1860—1930*. Stuttgart 1982. 375 s.].
273. Ringer, Fritz K.: *Education and Society in Modern Europe*. Bloomington — London 1979. 370 s. *HUCP* 26, 1, s. 135—136.
274. Vybudování slovenského středního a vysokého školství po roce 1918. *HUCP* 26, 1, s. 108—112 [Johnson, Owen V.: *Slovakia 1918—1938. Education and the Making of a Nation*. New York 1985. 511 s.].

1987

275. Jan Evangelista Purkyně a pražská univerzita. *Vesmír* 66, s. 369 až 372.
276. Die Rolle der Universitäten und der modernen „peregrinatio academica“ für den sozialen Aufstieg der Studenten. In: *Wegenetz Europäischen Geistes II. Universitäten und Studenten. Die Bedeutung studentischer Migrationen in Mittel- und Südosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Richard Georg Plaschka und Karlheinz Mack. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, s. 114—117.
277. Statistika a její diplomatické problémy. In: *Pomocné vědy historické v současném archivnictví a historiografii*. Protokol vědecké konference konané u příležitosti 200. výročí existence oboru na filozofické fakultě Univerzity Karlovy ve dnech 9. a 10. října 1984 v Modré posluchárně v areálu Karolina. Uspořádali Lubomír Vebr a Jiří Šouša. Praha, UK, s. 187—191.
278. Taláry. Die Talare. Mantii. In: — *Otto Herber: Insignie, medaille, taláry Univerzity Karlovy*. Praha, UK, s. 55—70.

Recenze a zprávy

279. Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. 3. Die Völker des Reiches. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien 1980. 1471 s. *HT* 9, s. 452—459.
280. Die Kirchen im Habsburgerreich. *Österreichische Osthefte* 29, s. 119

až 123 [Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. 4. Die Konfessionen. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien 1985, 866 s.].

Sestavili Michal Svatoš a Jiřina Urbanová

Verzeichnis der Veröffentlichungen von Jan Havránek

ZUSAMMENFASSUNG

Die Redaktion und die Mitarbeiter der Zeitschrift *Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis* widmen diese Nummer ihrem langjährigen Redaktionsmitglied, Autor und Vizevorsitzende des Redaktionsrates Doz. PhDr. Jan Havránek, CSc., der im Jahre 1988 seinen sechzigsten Geburtstag feiert.

Bei dieser Gelegenheit veröffentlichen wir ein Verzeichnis der Früchte der umfangreichen wissenschaftlichen Tätigkeit des Jubilanten, welches seine Facharbeiten, mitgenommen der Buchbesprechungen, Annotationen und Berichte, die bis zum Jahresende 1987 publiziert wurden.

„EPILOGATIO“ SPORU PRAŽSKÝCH MISTRŮ A TÁBORSKÝCH KNĚŽÍ

BLANKA ZILYNSKÁ

Tato studie se vrací k otázce, kterou jsem zmínila již před několika lety v souvislosti s rozbořem pramenů k táborským synodám.^{1/} Howard Kaminsky provedl rekonstrukci usnesení táborské synody konané v listopadu r. 1424 v Klatovech^{2/} a použil k tomu 23 táborských odpovědí na pražské články, které Mikuláš Biskupec zařadil do své kroniky a nadepsal „Omnium quasi praecedentium epilogatio“.^{3/} Nutnost rozhodnout o tom, zda E—T patří mezi autentická táborská usnesení, byla mi tehdy podnětem k rozboru celého epilogu. Z tohoto zkoumání však byly publikovány pouze stručné výsledky. Bude snad užitečné seznámit se i s cestou, která k nim vedla. Proto se zde znovu zabývám otázkou epilogu, jeho datace, původu a účelu.

Mikuláš z Pelhřimova slibuje v první části své kroniky, že později zaznamená v širší podobě obsah pražsko-táborské disputace z r. 1424.^{4/} V druhém oddíle kroniky při líčení toho, jak v roce 1436 Petr Payne vynesl na přání císaře Zikmunda rozhodčí výrok v dlouholetém věroučném sporu Prahy a Tábora, připojil pak Biskupec 23 pražských článků a táborských odpovědí na ně. Čtenář je proto v pokušení promítnout si tyto juxtapozice do r. 1424. Učinila tak i řada historiků. Podívejme se proto nejprve, jak byl epilog doposud interpretován.

H. Toman^{5/} použil epilogu pouze jako srovnávacího materiálu, o němž říká, že zachycuje stav rozepře mezi Prahou a Tábořem ke konci r. 1437.

^{1/} B. Nořížová, Synody táborských kněží v letech 1420—1430, JSH 50, 1981, 3, s. 207. Tam otištěny pouze stručné závěry rozboru.

^{2/} H. Kaminsky, A History of the Hussite Revolution, Berkeley — Los Angeles 1967, s. 500—516.

^{3/} Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, Chronicon Taboritarum, ed. K. Höfler, Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen II, Wien 1865, s. 711—724. Pro zjednodušení hovořím o „epilogu“ a jeho části značím E—P (pražská) a E—T (táborská).

^{4/} Biskupec, Chronicon, Höfler II, s. 590.

^{5/} H. Toman, Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy, Praha 1898, s. 5.

Konfrontace pražské části epilogu a dvaadvaceti článků z r. 1424^{6/} mu dokazuje, že pražské artikule jsou propozicí k jednání, a nikoli společným usnesením. O tomto pražském vyznání se jednalo v Klatovech a bylo na ně odpověděno „kusy těmi, které Mikuláš k r. 1437 jako sporné udává“.^{7/}

J. Goll^{8/} považoval epilog za Biskupcem slibovaný širší výklad k roku 1424, v němž v pražské části je osmnáct článků shodných s verzí Prochazkovou. Těchto osmnáct článků tedy Biskupec do druhého dílu kroniky položil v tom znění, jak „předneseny byly od mistrů na hradě Pražském v říjnu 1424“. Dále odmítá Tomanův soud, že by E—T bylo klatovskou odpovědí, protože ji porovnal s Příbramovým výtahem v rkp. D 49 a zjistil jen malé shody.

N. V. Jastrebov^{9/} prohlašuje epilog za výtah artikulu z obou konfrontací roku 1424, z pražské synody r. 1432 a tábořské odpovědi na ni. Srovnává také část E—T s Příbramovým textem D 49 a zjištěné přebytky v epilogu považuje za pozdější modifikace tábořské doktríny a Biskupcovy úpravy. Chybným předpokladem v tomto bodě je však u něj domněnka, že Příbramovy artikule jsou úplným zněním klatovského usnesení.

A. Neumann^{10/} věnoval epilogu samostatný článek, ale zabýval se v něm pouze tábořskou částí. E—T považoval za součást Biskupcovy odpovědi Petru Paynovi na jeho výrok z r. 1436. Protože měl prý Biskupec na její sepsání málo času, vycházel ze starších předloh a prvních 16 článků vypsál z „článků sněmu kutnohorského z r. 1431“ a částečně i z tábořských usnesení let 1422-24. V ostatních článcích postupoval samostatně. Neumann považuje za články kutnohorského sněmu část textu v Biskupcově kronice, zpracovanou na základě pražsko-tábořské disputace v Karolinu na jaře 1431. Odtud vyjímá partie shodné s E—T; tyto shody ukazují, jak v celé konfrontaci Prahy a Tábora se neustále vrací stejné myšlenky a obraty. Protože se však jedná o projev literární a nikoli kolektivní výnos např. synodního původu, dále jsme s tímto mate-

^{6/} F. F. Prochazka, *Miscellaneen der Böhmischen und Mährischen Litteratur, seltener Werke und verschiedener Handschriften I*, Prag 1784, s. 271-9, otiskl text 22 článků, které předložili pražané tábořtům při hádání na Pražském hradě v říjnu 1424. Srv. B. Zilyská, *Husitské synody v Čechách 1418—1440*, Praha 1985, s. 53—56.

^{7/} Toman ještě nemohl využít Příbramova výtahu z usnesení tábořské synody konané v Klatovech v listopadu 1424, který se dochoval v kapituluním rukopise D 49, f. 191r—192v (dále jen Příbram D 49). Srv. Nořížová, *JSH 1981*, s. 206-8.

^{8/} J. Goll, *Dva příspěvky ke kritice Tomanova „Husitského válečnictví“*, ČČH V, 1899, s. 144—158, zvl. s. 154.

^{9/} N. V. Jastrebov, *Etjudy o Petre Chelčickom i jeho vremeni*, Peterburg 1908, s. 83 až 85. K dále jmenovaným synodám a jejich usnesením srv. moje práce citované v pozn. 1 a 6. Tak i pro další zmínky v textu.

^{10/} A. Neumann, *Pramen Biskupcových článků z r. 1436*, *Museum* 50, 1916, s. 12—23. K dalšímu výkladu srv. F. M. Dobiáš — A. Molnár, *Úvodní studie*, in: *Mikuláš z Peřhřimova, Vyznání a obrana tábořů*, Praha 1972, s. 13—68.

riálem nepracovali. Stejně období nám může zachytit tábořská odpověď na pražskou synodu z ledna 1432, jak uvidíme dále.

A. Novák^{11/} se zabýval tábořskou částí epilogu velmi široce, ale jeho vývody postrádají systematickosti a jasnosti formulací. E—P klade k r. 1424, kdežto E—T mělo podle něho vzniknout postupně. Již u r. 1423, 1424, 1426 hovoří o vytváření příslušných článků. Jejich dotvoření klade do r. 1430, kdy měly být publikovány „tříkrálovým výnosem“ pod pečeti Mikuláše Biskupce. V dalším výkladu však upřesňuje, že tehdy (1430) bylo vydáno pouze prvních 16 článků, kdežto další reagují na hádání s Rokycanou v r. 1431 a na synodu z r. 1434. V r. 1436 při „hádní s Paynem“ měl je prý Biskupec, jehož „je to práce“, již dotvořeny všechny. Osou Novákova výkladu je hledání „původnosti“ článků o válce, což jeho i jiné autory (např. Tomana) odvádí od střízlivé úvahy.

R. Urbánek^{12/} se o epilogu pouze zmiňuje v tom smyslu, že náleží k článkům pražským (1424); stejně stručně se dotkl epilogu J. Kejř^{13/} který připomíná, že Mikuláš z Peřhřimova v něm užil juxtapozice z roku 1424, neboť věroučné rozdíly mezi stranami se od té doby v podstatě nezměnily. Mikuláš chtěl podle Kejře epilogem charakterizovat retrospektivně nauku obojího směru.

H. Kaminsky užil epilogu převážně po stránce praktické (k rekonstrukci tábořské odpovědi 1424)^{14/} méně se věnoval teoretickému zdůvodnění svého kroku. Zjišťoval pouze shody v části pražské (s Prochazkou) i tábořské (s Příbramovým D 49). Mikulášův slib zařadit později v kronice podrobnější informaci o pražské disputaci vztahuje Kaminsky právě na epilog, a proto dále předpokládá více méně automaticky, že tam, kde odpověď z Klatov chybí, může být doplněna z epilogu, protože nebyla od jeho formulace příliš vzdálena. O epilogu soudí, že byl do druhé části kroniky inserován již jako hotový text, jehož sestavení náleží do období kolem r. 1435, kdy byla dokončena první část kroniky, v níž se „odkaz na epilog“ nachází. Kaminsky ovšem nevysvětluje, jakým způsobem byl vytvořen a jaký je tedy jeho skutečný vztah k hádní z r. 1424. Je si vědom, že svou rekonstrukcí nezískal autentický text, ale doufá, že jím může alespoň dokumentovat tábořskou doktrínu okolo roku 1424. Oprávněně kritizuje Jastrebova, že považoval Příbramův text v D 49 za úplný co do počtu článků i jejich rozsahu, ale ani on sám neměl spoléhat na úplnost nebo přesnost znění Biskupcova.

V otázce epilogu tak vyvstává několik problémů, na které se pokusíme odpovědět. Konečným úkolem by mělo být vysvětlení, co epilog

^{11/} A. Novák, *Víra Tábořů*, SHK 28, 1927, s. 69, 152-4; ib. 29, 1928, s. 43; ib. 31, 1930, s. 62—67; ib. 32, 1931, s. 6, 75, 187-9; ib. 33, 1932, s. 75-8.

^{12/} R. Urbánek, *Lipany a konec polních vojsk*, Praha 1934, s. 89, pozn. 18.

^{13/} J. Kejř, *Tábor a pražská univerzita, Husitský Tábor II*, 1979, s. 42, týž, *Mistři pražské univerzity a kněží tábořští*, Praha 1981, s. 68.

^{14/} Kaminsky, *A History*, s. 506-7, a u čl. 1, 3, 8, 10, 17, 21.

je, kdy a jak vznikl, a jakým je tedy historickým pramenem. V dané chvíli se spokojíme alespoň dílčími otázkami ohledně předloh nebo vůbec příbuzných textů, autorství a účelu epilogu. Snad příští bádání osvětlí genezi epilogu přesněji a v širších souvislostech.

Nejprve se budeme věnovat té části epilogu, která představuje pražské propozice (E—P). Tato část je stručnější a sevřenější než část táborská (E—T). Působila jako základ a do jisté míry samostatná jednotka už na Cochlaea, který ji v r. 1549 zařadil do svých „Historiae Hussitarum“, použiv textu z „Lukavcovy kroniky“.^{15/} Pro Cochlaea tyto články dokumentovaly rozepře obou husitských stran a představovaly učení „správnější“. Editor je řadí pod hlavičku roku 1421.^{16/} Srovnání, které jsem provedla na širším materiálu a s nímž se dále seznámíme, však ukazuje, že epilog nelze s dokumenty před r. 1424 komparovat, že jejich skladba a hlavně stylistická stránka je odlišná.^{17/}

Jedinou výjimkou jsou dva články (E—P/20, 21), které nacházejí téměř doslovnou obdobu v usnesení z července 1421;^{18/} z nich ovšem jeden je možno v ještě přesnější podobě nalézt i v r. 1434, odkud byl spíš převzat, jak ukazují další okolnosti.

Od r. 1424 se vytvořil soubor čtyř usnesení, která ve srovnání s epilogem tvoří skupinu s mnoha obdobami a paralelami. Reprezentují ji kromě pražské propozice 1424 také synody z června 1426, ledna 1432 a července 1434.^{19/} Příbuznost epilogu s touto skupinou zobrazuje tabulka.^{20/}

Pražské propozice uvedené v epilogu mají nejvíce shodných článků s propozicí z r. 1424 a s usnesením z r. 1432 (po 11 člancích), po šesti člancích přichází v úvahu usnesení z června 1426 a července 1434. Kro-

^{15/} Io. Cochlaeus, *Historiae Hussitarum V, Moguntiae 1549*, s. 192-7. K autorství kroniky Z. Nejedlý, *Prameny k synodám strany pražské a táborské v letech 1441—1444 (Vznik husitské konfese)*, Praha 1900, s. 160-2.

^{16/} B. Lydius, *Waldensia I, Roterodami 1616*, s. 304-15, shledal podobnosti Cochlaeova textu se synodními články z r. 1432, které otiskl, a proto vkládá mezi svoji edici i Cochlaeovy články z „koncilie r. 1421“, odlišuje je jiným tiskem. Obdobně P. Spunár považuje epilog za články z r. 1432, a uvádí proto Höflerovu edici v soupise Mikulášovy literární činnosti u táborské odpovědi na pražskou synodu 1432 [P. Spunár, *Opera Nicolai Biskupec de Pilgram*, in: *Směrování. Sborník k šedesátinám A. Molnára*. Praha 1983, s. 104—116, k epilogu s. 111, č. 15]. Srv. B. Zilynská, *HT 8*, 1985, s. 358.

^{17/} Zdůrazňuji ovšem pouze tuto stránku věci, protože se nejedná o odlišné řešení daných problémů. Srv. k tomu Zilynská, *Husitské synody*, kap. V., zvl. s. 100—106.

^{18/} Usnesení vydal F. Palacký, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I*, Praha 1873, č. 125, s. 133 (čl. 16), s. 134 (čl. 22).

^{19/} K červnu 1426 Procházka, *Miscellaneen*, s. 315-24; k r. 1432 rkp Brno UKn R 411, f. 84r—85r, Lydius, *Waldensia I*, s. 304-15; pro r. 1434 *Urkundliche Beiträge II*, s. 425-9. K výběru textů a dataci Zilynská cit. v pozn. 6.

^{20/} Tabulka I. podává porovnání stylistické shodnosti několika textů, většinou synodního původu (edice pro část E—P viz pozn. 18 a 19, pro část E—T pozn. 24). Číslo označující článek v příslušném textu, odlišným tiskem je vyznačena míra podobnosti vůči epilogu: polotučně jsou tištěna čísla článků doslovně shodných; kurzívou články, v nichž je více rozdílů ve formulaci; normální sazbu články shodné obsahem, ale jinak formulované. Křížky v části E—T vyznačují články, za něž dosazuje Kaminsky (viz pozn. 2) text epilogu.

Tab. I.

E—P					E—T			
1421 VII	1424 X	1426 VI	1432 I	1434 VII	E	1424 XI	1432 (I)	1434 (VII)
	1.1/2—2	1.1/2—3	celý 1		1	P-2, 3, 4; B-9	větš. 1	1.1/2—I
	1	2	2	1.1/3—7	2	X	2	7
	3	1.1/2—5	3	2.1/3—7	3	X	3	struč. II
	4	6			4	struč. P—9		
	5	1.1/2—7	4		5	P—10	4	
	6				6	struč. P—11		
	7	1.1/2—8			7	struč. P—12		
	8				8	X		
	9		5	3.1/3—7	9	P—15	5	III, IV
	10	10	6		10	X	11	
	11		7		11	širše B—4	12	
	13		8		12	2.1/2—B—3	13	
	struč. 18	struč. 15	9	18	13	P—22	6	XI
	19	17	10	12	14	P—23	7	VIII, IX
	17	14	11	8	15	X P—5, 6	1.1/2—8	V, VI
		16	12	9	16	P—19, 20, 21	9	9
			13		17	P—16, 17, 18	10	
	14	12			18	P—13		
	15	9			19	struč. P—14		
16				10	20			VII
22				16	22			X
	21				23	X		

mě těchto prakticky doslovných shod nacházíme ve všech srovnávaných textech, ale nejvíce v r. 1424, i další články, které jsou alespoň částečně podobné epilogu. O vztahu epilogu ke všem pěti sledovaným textům můžeme již zde předběžně říci, že epilog není přepisem pouze jednoho z nich. Jeho prvních patnáct článků mohlo být sestaveno rovnoměrně z propozice 1424 a usnesení 1432, ostatních osm článků (č. 16—23) bylo snad zkompileováno z více předloh, jak ukazuje tabulka.^{21/}

^{21/} Goll (ČČH 1899, s. 154) a Kaminsky (A History, s. 506-7) počítali mezi články shodné s epilogem všechny uvedené v první tabulce, bez rozlišení míry podobnosti, proto jejich součet je 18. Srv. také členění článků u Nováka, *SHK 33*, 1932, s. 75-8 a Neumanna [cit. v pozn. 10].

K dataci můžeme již nyní vyslovit dílčí závěr. Není pochyb, že epilog nevznikl před r. 1424, neboť i na základě mezerovité pramenné základny, která je k dispozici, je jasné, že do r. 1424 nebyla mezi Prahou a Táborem vedena diskuse na tak široké platformě, jakou prvně dosvědčuje propozice pro r. 1424. Bez ohledu na to, kdo epilog sestavil, je tedy jisté, že mohl mít propozici 1424 jako předlohu. Epilog však můžeme posunout ještě dále, a sice až za rok 1434, na základě dvacátého druhého článku epilogu, který je shodný s šestnáctým článkem z r. 1434. Jedná se v něm o přeložení posvícení v celé zemi na jeden den. Otázka je formulována zcela aktuálním způsobem s odvoláním k příštímú sněmu a hovoří se o této synodě. V jiných usneseních není článek dosvědčen, také tábořská odpověď na něj v epilogu má vzor v odpovědi z r. 1434. Celkově je tedy zřejmé, že nejde o teoretický článek, jaké bývaly častokrát přejímány, a že tudíž jeho uvedení v epilogu může datovat jeho sestavení po r. 1434. Proto můžeme také o všech zkoumaných textech, nejen o propozici 1424, říci, že mohly být předlohou pro epilog a nikoli naopak.^{22/}

Článek E—P/22 nám může pomoci ještě v jiné otázce. Jestliže bychom připustili, že Mikuláš převzal do své kroniky text vytvořený v r. 1436 u příležitosti pražsko-tábořské konfrontace, znamenalo by to, že propozici sestavovali sami pražané. Potom by bylo nepochopitelné, proč by pražští mistři předkládali tábořům k vyjádření otázku posvícení v té formě, jak byla stylizována s ohledem na nejbližší zemský sněm v r. 1434. Snadnější vysvětlení nalezneme tehdy, když přijmeme autorství, resp. redaktorství Mikuláše z Pelhřimova. Protože tento článek nebyl vícekrát formulován, převzal Biskupec jeho znění z r. 1434, aby mohl uvést tábořskou odpověď, která se nepřidržela pouze otázky data posvícení, nýbrž se vyjádřila k zasvěcování kostelů vůbec, a proto ji Mikuláš ve svém přehledu sporné látky chtěl uvést.^{23/}

Přikročíme dále k rozboru druhé části epilogu (E—T), abychom zjistili, zda některé další poznatky nevyvrátí dosavadní závěry.

Tábořské odpovědi z epilogu můžeme srovnávat s výnosy z let 1424, 1432 a 1434.^{24/} Usnesení z let 1429 a 1430 užila rozdílné stylizace, u prv-

^{22/} Terminus ante quem je únor 1442 (dopsání 2. části kroniky), resp. červenec 1441, protože kutnohorská synoda nebyla v epilogu využita (srv. Nejedlý, Prameny, s. 32-8).

^{23/} Doposud vyslovené závěry potvrzují několik názorů z literatury: Tomanův úsuděk, že text vydaný u Procházky k r. 1424 je propozicí a nikoli usnesením; Jastrebovův (a částečně Gollův a jiných) názor, že epilog je příbuzný s texty z let 1424 a 1432; zároveň však můžeme připojit i shody s usneseními let (1421), 1426, 1434. V datování epilogu se potvrzuje jeho umístění kolem roku 1435 (Kaminský) a zároveň se vyjasňuje způsob vzniku. Proto můžeme souhlasit s Kejřovým označením epilogu za Mikulášovu charakteristiku hádky obojího směru (citace prací viz pozn. 2, 5—13).

^{24/} Pro r. 1424 užívám hlavně Příbramův text z rkp D—49 (viz pozn. 7) — označení P; dále částečně i Biskupcovy články z jeho Chronicon, Höfler II., s. 482-8 — označení B. Z 30. let známe 2 tábořské odpovědi na pražské synody: 1432 — rkp Brno UKn R 411, f. 85v—87v, otiskl Lydius, Waldensia I, s. 316-32; 1434 — rkp Brno UKn

ního z nich dokonce známe pouze obsah podle Příbramovy reprodukce.^{25/} Proto jsem s nimi v tabulce nepracovala, neboť bychom mohli vyznačit nanejvýš příbuznou tematiku.

V největší míře se shoduje text E—T s tábořskými odpovědmi z r. 1432, a to v třinácti člancích, z nichž pouze dva nejsou použity v úplnosti a doslovně. Bylo tak využito celé odpovědi a pouze tam, kde neposkytovala žádný materiál, byla doplněna odpovědí z r. 1424 a 1434. S rokem 1424 se shoduje sedm článků, s rokem 1434 čtyři články, z toho dva jen částečně, a pátý článek (odpověď na sedmý artikul) je velmi podobný. U tří odpovědi (8, 21, 23) nenacházíme předlohu v žádném ze známých textů. Vzhledem k tomu, že odpověď z r. 1424 není známa na rozdíl od ostatních dvou v úplnosti, bylo by možné hledat pro ně předlohu právě v nezachovaných člancích z tohoto roku. Zda je takový závěr možný, pokusíme se odpovědět dalším rozbořem textu.

Protože jsme zjistili, že je pravděpodobnější, že epilog byl zkompilován Mikulášem z Pelhřimova, než že by vznikl jako autentická propozice a odpověď v rámci neznámé konfrontace v druhé polovině třicátých let, můžeme se ptát nejen na příbuzné texty a předlohy samostatně pro každou část epilogu, ale také na způsob, jakým byly k sobě obě části řazeny, tzn. zda Mikuláš užíval vždy propozici i odpověď z jedné předlohy, nebo zda zasáhl do textu více samostatně a volil i příslušné juxta pozice dle vlastní potřeby.

Pro přehled zanesu výsledky rozboru této otázky opět do tabulky.^{26/}

Ze všech 23 juxta pozic je 10 určitě převzato vždy z jedné předlohy, z toho pět z roku 1424 (4, 6, 7, 18, 19), čtyři z roku 1432 (9, 10, 14, 17), jedna z roku 1434 (22). Dalších 7 dvojic (E — čl. 2, 3, 5, 11, 12, 13, 15) mohlo být sestaveno také podle textů r. 1432 a jedna z r. 1434 (E — čl. 20); 2 juxta pozice (E — čl. 1, 16) byly asi Mikulášem sestaveny z více předloh a Biskupec zde text sám upravil. U zbylých 3 čl. postrádáme předlohu pro tábořskou odpověď. Protože jsme zjistili, že v osmnácti případech ze dvaceti tří užil Mikuláš nejspíš shodné předlohy pro celou dvojici, můžeme také u těchto tří článků předpokládat předlohu stejnou jako u pražské propozice. Proto by článek E — 8 a 23 náležel k r. 1424 a článek E — 21 k r. 1421.

R 411, f. 90r—93v, částečně přetiskl Lydius, ib., s. 342-53. V tab. I. římskými čísly značím u r. 1434 články z f. 91v—93v, které Lydius neužil, arabskými čísly články, na něž táboři odpovídají v první části odpovědi, otištěné Lydiem.

^{25/} Viz Nořížová, JSH 1981, s. 208-9.

^{26/} Tabulka II. vychází z I. tab. a uvádí datum textu nejbližšího k epilogu. V části E—P jsem vyloučila r. 1426, protože vše, co uvádí shodného s epilogem, má stejně příbuznou paralelu i jinde; navíc v této době nevznikla tábořská odpověď; obojí svědčí pro to, že z usnesení z června 1426 Biskupec nevycházel. Z ostatních let je zvolen nejvíce příbuzný text, jsou-li dva rovnocenné, uvádím oba. Při vyhodnocení předpokládám, že je pravděpodobné, že sestavovatel užíval text z jednoho roku pro obě části epilogu. Křížky v části E—T opět vyznačují Kaminským užití články (viz pozn. 2 a 20).

Tab. II.

čl. E	předloha z roku	
	P	T
1	24	32—34
2	23—32	32 X
3	24—32	32 X
4	24	24
5	24—32	32
6	24	24
7	24	24
8	24	? X
9	32	32
10	32	32 X
11	32	24—32
12	32	24—32
13	32—34	32
14	32	32
15	32—34	32 X
16	34	32
17	32	32
18	24	24
19	24	24
20	21—34	34
21	21	?
22	34	34
23	24	? X

Na základě těchto zjištění jsem již dříve^{27/} konstatovala, že Kaminského postup, totiž dosazení tábořských článků epilogu do klatovského synodního usnesení z r. 1424, bylo oprávněné pouze v omezené míře. Učinil tak v šesti případech, z nichž čtyři články náležejí spíše k r. 1432 (E — T/2, 3, 10, 15); pouze čl. E—T/8, 23 by patřily skutečně do r. 1424 a jejich užití v rekonstrukci je na místě.

Vedle poznatků dotýkajících se bezprostředně událostí z r. 1424 umožňuje rozbor epilogu také vyvození dalších závěrů. Poznali jsme především širší uplatnění textů z r. 1432 při sestavování epilogu a dále také

značnou příbuznost pražských usnesení z let 1424—1426—1432 — příp. i 1434, zatímco starší texty jsou formálně odlišné. Protože k tomuto okruhu náleží i usnesení datované do června 1426, může to podpořit námitky proti jeho nové dataci k r. 1422, kterou přijala část literatury.^{28/}

Na závěr si ještě všimneme jedenáctého článku z E—T, který je do slovně shodný se čtvrtým článkem z textu B—9. Jedná se v něm o způsobech vedení války a v obou verzích táboři souhlasí, že se musí zachovávat „*predicte sedecim condiciones charitatis*“. V epilogu se vztahuje odkaz na podmínky zmiňované v pražské propozici, uvedené v kronice přímo před tábořskou odpovědí. V textu B—9 však není žádná propozice nebo jiná zmínka o těchto podmínkách, a vidíme proto, že Biskupec použil pro text B—9 předlohy, v níž měl jak propozici, tak odpověď, aniž by odstranil formulaci, která v novém kontextu ztratila smysl. Znamenalo by to, že tento článek buď opsal ze zápisu o konfrontaci v r. 1424, v němž už bylo shrnuto stanovisko obou stran, nebo mohl přihlídnout k tábořské odpovědi z r. 1432, v níž je stejný článek umístěn jako dvanáctý. V obojím případě si musíme uvědomit, že Mikuláš předkládá čtenáři jen částečně to, co mu slibuje, neboť text B—9 uvádí jako usnesení tábořských synod, aniž by připomněl, že snad šlo také o odpověď na propozice předložené v r. 1424 v Praze. Pokud snad užil textu z r. 1432, pak už vůbec interpretuje historické skutečnosti velmi volně, i když můžeme věřit, že k příslušné otázce se vyjádřili táboři v obou letech (1424 i 1432) shodně.

Stejně velkoryse přistoupil asi Mikuláš také k reprodukci látky projednávané v Praze v r. 1424. Slíbil při popisu této události, že obsah sporu shrne později. Skutečně se v souvislosti s děním v druhé polovině třicátých let k námětu vrátil, ale protože jak čtenář jeho kroniky, tak autor sám z vlastní zkušenosti byli již obeznámeni i s pozdějšími peripetiemi ve vztahu Prahy a Tábora, vyřešil svůj úkol s ohledem na to. Sám vytvořil soupis propozic a odpovědí na základě starších předloh a tento soubor přiřadil k vlastní odpovědi na Paynův rozhodčí výrok, aby mohl každý sám poznat, za čím táboři i nadále stojí proti Praze.

^{27/} Viz Nořížová, JSH 1981, s. 207-8.

^{28/} Viz Zilinská, Husitské synody, s. 46-7, 58—60.

Die „Epilogatio“ des Streites zwischen den Prager Magistern
und den Taboritenpriestern

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie ist einer Textanalyse der allgemein als „Epilog“ bezeichneten Partie aus der Chronik des Nikolaus Biskupec aus Pelhřimov gewidmet, welche 23 Artikel der Prager Magister und die Antworten der Priester aus Tábor enthält. Nach einer Zusammenfassung der bisher in der Literatur erschienenen Ansichten zur Problematik wird ein Vergleich des Textes mit den Glaubenserklärungen der Prager und der Taboritenpartei aus den Jahren 1421 — 1424 — 1426 — 1432 und 1434 durchgeführt, aus welcher Schlußfolgerungen über die Datation, die Autorschaft und den Zweck des Epiloges gezogen werden.

Der Epilog wurde von Nikolaus Biskupec nach 1434 zusammengestellt, wahrscheinlich in der Periode um Payne's Sentenz (1436) oder dann im Zusammenhang mit der Entstehung des zweiten Teiles des „Chronicon Taboritarum“ (vor dem 28. 2. 1442). Der Epilog wurde aus mehreren Vorlagen kompiliert, wobei die Beschlüsse der Priestersynoden und die Antworten auf dieselben, überwiegend vom Januar 1432, dann die Propositionen und Antworten von 1424, weniger auch noch aus dem Jahre 1434, benützt wurden. Für achtzehn der 23 Juxtapositionen des Epiloges kann angenommen werden, daß Nikolaus Biskupec immer für den Teil der Prager und der Taboriten dieselbe Vorlage benützte. Das kann auch für die Artikel angenommen werden, für welche im Taborer Teil des Epiloges die Vorlage fehlt. Der Epilog kann deshalb nur dort zu einer Ergänzung des Taborer Beschlusses aus dem Jahre 1424 dienen, wo auch der Prager Teil des Epiloges aus der Vorlage von 1424 hervorgeht, was nur für Artikel 8 und 23 gilt.

Im Epilog faßt Nikolaus Biskupec den wesentlichen Inhalt des langjährigen Streites zwischen Prag und Tábor über verschiedene Glaubensgrundsätze zusammen. Es handelt sich also um keinen schriftlichen Vermerk der Disputation der Prager und Taboriten im Jahre 1436, noch um eine breitere Version der Niederschrift der Disputation von 1424. Der Text kann nur als ein von Biskupec selbst zusammengestellter Text bezeichnet und nur als solcher historisch ausgewertet werden.

MĚŠŤANŮ V 18. STOLETÍ (1700 - 1784)
KNIHY A KNIHOVNY V INVENTÁŘÍCH PRAŽSKÝCH

JIŘÍ POKORNÝ

Do pražských kulturních dějin se 18. století zapsalo především jako období, které — trochu nadneseně řečeno — zahájila premiéra opery Constanza e fortezza a uzavřel Don Giovanni. Podobnými vrcholnými výkony se může pochlubit i architektura a ostatní druhy výtvarného umění. Co však uvést v oblasti literárního vývoje? Krameriovu Českou expedici? Příčiny tohoto zřejmě dosti neutěšeného stavu musíme hledat mj. v předpokladech a možnostech šíření a fungování literatury v pražské měšťanské společnosti. K objasnění tohoto problému nemůžeme ovšem přistupovat z pozic klasické literární vědy, která se zabývá jen ce'kmem malým počtem esteticky působivých textů. Nás musí zajímat všechny čtené knihy bez ohledu na jejich uměleckou kvalitu či žánrové zaměření — jde nám tedy také o náboženské spisy, vědecká i politicko-agitační díla atd. Nemenší pozornost budeme věnovat skladbě čtenářské obce a vazbě mezi profesionálním zařazením čtenářů a zálibou ve čtení. Tuto práci lze tedy také chápat jako příspěvek k osvětlení průměrné vzdělanosti pražského měšťanského obyvatelstva. Jako vhodný pramen se pro tato zkoumání nabízejí pozůstalostní inventáře, které představují materiál hromadné povahy, znamenitě využitelný pro statistickou analýzu. Inventáře pozůstalostí se pro celé 18. století nedochovaly v naprosté úplnosti: v případě Starého a Nového Města je sice řada zcela kontinuální, ale hradčanské inventáře pokrývají jen léta 1718 až 1784 a malostranská dokonce pouze období 1759-84.^{1/} V roce 1784 — v souvislosti se sjednocením pražských měst — se inventáře přestaly zapisovat do knih a zmizely ve stále ještě nepřehledných záplavách aktového materiálu.

Každá statistická analýza vyžaduje předem odhadnout reprezentativ-

^{1/} Excerpoval jsem rukopisy Archivu hl. města Prahy, které jsou uloženy pod signaturami 1179—1194, 1195—1207, 1218—1220, 1222, 4795—4798.

nost zkoumaného vzorku a upozornit na všechny okolnosti, které by mohly ovlivnit jeho výpovědní schopnosti. Nejprve se tedy musíme zabývat, alespoň stručně, pravidly inventarizace. Stanovil je už Koldínův zákoník^{2/}, který platil jako generální norma městského práva, a jejich podoba se v průběhu 18. století nezměnila.^{3/} Koldín pojímal inventarizaci jako případnou součást pozůstalostního nebo poručenského řízení, a jelikož směl podle něj kšaftovat každý samostatný a přičetný člověk, můžeme vztáhnout toto široké vymezení i na osoby, jejichž majetek byl inventarizován. Za jediný společný znak našeho souboru můžeme tedy pokládat neobvyklé a složité rodinné a majetkové poměry, z čehož vyplývá, že vzorek je vzhledem k sociální skladbě společnosti sestaven celkem náhodně, a tedy i reprezentativně. Na druhé straně je jasné, že inventáře pozůstalostí nepostihují celou společnost v náležitě šíři a úplnosti; nesetkáváme se zde se žebráky, nádeníky nebo služkami, ale stejně marně bychom hledali vysokou byrokracii, šlechtu nebo duchovní. Inventáře jsou vskutku měšťanské. Výrazné potíže při statistické analýze představuje dále malá úplnost všech potřebných dat: poměrně často chybí záznam o povolání, z inventarizované knihovny je zaznamenáno jen několik spisů, zatímco ostatní jsou odbyty jen všeobecným konstatováním „und verschiedene Bücher 25 Stuck“ atp. Tato „bílá místa“ nelze samozřejmě zaplnit, můžeme je jen překlenout statistickým zpracováním co největšího množství. Doufáme, že počet inventářů (2078), které jsme prošli, i počet knihoven (481) a knih (23 732) v nich nalezených bude pro cíle tohoto příspěvku dostatečný.

Přehled o rozšíření četby v pražských městech nám poskytne tab. na str. 43.

Uvedená čísla nás asi dost překvapí: stagnaci a jasný pokles ke konci tabulky by nikdo nečekal. Pro vysvětlení tohoto jevu můžeme navrhnout tyto eventuality:

a) změna vzorku, nikoli celé společnosti, tj. začalo testovat mnohem více lidí bez knih;

^{2/} Práva městská království Českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Kristiána z Koldína, vyd. J. Jireček, Praha 1876 (5. vyd. — 1. vyd. 1579), s. 121, 130, 142n., 151, 156, 168.

^{3/} Srv. J. J. Weingarten, Andermahlig — Vermehrte Edition speculii civium oder Burger — Spiegel, worinnen nicht allein der Königlichen Stadt — Instruction... Prag 1690, s. 132nn; týž, Codex Ferdinando — Leopoldinus, Prag 1701. Rovněž Codex Ferdinando — Leopoldino — Josephino — Carolinus, Prag 1720, neuvádí žádnou změnu. Se stejným výsledkem se potkalo i úsilí použít pro zjištění těchto skutečností prací významných rakouských právních vědců z druhé půle 19. století. Srv. E. Ott, Geschichte und Grundlehren des österreichischen Rechtsfürsorgeverfahrens (freiwillige Gerichtsbarkeit), Wien 1906; týž, Beiträge zur Rezeptions — Geschichte des römisch — kanonischen Processes in den böhmischen Ländern, Leipzig 1879; A. v. Domin — Petrushevec, Neuere österreichische Rechtsgeschichte, Wien 1869; J. F. Schmid v. Berghold, Geschichte der Privatrechtsgesetzgebung und Gerichtsverfassung im Königreiche Böhmen, Prag 1866; P. Harras v. Harrassowsky, Geschichte des österreichischen Civilrechtes, Wien 1868; M. Friedrich v. Massburg, Die Process — Ordnung für Böhmen vom 23. Januar 1753, Wien 1886.

období	celkový počet inventářů	počet inventářů s knihami	v %
1700-04	39	23	59,0
1705-09	45	17	37,8
1710-14	77	33	42,9
1715-19	48	20	41,7
1720-24	48	17	35,4
1725-29	63	18	28,6
1730-34	60	17	28,3
1735-39	83	32	38,6
1740-44	82	27	32,9
1745-49	72	30	41,7
1750-54	80	37	46,3
1755-59	158	39	24,7
1760-64	231	50	21,6
1765-69	209	33	15,8
1770-74	319	45	14,1
1775-79	258	24	9,3
1780-84	206	19	9,2
celkem	2078	481	23,1

b) změna finančního ohodnocení knihy, tj. knihy se stávaly lacinějšími a přestávaly být do inventářů — jako bezcenné — zapisovány;

c) změna v čtenářské základně, tj. v celé společnosti nebo alespoň ve zkoumaných sociálních vrstvách městského obyvatelstva se pomalu přestávalo číst.

Samozřejmě se nemusíme rozhodnout jen pro jednu variantu a ostatní zavrhnout. Domníváme se, že by bylo zcela na místě uvažovat do jisté míry o působení několika faktorů.

Nejprve se pokusíme prověřit správnost první eventuality. V podstatě se zde mohou vyskytnout 2 případy: 1/ ke kšaftování (a tím i k pořizování inventářů) přistoupila najednou nějaká skupina obyvatelstva, která se vyznačovala silnou aliterárností, nebo 2/ nějaká skupina obyvatelstva, prozrazující nezájem o čtení, zvýšila výrazně své zastoupení v celkovém počtu osob, jejichž majetek byl inventarizován. První případ musíme zcela vyloučit, sociální a profesionální skladba zkoumaného vzorku se v průběhu celé doby nezměnila — vždy se v ní vyskytovali úředníci, řemeslníci, obchodníci, měšťané bez bližšího profesionálního zařazení a ženy. Jejich poměrné zastoupení — to již k bodu 2/ — vyjádří následující tabulka:

období	Ženy			úředníci			řemeslníci			měšťané bez bližšího zařazení			obchodníci		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
	1700-09	18	7	38,9	7	7	100,0	24	9	37,5	27	13	48,1	8	4
1710-19	29	12	41,4	15	12	80,0	30	10	33,3	40	14	35,0	11	5	45,5
1720-29	22	9	40,9	12	7	58,3	20	5	25,0	49	13	26,5	8	1	12,5
1730-39	28	3	10,7	23	16	69,6	31	7	22,6	51	16	31,4	10	6	60,0
1740-49	32	3	9,4	34	23	67,6	31	10	32,3	43	18	41,9	14	3	21,4
1750-59	79	20	25,3	32	23	71,9	60	13	21,7	43	13	30,2	24	7	29,2
1760-69	175	21	12,0	55	24	43,6	72	9	12,5	92	25	27,2	46	4	8,7
1770-84	336	25	7,4	63	22	34,9	159	8	5,0	163	27	16,6	62	6	9,7
celkem	719	100	13,9	241	134	55,6	427	71	16,6	508	139	27,4	183	36	19,7

Poznámka: I = celkový počet inventářů, II = počet inventářů s knihami, III = počet inventářů s knihami v procentech.

Není pochyb o tom, že zvyšující se počet inventářů bez knih a inventářů žen lze do určité míry ztotožnit. Na druhé straně však uvedené tabulky přesvědčivě dokazují, že knihy mizely rovněž i z inventářů ostatních skupin, tj. mužů. Srovnáme-li např. leta 1700-19 s lety 1760-84, dojdeme k závěru, že zastoupení knih v ženských inventářích pokleslo asi 4krát, zatímco v mužských jen 3krát — ovšem v případě řemeslníků dokonce 5krát! Sledovaný jev můžeme snad tedy částečně vyložit tím, že se v našem vzorku zvýšil podíl těch skupin obyvatelstva, které se pro čtení nedokázaly příliš nadchnout (tedy hlavně žen a řemeslníků), ale toto zjištění bude mít jen omezenou platnost.

Pokusme se ověřit pravdivost další hypotézy, podle níž by zlevnění knih vedlo k tomu, že je úředníci, pověřeni sestavením inventáře, opomíjeli jako bezcenné. Dosavadní literatura tuto možnost, alespoň pro oblast lipského knižního veletrhu, vylučovala a s podobnými náznaky růstu cen se setkáváme i v pražském prostředí.^{4/} Uvedené zdražování platí však zejména pro knihy vysoké literární hodnoty nebo knihy, které se vyznačovaly specifičností svého odbytu (aktuální brožury). O cenách běžné a podřadné literární produkce nejsme bohužel tak přesně informováni, a musíme se proto spolehnout pouze na výsledky vlastního průzkumu. Přehled, který ve formě tabulky uvádíme, je zpracován na základě cenových údajů o knihách, nalezených v inventářích.

období	počet knih s cenovými údaji	cena těchto knih (v kr.)	průměrná cena 1 knihy (v kr.)
1700-09	33	759	23
1710-19	1 017	26 742	26
1720-29	430	20 133	47
1730-39	966	39 984	32
1740-49	4 144	108 922	26
1750-59	1 040	28 396	27
1760-69	1 666	36 763	22
1770-84	4 869	58 381	12

Ceny knih tedy spíše klesaly. A to šlo přitom o ceny nominální! Reálné hodnoty asi nikdy nepoznáme, můžeme se však pokusit alespoň o jejich odhad. Podkladem k tomuto výpočtu bude cena žita na Podřipsku v 18. století:^{5/} v letech 1700-10 stál strych žita průměrně 49 krejcarů,

^{4/} R. Wittmann, Soziale und ökonomische Voraussetzungen des Buch- und Verlagswesens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, in: Buch und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Kommunikation in Mittel- und Osteuropa, hrsg. v. H. G. Göppert u. a., Berlin 1977, s. 7; K. Nosovský, Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého, Praha 1927, s. 178, 183.

^{5/} J. Pšeničková, Prodejní ceny obilí a luštěnin na Roudnicku v letech 1700—1775, Sborník historický 22/1974, s. 123—173.

v 60. letech již 149 krejcarů — hodnota měny poklesla tedy zhruba 3krát. V takovém případě představuje 12 krejcarů z posledních 15 let přibližně 4 krejcarů na úrovni kupní síly z počátku století. Tento výpočet nepřihlédl k vnitřní hodnotě knih (je totiž možné, že klesající ceny jsou jen odrazem zhoršující se kvality), nevzali jsme v úvahu vývoj mezd apod., ale přesto věříme, že nám tyto údaje umožní si lépe představit skutečné relace. Zde bychom tedy mohli spatřovat pravý důvod, proč se v inventářích objevuje relativně stále méně knih. Jenže na druhé straně i na přelomu 70. a 80. let, tedy na konci zkoumaného období, byly do inventářů zapisovány i jiné předměty rovněž takřka bezcenné: roztrhané košile, rozbité hrnce atd., takže ani tento výklad nelze považovat za jedině možný.

Konečně můžeme uvažovat i o třetím návrhu řešení, o oslabení čtenářských zájmů. Z hlediska obecných dějin literatury vypadá tato hypotéza velmi bizarně — na 18. století jsme si totiž zvykli pohlížet prizmatem osvícenských a vzdělavatelských snah jeho konce, a není tedy pochopitelně jednoduché uvést v soulad ohromnou akceleraci knižní produkce s tak překvapivým poměrným poklesem čtenářů. Toto uvažování vychází ovšem jednak z představy lineárního pokroku, jednak z přesvědčení, že na nově vznikajících možnostech dalšího vzdělávání a kulturní percepce se podílejí všechny vrstvy společnosti stejnoměrně. Skutečnost bývá často jiná... Tento jev ostatně pozorovali i W. Wittmann a H. Neumannová,^{6/} přičemž Wittmann ho neváhal vysvětlovat odvrátem řemeslnictva od četby a všeobecnou kulturní diferenciací. V podobném smyslu se vyjádřil i R. Engelsing.^{7/} Je tedy zřejmé, že tuto výkladovou variantu také nemůžeme pustit ze zřetele. Její platnost můžeme konec konců také v určitém smyslu ověřit statisticky (tab. na str. 47). S jistou dávkou nepřesnosti se dá tedy říci, že zatímco na 1 inventář připadalo vždy méně knih, vykazovaly knihovny stále větší tendenci ke koncentraci. To by mohlo vskutku nasvědčovat jisté kulturní diferenciaci: knihoven relativně ubývalo, především v některých skupinách obyvatelstva, ale počet knih se v nich zvětšoval. Dřívější stejnorodost poznenáhlu mizela.

Celkově tedy můžeme shrnout, že za daného stavu poznání a na základě těch pramenů, které máme k dispozici, nemůžeme zatím vyloučit žádnou z uvedených možností. Stále řidší výskyt knih v inventářích mu-

^{6/} W. Wittmann, Beruf und Buch im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Erfassung und Gliederung der Leserschaft im 18. Jahrhundert, insbesondere unter Berücksichtigung des Frankfurter Stadtarchivs für die Jahre 1695—1705, 1746—1755 und 1795—1805, Diss. Frankfurt a. M. 1934, passim; H. Neumann, Der Bücherbesitz der Tübinger Bürger von 1750—1850. Ein Beitrag zur Bildungsgeschichte des Kleinbürgertums, Diss. Tübingen 1955, s. 82.

^{7/} R. Engelsing, Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500—1800, Stuttgart 1977, s. 339—342.

období	počet inventářů	počet knih	průměrný počet knih v 1 inventáři
1700-09	84	1 879	22,4
1710-19	125	2 344	18,8
1720-29	111	1 555	14,0
1730-39	143	2 030	14,2
1740-49	154	3 020	19,6
1750-59	238	2 624	11,0
1760-69	440	3 032	6,9
1770-84	783	7 248	9,3

období	počet knihoven	počet knih	průměrný počet knih v 1 knihovně
1700-09	40	1 879	47,0
1710-19	53	2 344	44,2
1720-29	35	1 555	44,4
1730-39	49	2 030	41,4
1740-49	57	3 020	53,0
1750-59	76	2 624	34,5
1760-69	83	3 032	36,5
1770-84	88	7 248	82,4
Jinak počítáno:			
1700-19	93	4 223	45,4
1720-39	84	3 585	42,7
1740-59	133	5 644	42,4
1760-84	171	10 280	60,1

síme přičíst tomu, že byly v rostoucí míře pořizovány inventáře osob, které o čtení neprojevovaly zájem, dále poklesu cen běžné knižní produkce a nakonec kulturní diferenciaci.

V předchozí části této práce jsme se spokojili s pouhým zjištěním, že se v inventáři vyskytuje vůbec nějaká kniha, a otázku velikosti knižního celku jsme zcela zanedbali. V tomto směru musíme naše zkoumání ještě doplnit. Prostředkem k tomu bude opět tabelární vyjádření. Podobu statistického rozdělení jsme převzali z dnes již klasické práce W. Wittmanna.^{8/}

^{8/} W. Wittmann, c. d.

období	velikost knihoven a jejich zastoupení								celkem
	1-2	3-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101 a více	?	
1700-09	3	6	5	8	9	2	5	2	40
1710-19	9	6	8	6	11	3	7	3	53
1720-29	4	4	3	3	7	3	5	6	35
1730-39	6	7	5	7	7	8	6	3	49
1740-49	5	4	4	7	19	4	9	5	57
1750-59	16	7	4	10	10	3	9	17	76
1760-69	12	6	7	5	8	6	13	26	86
1770-79	15	7	2	5	12	7	9	12	69
1780-84	1	2	1	2	3	3	3	4	19
celkem	71	49	39	53	86	39	66	78	481

Poznámka: ? = knihovny o neurčitelné velikosti

Celkově je nejvíce zastoupena skupina o 21-50 knihách, potom následuje skupina o neurčitelném počtu knih a na 3. místě se objevila skupina nejmenších knižních souborů. Další soudy nám bohužel tato základní podoba tabulky nedovoluje, a tak se ji pokusíme poněkud přepracovat — především vyjádříme zastoupení jednotlivých skupin v procentech a dále také zjednodušíme celý zápis. Abychom mohli přesněji zjistit vztahy mezi jednotlivými skupinami, musíme z celkového součtu vypustit rubriku knihoven o neurčitelné velikosti. Pouze tato skupina totiž vykazuje patrný vzestup a její růst tak zastíňuje všechny ostatní změny, k nimž by snad mohlo dojít.

období	velikost knihoven a jejich zastoupení (v %)						
	1-2	3-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101 a více
1700-09	7,9	15,8	13,2	21,1	23,7	5,3	13,2
1710-19	18,0	12,0	16,0	12,0	22,0	6,0	14,0
1720-29	13,8	13,8	10,3	10,3	24,1	10,3	17,2
1730-39	13,0	15,2	10,9	15,2	15,2	17,4	13,0
1740-49	9,6	7,7	7,7	13,5	36,5	7,7	17,3
1750-59	27,1	11,9	6,8	16,9	16,9	5,1	15,3
1760-69	21,1	10,5	12,3	8,8	14,0	10,5	22,8
1770-79	26,3	12,3	3,5	8,8	21,1	12,3	15,8
1780-84	6,7	13,3	6,7	13,3	20,0	20,0	20,0
celkem	17,6	12,2	9,7	13,2	21,3	9,7	16,4

	1-5	6-20	21 a více
1700-19	27,3	30,7	42,0
1720-39	28,0	24,0	48,0
1740-59	28,8	22,5	48,6
1760-84	33,3	17,1	49,6

Z uvedených tabulek přesvědčivě vyplývá, že knihovny, které obsahovaly více než 20 svazků, představovaly takřka polovinu celého vzorku. Tento typ knihoven a zejména jeho součást o 21-50 knihách také znamenával určitý, i když velmi pomalý vzestup. Podobně tomu bylo i s nejmenšími knižními soubory; skupina do 2 knih převzala dokonce v letech 1750-59 a 1770-79 vedení, když vystřídala předtím nejčastěji zastoupenou skupinu o 21-50 knihách. Na neustálém ústupu se naopak nacházely střední knihovny, které vykazovaly 6-20 knih. Na jejich úkor se rozšiřovaly ostatní krajní skupiny. Vývoj se tedy poněkud polarizoval.

Poměr ke knize, rozsah a strukturu četby lze sice vysvětlit v jednotlivých případech pouze s přihlédnutím k individuálním lidským dispozicím; tyto skutečnosti však musíme včlenit — jako dokument i faktor určitého životního stylu — do souvislostí obecného sociálního vývoje. Omezená pramenná základna nám bohužel neumožňuje zabývat se touto problematikou v náležitě širší, můžeme si všimnout jen jednoho aspektu — vztahu mezi velikostí knihoven a kategorií jejich vlastníků. Tento vztah osvětlí následující tabulka:

vlastníci	velikost knihoven a jejich zastoupení						
	1-2	3-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101 a více
ženy	27	13	8	8	13	2	6
úředníci	1	8	11	17	24	18	37
řemeslníci	15	12	6	13	11	2	2
bez bližšího zařazení	22	13	10	7	36	12	19
obchodníci	6	3	4	8	3	5	2

Tato tabulka se dá ještě zjednodušit:

vlastníci	velikost knihoven a jejich zastoupení			
	1—5	6—20	21 a více	51 a více
ženy	40	16	21	8
úředníci	9	28	79	55
řemeslníci	27	19	15	4
měšťané bez bližšího zařazení	35	17	67	31
obchodníci	9	12	10	7
v %				
ženy	51,9	20,8	27,3	10,4
úředníci	7,8	24,1	68,1	47,4
řemeslníci	44,3	31,1	24,6	6,6
měšťané bez bližšího zařazení	29,4	14,3	56,3	26,1
obchodníci	29,0	38,7	32,3	22,6

Poznámka: Rubrika 51 a více je započítána do rubriky 21 a více.

Mezi vlastníky největších knihoven nacházíme nejvíce úředníky, kteří pracovali buď v městské administrativě či na nižších stupních státní správy. Do této skupiny spadají i někteří příslušníci inteligence (např. domácí instruktoři). Na dalším místě se ocitli měšťané, jejichž povolání nebylo vymezeno. Asi tak opomněl učinit písař, nebo šlo o osoby, které žádné povolání nevykonávaly a žily z výnosů nemovitostí apod. Střední pozici zaujímal kupci a mezi vlastníky malých knihoven nacházíme hlavně řemeslníky a ženy. V podstatě nepatrný zájem (zvláště když si uvědomíme to ohromné množství inventářů bez knih) o četbu ze strany žen není ničím, co by nás mohlo překvapit — v zásadě odpovídá stavu jejich gramotnosti. Rovněž vlažný postoj kupců ke čtení se nám zdá pro pražské poměry přímo symptomatický. V Praze té doby se ještě nevyvinul typ „učěného kupce“ („der gelehrte Kaufmann“),^{9/} který byl v pokročilejších oblastech hlavním konzumentem produktů, poskytovaných moderním literárním trhem. Tuto skutečnost bychom mohli nesporně chápat jako doklad tradičního, konzervativního charakteru pražské knižní nabídky i poptávky. Poslední dvě vrstvy, které nám zbyly, jsou řemeslníci a úředníci. Jejich vztah ke čtení je, jak jsme již řekli, takřka protikladný. Úředníci byli velcí čtenáři, zatímco řemeslníci nad knihou asi mnoho času netrávili. Musíme si položit otázku, zda tomu tak bylo v průběhu celého století, přičemž za náznak zlepšujícího se vztahu ke čtení budeme považovat růst poměrného zastoupení větších knižních souborů. Údaje řadíme do tabulky:

^{9/} Srv. R. Engelsing, c. d., s. 139, 162, 173nn. Význam obchodních kruhů pro německou literaturu však ještě dříve odkryl a přesvědčivě statisticky dokumentoval W. Wittmann, c. d., s. 86—90, 137.

období	velikost knihoven a jejich zastoupení (úředníci)			
	1—5	6—20	21 a více	51 a více
1700-19	1	4	14	11
1720-39	4	4	13	10
1740-59	2	11	26	15
1760-84	2	9	26	19
1700-19	7	6	5	(řemeslníci) —
1720-39	6	3	2	—
1740-59	9	7	4	1
1760-84	5	3	4	3

Poznámka: Rubrika 51 a více je započítána do rubriky 21 a více.

Řemeslníci vlastnili vždy především malé, úředníci velké knihovny. Poměr mezi zastoupením malých, středních i větších knihoven se tedy u řemeslníků nezměnil prakticky vůbec, u úředníků jen nepatrně (růst skupiny knihoven o více než 50 knihách).

Při zkoumání knihoven pražských měšťanů se přirozeně nemůžeme obejít bez pokusu o tematickou analýzu knih, které obsahují. Odhodláváme se k ní ovšem se značným váháním, neboť představuje krok neobyčejně náročný. Až na několik výjimek nemáme samozřejmě s literaturou, kterou si oblíbili naši předkové před 200 lety, vlastní čtenářskou zkušenost. Situace je ještě komplikována tím, že se tato literatura — do značné míry psaná latinsky, německy, italsky či francouzsky (jak později ukážeme) — většinou nestala součástí české kulturní tradice,^{10/} a je tedy samozřejmě českou vědou opomíjena. Zároveň však pochybujeme o tom, že práce německých badatelů registrují takového J. J. Weingartena, nejpopulárnějšího pražského spisovatele té doby, autora mnoha příruček, v nichž se právní poučení proplétá s morálními rozklady a oslavami habsburského domu, ačkoli Weingarten psal jen latinsky a německy. Další zdroj potíží spatřujeme v identifikaci knih: nejde jen o to, že některý písař pouze poznamenal, že inventarizované knihy jsou malé či velké, popř. ve fóliovém nebo dvanáctkové formátu. Název knihy bývá totiž uváděn často neúplný a ve zkomolené formě, jméno autora (pokud je zaznamenáno) nám samo o sobě také mnoho neřekne, protože nemálo spisovatelů zasahovalo svou tvorbou

^{10/} Do dnešního kulturního povědomí pronikla pochopitelně i cizojazyčná tvorba domácích spisovatelů té doby, např. Balbína. V podstatě zcela cizí nám však zůstal právě např. malostranský syndik J. J. Weingarten a v těchto souvislostech nemůžeme uvažovat ani třeba o Abrahamovi a Sancta Clara, jehož dílo v Praze 18. století působilo neobyčejně významně.

do několika tematických oblastí (příklad: v inventáři je napsáno jen „Beckovský“ — a my víme, že tento kněz vydal jednak českou kroniku, jednak několik kázání). Dále se tematika jen málokteré knihy dá vyjádřit skutečně jednoznačně, jediným heslem. Vezměme si např. Bibli; spadá samozřejmě do kategorie náboženské četby, ale jenom tam? Neponytlá svým čtenářům také poučení ve věcech morálky, životnější a naléhavější než ve spisech zvlášť pro tento účel sepsaných? A nemohlo se v ní někdy hledat jen vyprávění příběhů? Mnohé skupiny tedy balancují na rozhraní dvou či více tematických kategorií. Není také sporu o tom, že my dnes určitě hodnotíme některé literární druhy jinak než naši předkové, a ostatně ani tehdy se všechny soudy, závislé na sociálním postavení, úrovni vzdělání a jiných faktorech, nekryly. A ještě musíme upozornit na rozdíl mezi spisovatelovou intencí a reakcí čtenářstva.

Uvedené úvahy proti představě lehce dosažitelné exaktnosti nesměřují ovšem k odmítnutí snah o kvantifikaci vůbec. Chceme jimi jen přispět ke střízlivějšímu posouzení pramene a jeho výpovědní hodnoty, jakož i výsledků našeho výzkumu.

V této části práce se poněkud odchýlíme od Wittmannova vzoru: stejně jako on budeme sice pracovat se základním rozdělením literatury na část náboženskou a světskou, ale nebudeme je sledovat odděleně, nýbrž najednou, protože jen tak můžeme poznat jejich vzájemný poměr v rámci zkoumaného vzorku. V této souvislosti je třeba zdůraznit ještě jednu skutečnost: i když celkově nemůžeme jistě pochybovat o větší perspektivnosti světské literatury, nelze ji ztotožňovat s literaturou intelektuálně náročnější na jedné straně a literaturu náboženskou s podřadnou na straně druhé, jak činil, podle našeho názoru nesprávně, W. Wittmann. Ale preciznější rozlišení, které by dokázalo rozpoznat intelektuální kvality každé knihy, bude možné až ve speciálněji zaměřených pozdějších pracích. Z tohoto důvodu také rezignujeme na další podrobnější dělení náboženské^{11/} četby — v tabulce používáme zkratku Náb —, k jejímuž skutečně kvalifikovanému posouzení se necítíme ani zdaleka oprávněni. Světskou literaturu — v tabulce se značkou Svět — jsme roztřídili do 6 podskupin, které jsou v tabulce nadešpsány těmito značkami: Pr označuje tematiku právní, Hist — Pol historickou, politickou, historicko-politickou, geografickou, pod zkratkou A se skrývají antičtí autoři, Hosp vyjadřuje tematický okruh praktický, hospodářský a přírodovědný (bylináře, lékařské příručky, knihy věnované poznání přírody, dále sekretáře, formuláře apod.). Zkratku J používáme pro jazykové příručky — te-

^{11/} Jen předběžně je možno uvést, že jde převážně o modlitební knížky, postily, katechismy a jinou celkem nenáročnou literaturu. V menší míře se však objevily i teologické spisy či dějepisná díla. Nejčastěji zastoupeným autorem v této oblasti byl Abraham a Sancta Clara a velice významné místo v knihovnách pražských měšťanů zaujala také produkce Šporkovy tiskárny.

dy slovníky a gramatiky, Záb pro literaturu zábavnou. Otazníkem jsme nadešpsali tu rubriku, do níž spadají tituly, které nedovedeme tematicky zařadit

velikost knihoven	počet knih				
	Náb	Svět	Hist—Pol	Pr	A
1— 2	54	22	14	3	—
3— 5	104	46	29	6	2
6— 10	121	132	32	47	5
11— 20	303	270	104	60	2
21— 50	717	1 121	387	293	19
51—100	668	1 211	394	281	17
101 a více	2 624	6 514	2 305	1 815	265
celkem	4 591	9 316	3 265	2 505	310

velikost knihoven	počet knih				
	J	Hosp	Záb	?	celkem
1— 2	—	4	1	14	90
3— 5	2	5	2	31	181
6— 10	7	38	3	59	312
11— 20	15	83	6	207	780
21— 50	61	305	56	1 065	2 903
51—100	93	333	93	970	2 849
101 a více	367	1 323	439	7 479	16 617
celkem	545	2 091	600	9 825	23 732

Množství neurčitých knih je velice vysoké, dosahuje takřka poloviny celkového počtu, a tak se naše závěry budou muset pohybovat spíše v rovině odhadů než jednoznačných výpočtů. I tak lze ale pohlížet na závěry, získané analýzou více než 13 000 knih, se značnou důvěrou.

Celkově se četla více literatura světského rázu, což je dáno převahou četby tohoto typu v knihních souborech, které obsahovaly více než 20 knih. V nejmenších knihovnách do 5 knih naopak převažovala jednoznačně náboženská tematika, která byla zastoupena dvakrát více než literatura světská. V intervalu od 6 do 20 knih se vzájemný poměr zhruba vyrovnal. Ovšem žádná podskupina — ani relativně nejpočetněji zastoupená, tj. historicko-politická — se svým rozsahem nemohla rovnat skupině náboženské. Pražské měšťany zajímala v tomto ohledu kromě již zmíněné četby historicko-politické literatura právnícká, hospodářsko-praktická a přírodně vědecká. Oblibu posledního druhu literatury ne-

ní obtížné vysvětlit právě použitelností v provozu domácnosti apod. V žádném případě však nelze v této četbě spatřovat literaturu, jejíž znalost by se vyžadovala (snad s výjimkou několika lazebníků) pro výkon povolání, kde se poučení předávalo spíše osobním stykem, tradičním předáváním zkušeností z generace na generaci. Praktický život vyžadoval také samozřejmě jisté právnické znalosti a učená právnická literatura, byť pojednávala o právu, které v Čechách vlastně oficiálně neplatilo, se používala jako jediná odborná lektura, potřebná (nikoli však nutná) pro výkon úřadů. Pragmatický charakter četby však musíme zcela vyloučit u děl historicko-politického obsahu; události, o nichž se v těchto knihách vypravovalo, mohly či musely zajímat profesionálně jen úzkou vrstvu obyvatelstva — vysoké důstojníky, zemské úředníky, velkoobchodníky — a ti se mezi vlastníky zkoumaných knihoven nevykytují. Lidé ovšem nechtou jen z utilitárních důvodů, zajímají se o věci a události, i když se jich bezprostředně nedotýkají. Jsou prostě zvědaví. Avšak i když se člověk neangažuje nebo nemůže angažovat v celkovém vývoji, který samozřejmě probíhá bez ohledu na to, zda o něm vědí lidé, žijící jindy — později (jde-li o historii) a jinde — např. v Praze (jde-li o současné dobové politické otázky), patří zájem o společenské problémy k faktorům celkové společenské emancipace. Člověka, který se obírá historií a sleduje události mezinárodního významu, musíme přece hodnotit jinak než člověka, který se domnívá, že tvorové žijící za hranicemi jeho království se od něho i fyzicky odlišují.^{12/} Ze zřetele nesmíme ovšem pustit ani tu skutečnost, že literatura tohoto typu přinášela i značné rozptýlení, a přebírala tedy funkci literatury zábavné (a umělecké), jejíž celkem malé zastoupení se tak dá nejsnáze vysvětlit.

Pokusme se ještě zjistit, zda v zastoupení jednotlivých tematik a literárních typů nelze pozorovat nějaký nápadný vývoj.

období	počet knih				
	Náb	Svět	Hist—Pol	Pr	A
1700-09	495	1 059	544	119	52
1710-19	657	952	302	263	71
1720-29	364	735	269	149	32
1730-39	581	1 162	382	273	14
1740-49	997	1 631	597	415	93
1750-59	659	1 328	383	396	21
1760-69	442	1 082	328	400	13
1770-79	349	1 253	433	458	14
1780-84	47	114	27	32	—

^{12/} Kalendarz półstuletni 1750—1800, vyd. B. Baczkó/H. Hinz, Warszawa 1975, s. 31.

	J	Hosp	Záb	?	celkem
1700-09	51	189	104	325	1 879
1710-19	71	148	97	735	2 344
1720-29	47	183	55	456	1 555
1730-39	81	366	46	287	2 030
1740-49	100	341	85	392	3 020
1750-59	97	324	107	637	2 624
1760-69	59	252	30	1 508	3 032
1770-79	31	243	74	3 595	5 197
1780-84	8	45	2	1 890	2 051

v %

	Náb	Svět	Hist—Pol	Pr	A	J	Hosp	Záb
1700-09	26,3	56,4	29,0	6,3	2,8	2,7	10,1	5,5
1710-19	28,0	40,6	12,9	11,2	3,0	3,0	6,3	4,1
1720-29	23,4	47,3	17,3	9,6	2,1	3,0	11,8	3,5
1730-39	28,6	57,2	18,8	13,4	0,7	4,0	18,0	2,3
1740-49	33,0	54,0	19,8	13,7	3,1	3,3	11,3	2,8
1750-59	25,1	50,6	14,6	15,1	0,8	3,7	12,3	4,1
1760-69	14,6	35,7	10,8	13,2	0,4	1,9	8,3	1,0
1770-79	6,7	24,1	8,3	8,8	0,3	0,6	4,7	1,4
1780-84	2,3	5,6	1,3	1,6	—	0,4	2,2	0,1

Poznámka: Do této tabulky nebyla zařazena rubrika neurčených knih (označovaná otazníkem).

Jak dokládá výše uvedená tabulka, nelze ve vývoji poměru mezi náboženskou a světskou literaturou pozorovat výraznější rozdíly. Snad bychom mohli říci, že podíl světské literatury se poněkud zvětšoval, ale konec konců stejně nemůžeme, jak již bylo řečeno, jednoznačně ztotožňovat rozvoj nenáboženské tematiky s intelektuálním pokrokem. Zdá se nám proto, že hude asi nejsprávnější uzavřít tuto pasáž konstatováním víceméně setrvalého stavu. Rozsah a vývoj všech tematik — včetně dvou základních typů — nedoznal výraznějších změn. Míra zastoupení jednotlivých tematických okruhů závisela primárně na velikosti knihoven, a to jak na počátku, tak na konci zkoumaného období.

Stále větší počet vydávaných a snad také čtených knih vedl k přesouvání čtenářského zájmu od knih starých a již osvědčených k novinám. Jak tento proces dále působil a čím byl vlastně vyvolán, není ještě

ani zdaleka spolehlivě zjištěno^{15/} — ale o to nám konečně ani nejde; z tohoto faktu však můžeme vyvodit užitečný a celkem pochopitelný závěr, že určitým (zajisté opět nikoli jediným) kritériem vyspělosti a zároveň i vývoje čtenářské obce může být právě stáří „konzumované“ literatury. Musíme však ihned upozornit na to, že údaje, které máme k dispozici, byly získány sice jedině možným, ale nikoli neproblematickým způsobem. Protože nám obvyklé bibliografické soupisy a příručky vůbec nepomohly, nezbylo nic jiného než použít bohatého katalogu Strahovské knihovny PNP. Jen díky jemu jsme identifikovali značné množství všech určitelných knih (což pomohlo také při zařazování knih do tematických a jazykových skupin). Cílem bylo zachytit první vydání — v praxi jsme se spokojovali i s druhým, avšak třetí a další jsme již do přehledu nepojímali. U některého titulu v katalogu je výslovně uvedeno, že jde o první vydání, v takovém případě bylo vše jasné, ale jinak jsme museli v podstatě vycházet z předpokladu, že časově nejstarší rok vydání, zapsaný v katalogu, je totožný právě s datem prvního vydání. Tak se nebezpečí, že výsledky budou zkresleny, samozřejmě zvýšilo. Na druhé straně však musíme doufat, že množství knih, které vyšly jen jednou, bylo dost velké, a jestliže nějaká kniha vyšla vícekrát, nebyla doba, která uplynula mezi jednotlivými vydáními, příliš dlouhá. Tolerance v rozmezí 10 let, které dále užíváme, by také mohla eliminovat některé chybné údaje. Výsledky šetření jsme seřadili do tabulky na str. 57.

Celkem zřetelně lze vysledovat, že knihy, které byly v Praze 18. století k dispozici, pocházely především z druhé poloviny 17. století a prvních tří desetiletí století následujícího. Dostí značný počet knih byl vytištěn také na přelomu 16. a 17. věku. Do knihoven se postupně dostávala i novější díla — na konci 20. let 18. století se však tento proces zpomalil. Literatura, se kterou se pražští měšťané museli spokojit, stárla... Přesněji můžeme tento poznatek vyjádřit opět statisticky. Vytvoříme si 5 pravidelných úseků po 20 letech, které označíme římskými číslicemi. První (I) bude začínat v tom roce, jímž končí desetiletí, na něž jsme vývoj knihoven a jejich výzkum rozdělili. Počítá se proti proudu času, takže pro období 1700-09 je úsek I dán lety 1690—1709, úsek II lety 1670-89, pro období 1710-19 se celé počítání o 10 let posune a do úseku I nyní spadají leta 1700-19 atd. Do tabulky budeme řadit čísla, dokládající procentuální zastoupení knih, přičemž za základ je vzat celkový počet knih, zjištěný v knihovnách v daném desetiletí (tab. na str. 58).

Knihy, které si pražští měšťané koupili v posledním dvacetiletí svého života (úsek I), se četly zpočátku v hojném množství, ke konci zkoumaného období se však jejich zastoupení snížilo na minimum. V první po-

^{15/} R. Engelsing, Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit, nyní in: R. Engelsing, Zur Sozialgeschichte deutscher Mittel — und Unterschichten (= Kritischen Studien zur Geschichtswissenschaft, Band 4), Göttingen 1973, s. 139nn.

knihy z let	knihovny z let								celkem
	1700-09	1710-19	1720-29	1730-39	1740-49	1750-59	1760-69	1770-84	
1500-09		3	1		2				6
1510-19		2			4				6
1520-29	1	3	2		3				9
1530-39	6	7	3	1	5	4		3	29
1540-49	9	7	4	2	10	6	1	1	40
1550-59	3	6	1	3	17	3	1	3	37
1560-69	1	10	4	5	20	8		7	55
1570-79	4	12	3	3	18	4	2	4	50
1580-89	12	18	6	9	24	10	5	8	92
1590-99	12	23	7	4	42	13	9	10	120
1600-09	12	27	9	11	21	7	7	8	102
1610-19	12	28	6	1	24	8	5	12	96
1620-29	10	17	8	1	16	5	2	3	62
1630-39	15	18	7	4	12	10	6	7	79
1640-49	10	12	3	3	11	6	3	4	52
1650-59	30	20	9	5	21	11	6	7	109
1660-69	42	38	14	26	24	29	22	17	212
1670-79	54	36	28	18	66	33	24	16	275
1680-89	53	25	14	25	46	30	24	30	247
1690-99	45	21	24	30	49	46	23	26	264
1700-09		24	26	28	51	39	23	26	217
1710-19		12	27	39	53	53	30	17	231
1720-29			5	27	59	41	37	35	204
1730-39				4	12	21	15	16	68
1740-49					4	10	16	11	41
1750-59						6	8	7	21
1760-69							3	1	4
1770-79									
celkem	331	369	211	249	614	403	272	279	2728

lovině století se také nejvíce objevovaly knihy starší 20 a mladší 40 let (úsek II), zatímco v dalším období od poloviny století se nejčastěji vyskytovaly knihy v průměru o 20 let starší.

období	I	II	III	IV	V	VI
1700-09	13,6	32,3	21,8	7,6	6,6	331
1710-19	9,8	12,5	20,1	8,7	9,5	369
1720-29	15,2	23,7	19,9	10,9	4,7	211
1730-39	12,4	26,9	22,1	17,7	3,2	249
1740-49	2,6	18,2	16,3	18,2	7,3	614
1750-59	4,0	15,4	22,8	18,9	15,4	403
1760-69	4,0	11,4	24,6	16,9	17,6	272
1770-84	0,4	6,5	18,3	15,4	20,1	279

Poznámka: VI = celkový počet knih v desetiletí

V pražských měšťanských knihovnách tedy nacházíme knihy, vydávané hlavně až v době stabilizace a uklidnění po třicetileté válce. Je to doba, kdy národní hospodářství postupně ožívalo a kdy také pomalu přibývalo lidí, kteří mohli myslet i na jiné než ryze hmotné potřeby. K starým knihám ze 16. století, kterých, jak ukazuje tabulka, také nebylo zas tak málo, se přikupovaly nové, které postupně začaly v knihovnách převládat. Tento proces byl nepochybně velmi značně ovlivněn rekatolizací. Náboženství získávající nové vyznavače potřebuje nové knihy a rovněž tak lidé — kteří hledají svou novou víru a utvrzují se v ní začasté právě pomocí nových knih. A tak královstvím procházeli misionáři z Tovaryšstva Ježíšova, kteří dětem nabízeli obrázky a nové knížky z vlastní tiskárny a učili je písničkám.^{14/} A zároveň překračovali zemské hranice čeští emigranti, kteří přinášeli svým souvěrcům české nekatolické knihy, o nichž soudili, že by je mohly posílit v jejich staré víře. Cenzura se zostříla a proti nekatolickým emisarům musel stát dokonce vydávat patenty a hrozit jim tresty smrti. K těmto krokům se necítil přinucen jen z politických důvodů a kvůli starostem o duchovní blaho svých poddaných, nýbrž i z fiskálních pohnutek: za motiv svých zásahů vyhlašoval i obavy o materiální blahobyt poddaných, protože někteří kontribuenti prý vydávali za nekatolické knihy všechny své peníze.^{15/}

Krátce řečeno, zájem o knihy nebyl v 2. polovině 17. století jistě zanedbatelný. V té době vznikl základ mnoha knihoven, se kterými se později setkáváme. Nelze totiž pochybovat o tom, že některé knihovny se dědily z generace na generaci. Příslušníci dalších pokolení chtěli jistě zděděný majetek alespoň částečně rozšiřovat. Ale čím? Knihy vycházely v Čechách samozřejmě dál a dokonce v rostoucím (i když nepravidelně rostoucím) množství. Jenže jaká byla jejich kvalita? Měnila se, zlepšo-

^{14/} F. Krásl, Arnošt hrabě Harrach, Praha 1886, s. 124n.

^{15/} Místodržitelství výnos z 15. března 1721 na základě císařského reskriptu, SÚA, sbírka patentů, č. 882.

vala? Domníváme se, že ne příliš výrazně.^{16/} Šlo o stále stejné žánry, stejné knihy, které už beztak stály na poličkách zděděné knihovny. Vkus čtenářů se zatím mohl změnit. Že se mohl rozcházet s oficiální tendencí dost výrazně, dokazuje mj. také obrovský, byť krátkodobý rozmach literární produkce po zmírnění cenzury Josefem II., kdy literatura mohla uspokojit některé změněné estetické a literární požadavky. Zde by tedy bylo možno alespoň hypoteticky hledat další příčinu případného oslabení čtenářských zájmů v druhé půli 18. století. Lidem se nabízela — ještě jednou zdůrazňujeme hypotetičnost takového soudu — literatura, kterou už nechtěli.

Identifikačních prací můžeme s prospěchem využít i pro stanovení jakési „prostorové“ kulturní orientace, jinými slovy se můžeme pokusit zjistit, kde byly tyto knihy poprvé vydány. Samozřejmě i zde platí stejnou měrou všechny dřívější pochybnosti, které se vlastně v důsledku patisku ještě zvětšují. Vítána však bude i přibližnost. Z praktických důvodů zachytíme v následující tabulce jen ta města, jejichž zastoupení přesahuje 20 výskytů.

město	počet vydaných knih
Praha	824
Frankfurt nad Mohanem	293
Norimberk	221
Lipsko	178
Kolín nad Rýnem	157
Augšpurk	68
Basilej	59
Vídeň	57
Štrasburk	51
jiná česká a moravská města	45
Lyon	44
Mnichov	41
Amsterdam	35
Hamburk	34
Würzburg	32
Antverpy	28
Ulm	24
Wittemberk	23
Salcburk	22
Benátky	20
další	351
celkem	2607

^{16/} Zde se opírám o dosud nepublikovaný statistický rozbor Knihopisu i české literární produkce v knihovnách pražských měšťanů, který jsem provedl ve své diplomové práci Knihy a knihovny na Starém Městě Pražském v letech 1700—1784 podle inventářů pozůstalostí, Praha 1981, s. 8—16, 69—78.

Jmenovitě uvedená města pokrývají 86,5 % celého souboru, takže můžeme docela dobře pracovat jen s tímto vzorkem.

Německo 18. století se běžně rozděluje na 2 základní kulturní oblasti: jižní, katolickou, konzervativní a severní, protestantskou, progresivní. V oblasti knižního obchodu je tento protiklad ztělesněn polaritou frankfurtského a lipského knižního veletrhu. Z tohoto faktu můžeme potom vyvodit dosti důležité pomocné kritérium, podle něhož opět můžeme hodnotit zkoumané knihovny.

Prakticky celá třetina všech určených knih byla vydána v Praze; podíl Prahy byl však ve skutečnosti — bereme-li v úvahu všechny knihy — jistě ještě vyšší: převážná část méně náročné literatury (kalendáře, modlitby apod.) vyšla určitě z pražských oficín. V této souvislosti je nezbytné upozornit ještě na jednu okolnost: takřka vůbec se nám nepodařilo identifikovat italsky a francouzsky napsané knihy, což znamená, že i podíl Lyonu, Benátek a dalších měst z těchto jazykových oblastí je asi v tabulce dosti podceněn.

Nicméně není ani nejmenší pochyby o tom, že Praha se ocitla zcela jednoznačně ve sféře jihoněmeckého knižního obchodu — jedinou výjimku tvoří geograficky celkem blízké a konfesionálně vzdálené Lipsko. Jeho značné zastoupení však přesvědčivě vypovídá o jeho kulturní síle i o tom, že hranice mezi oběma kulturními oblastmi nebyly ani zdaleka hermeticky uzavřeny.

Pokusme se nyní srovnat vývoj poměrného zastoupení Prahy se třemi dalšími severoněmeckými a jihoněmeckými městy, která se v naší tabulce objevila nejčastěji.

města	počet knih				
	1700 —19	1720 —39	1740 —59	1760 —84	celkem
celkem	655	451	976	525	2607
Praha	184	156	326	158	824
Jih	185	121	242	123	671
Sever	33	55	83	64	235
v %					
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Praha	28,1	34,6	33,4	30,1	31,6
Jih	28,2	26,8	24,8	23,4	25,7
Sever	5,0	12,2	8,5	12,2	9,0

Poznámka: Jih = Frankfurt n. M., Norimberk, Kolín n. Rýnem; Sever = Lipsko, Hamburk, Wittemberk.

Praha tedy vždy udržovala tradiční (a nejen kulturní) spojení s jihoněmeckou oblastí, do níž z hlediska kulturně politického a konfesionálního také nepochybně patřila. Zastoupení severoněmeckého kulturního okruhu se jistě v průběhu století zvětšovalo, stejně se však jeho vliv nemohl měřit s tím, co poskytovala jihoněmecká katolická města. Překvapí také malý podíl rakouské literární produkce; knihy vytištěné ve Vídni a Salcburku představují jen 3 % celkového počtu. Toto číslo ovšem celkem odpovídá představám o malém významu této země pro celoněmecký literární vývoj v 18. století. Souhrnně lze tedy říci, že v podstatě tradiční charakter pražských měšťanských knihoven byl prokázán i touto dílčí analýzou.

Nakonec se budeme věnovat jazykové skladbě zkoumaných knihoven, pochopitelně s důrazem na českou literární produkci.

velikost knihoven	počet knih					
	Č	N	Lat	ost.	neurč.	celkem
1— 2	17	31	3		32	83
3— 5	63	42	14	3	62	184
6— 10	63	111	49	23	68	314
11— 20	158	308	99	12	221	798
21— 50	208	1168	478	195	857	2906
51—1000	140	1168	602	120	842	2872
101 a více	347	4490	4236	889	6708	16670
celkem	996	7318	5481	1242	8790	23827

Poznámka: 1. Č — čeština, N — němčina, Lat — latina, ost. — ostatní, tj. italština a francouzština, neurč. — jazyk se nedal zjistit. 2. Knihy, které vyšly v několika jazycích, tj. především jazykové příručky, byly zařazovány do všech příslušných skupin, takže např. česko-německý slovník se objevil v rubrice, věnované české i německé řeči. Tím se také vysvětluje vyšší celkový počet knih v této tabulce.

Nesporně dominantní postavení zaujímal v našich knihovnách němčina. Vedle ní se také dost uplatňovala latina: její podíl vzrůstal v závislosti na velikosti knihoven; jestliže v nejmenších knihovnách o 1—2 knihách tvořila 1/10 německé produkce, byla v největších knihovnách nad 100 knih již němčině prakticky rovnocenná. Opačný poměr platil pro českou literaturu! Objevovала se výrazněji jen v malých knihovnách, ještě ve skupině do 20 knih se její poměr k němčině dal vyjádřit zhruba 1 : 2. Ale již ve skupině od 20 do 50 knih činil asi 1 : 6, v další skupině 1 : 8 a v největších knihovnách 1 : 13. Jak si naši předkové cenili českých knih, poznáme ostatně nejlépe z toho, když srovnáme zastoupení české literatury s výskytem literatury italské a francouzské.

Česká literatura se také objevovала v knihovnách nesrovnatelně více

na počátku zkoumaného období. Ukáže to — ve srovnání s němčinou — následující tabulka:

období	velikost knihoven a počet českých a německých knih							
	1—2		3—5		6—10		11—20	
	Č	N	Č	N	Č	N	Č	N
1700-29	11	3	24	13	36	55	95	72
1750-84	6	21	31	19	8	35	5	135

Zastoupení češtiny se snižuje zvláště v kategorii středních knihoven, v těch skupinách, které jsou na jedné straně vymezeny počtem 6 a na druhé straně 20 knih. Jak bylo konstatováno již výše, ubývalo knihoven právě v této kategorii zřejmě nejrychleji. Mohli bychom tedy jistě uvažovat — alespoň hypoteticky — o tom, že tyto dva jevy souvisejí.

Za současného stavu poznání nemůžeme dosažené výsledky vůbec uspokojivě zhodnotit, protože je nemůžeme ani spolehlivě srovnat s dalšími středoevropskými městy, ani dobře zasadit do celkového kontextu hospodářského a sociálního vývoje. Následující závěry budou mít proto nutně nanejvýš hypotetický charakter, jehož diskutabilnosti jsme si zcela vědomi.

Takřka všechny dílčí analýzy naznačily, že čtenářské zájmy pražských měšťanů nepodléhaly výrazným změnám. Tematická skladba četby zůstávala v průběhu doby stále stejná, závisela především na velikosti příslušné knihovny, pro niž bylo zase mnohem více určující, kdo ji vlastnil, než z kterého roku pochází. Pražské soukromé knihovny se dále doplňovaly hlavně z oblasti katolického Německa a lipský kulturní okruh nikdy nezískal skutečně reprezentativní zastoupení, jaké by mu příslušelo s ohledem na jeho kulturní význam. Někdy se nám dokonce zdá, že kvalita četby se přímo zhoršovala — je např. nepochybné, že knihy, které se objevovaly v domácnostech pražských měšťanů, byly postupně stále starší a starší. Neznamená to pochopitelně, že by se do knihoven, které jsme zkoumali, nedostaly žádné soudobé zajímavé knihy — je jich však málo a jejich výskyt budí spíše dojem náhodnosti. V každém případě se však v měšťanské Praze nevytvořil nový typ čtenáře, který by měl systematický zájem o novou zábavnou i naukovou literaturu, předznamenávající pronikání osvícených myšlenek, čtenáře, který by místo těžkých latinských foliantů programově vyhledával útlé svazky v osmerkovém formátu, již sepsané národním jazykem. Tento čtenářský (a vůbec kulturní) typ, sociálně spjatý s obchodními a podnikatelskými kruhy, se uplatnil jako výrazný konzument zboží, které nabízel expandující knižní obchod, i jako organizátor kulturního a veřejného života. Souvislost

těchto aktivit s celkovým hospodářským oživením a rostoucími obchodními kontakty je přitom zřejmá. Jestliže si tedy naši kupci hleděli jen svého krámu a o astronomii, zeměpis, cizí jazyky a moderní prózu nejevili vůbec zájem, nemohli také ani v nejmenším ohrozit vedoucí pozici skupiny úředníků. Jenže i ty největší úřednické knihovny zachovávaly v podstatě stejný, neměnný ráz více méně učené, humanisticky orientované knihovny. Z takto vymezeného typu se jen v některých případech vymykala historicko-politická četba.

Vývoj čtenářských zájmů méně vzdělaných vrstev obyvatelstva (ženy, řemeslníci) dnes asi přesněji poznat nelze. Snižující se výskyt knih v jejich inventářích můžeme chápat jako odraz klesajících cen běžné knižní produkce a považovat tuto okolnost spíše za doklad toho, že se knihy stávaly stále běžnější součástí každodenního života. Velmi pravděpodobná je však i ta výkladová varianta, která by hledala příslušné vysvětlení ve skutečném odvratu těchto vrstev od četby. Z provedených analýz víme, že k dalším společným znakům toho typu knihoven, který byl v Praze na ústupu, můžeme přičíst střední velikost a relativně značné zastoupení českých knih. Za úvahu také stojí možná souvislost mezi kvalitativní skladbou české literární produkce v 18. století a čtenářskou recepcí těchto nižších vrstev. V každém případě můžeme a musíme uvažovat o tom, do jaké míry se i v barokní a osvícenské Praze prosazoval proces kulturní diference, jaký známe z Německa a který měl asi obecnou platnost. Shodný rys pražského a obecného vývoje bychom potom mohli spatřovat v zaostávání kulturní úrovně drobného měšťanstva (řemeslnictva), přičemž specifiku pražského vývoje vytváří zřejmě ta skutečnost, že se zde dlouho nemohl prosadit typ konzumenta a případně i tvůrce uměleckých a vědeckých děl z řad pokročilého měšťanstva.

Tyto úvahy jistě kontrastují s faktem značného, byť nepravidelného rozvoje literární produkce i s jinými známými doklady určitého kulturního vzestupu, který podněcoval vytváření a přijímání osvícenských nálad a myšlenek. Tento rozpor se snad dá nejsnáze vysvětlit hypotézou o aktivizaci buď mimopražských kulturních center ve smyslu geografickém nebo vrstev, které nemůžeme označit za klasicky měšťanské, ve smyslu sociálním. V této souvislosti přichází v úvahu zvýšení role menšího českého venkovského města, případně i vesnice v kulturním životě či rostoucí zájem o literaturu mezi duchovními, šlechtici a výše postavenými byrokraty a intelektuály. Příslušníci těchto skupin sice také žili ve městech, ale v případě prvních dvou k měšťanstvu nikdy nepatřili a v případě ostatních v něm zaujímal jako nově se konstituující sociální celky svébytné postavení. Jasnější odpovědi na tyto otázky ovšem dá až další výzkum.

**Bücher und Bibliotheken in den Inventaren der Prager Bürger
im 18. Jahrhundert (1700—1784)**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor untersuchte in einer vielseitigen statistischen Analyse den Umfang der Lektüre der Prager Population im 18. Jahrhundert, die Breite der Bibliotheken, ihre thematische Zusammensetzung, die Professionen ihrer Eigentümer und die Bücherpreise. Als Unterlagen dienten die in 2078 Verlassenschaftsinventaren enthaltenen Angaben über 481 Bücherkomplexe mit insgesamt 23 732 Büchern. Gleichfalls wurde ein Versuch unternommen festzustellen, wo diese Bücher in erster Auflage erschienen sind. Die Zahl der Verlassenschaften, in welchen sich Bücher befanden, wurde nach und nach immer geringer. Dies wurde durch einen Anstieg der Verlassenschaften von Frauen und Handwerkern verursacht, die gewöhnlich seltener Bibliotheken besaßen, und auch durch eine Sankung der Bücherpreise, die dann — als preislos — nicht mehr in die Inventare aufgenommen wurden. Das weist auf die Möglichkeit hin, daß die Literatur immer geläufiger wurde, bei einigen Bevölkerungsgruppen kann aber auch eine Schwächung der Leserinteressen erwogen werden. Unter den Eigentümern der Bibliotheken und besonders der großen Bibliotheken befanden sich besonders Beamte (55,6 % waren im Besitz von Büchern), wie schon angeführt, standen die Handwerker mit 16,6 % und die Frauen mit 13,9 % an letzter Stelle. Da in den wenig entwickelten Prager Verhältnissen der Typus des „gelehrten Kaufmanns“ noch nicht entstanden war, interessierten sich auch die Händler 19,7 % verhältnismäßig wenig um Lektüre.

In den Bibliotheken war überwiegend weltliche Literatur vertreten (9316 Bücher), an zweiter Stelle stand die religiöse Thematik mit 4591 Titeln. Als Untergruppen waren wie z.B. die Juristische Literatur mit 2505, die historisch-politische mit 3265 und die praktischwirtschaftliche Literatur mit 2091 Titeln vertreten. Die thematische Zusammensetzung der Bibliotheken war von ihrem Umfang abhängig, in kleinen Bibliotheken befanden sich meistens nur religiöse Bücher. In den Inventaren finden wir deutsche (7318) und lateinische Bücher (5481) in hoher Zahl vor weniger italienische und französische (zusammen 1242) und sehr wenig tschechische (996) Bücher. Diese stammten meistens aus den Jahren 1660 bis 1730 und es wurde so dargelegt, daß in Prag immer ältere Literatur gelesen wurde. Die untersuchten Bücher wurden ungefähr zu einem Drittel in Prag gedruckt, als Ort der ersten Ausgabe kommen oft katholische Städte in Süddeutschland vor. Zusammenfassend kann angeführt werden, daß der Charakter der Lektüre der Prager Bürger traditionell war und im Verlauf des 18. Jahrhunderts praktisch keine grundlegenden Veränderungen aufzeichnet.

**ZRUŠENÍ TOVARYŠTVA JEŽIŠOVA V R. 1773
A OSUDY JEZUITŮ Z PRAŽSKÉ UNIVERZITY**

IVANA ČORNEJOVÁ

„Všude již mnoho hluku způsobilo, jak z nařízení císařského bylo za posledních let mnoho klášterů zrušeno. Byly to namnoze kláštery mnichů žebravých. Kdož by se nadál, že také dojde na jiné a to starodávne, slavné a bohaté, jako byly benediktinské, cisterciacké a premonstrátské“.^{1/} Tolik napsal A. Jirásek v románové fresce F. L. Věk o rušení klášterů za Josefa II. a vystihl i ono nelibé překvapení a údiv prostých obyvatel nad důsledně reformátorským počínáním osvíceného panovníka. Překotné rušení prosperujících klášterů bylo výrazem osvícenského hlubokého odporu k „mnišství“, rázným příspěvkem k postupné všeobecné laicizaci společnosti, v níž instituce, tkvící svými počátky a podle dobového názoru čelných představitelů nové inteligence i svým charakterem hluboko ve středověku, neměly co dělat. To tím spíše, že majetků klášterů, které měly být vyčleněny pod státní správu, se dalo napříště racionálněji využít, a nadto bylo možno vyprostit z duchoven-ských rukou výchovu a vzdělání značného počtu mládeže.

Přesto se tento postup nesetkal s jednoznačně kladnou odezvou. Poněkud jinak tomu bylo o desetiletí dříve v r. 1773 při zrušení mocného Tovaryšstva Ježíšova, které dotud dominovalo v pedagogickém působení na celé generace mládeže, což byl mj. jeden z důvodů nevraživosti, již jezuitský řád vzbuzoval u svých konkurentů. Antijeziuitské výpady byly velmi častým jevem už od dob prvního rozmachu řádu v druhé polovině 16. století, a to nejen mezi konfesionálními odpůrci, ale hlavně v prostředí katolického kléru (světského i duchovního) ve většině zemí, kde Societas zapustila hluboké kořeny. Poukazy na neúnosnost jezuitské nadvlády při vyšším vzdělávání mládeže vyvrcholily v 18. století, kdy společně s jinými podněty vedly k likvidaci řádu. Není jistě bez zajímavosti,

^{1/} A. Jirásek, F. L. Věk. *Obraz z dob našeho národního probuzení I*, 16. vyd., Praha 1931, s. 91.

že odpor proti Tovaryšstvu byl nejsilnější v kolébce řádu — ve Španělsku a sousední Francii a zdejší královské dvory vynaložily značné úsilí, aby ovlivnily papežskou kurii, jež mohla zbavit svět nepříjemné existence černých otců.^{2/} Pověsti o jezuitské škodlivosti, ba přímo zvrhlosti neustaly ani v r. 1773, naopak šířily se dále a nabývaly obecné známosti. Příliv hanlivých „bajek“ o jezuitách^{3/} pokračoval tím více, čím více let plynulo od dob rozkvětu řádu a čím rychleji pomíjela paměť o skutečném průběhu událostí. Další rozvoj protijezuitských nálad podpořilo i znovu-obnovení Tovaryšstva v r. 1814.

České prostředí je přímo skleníkovou ukázkou společnosti, kde se negativní nazírání na jezuitu stalo postupně majetkem širokého povědomí a později i jedním z projevů státní ideologie. Jezuité se nikde netěšili přílišné popularitě, u nás však navíc stále nahlížíme na tento proslulý řád očima člověka pozdního 18. století, resp. století následujícího, pohledem v podstatě „obrozeneckým“, kdy jezuité — ti „hubitelé českých knížek líti“, se stali jednoznačně symbolem nejen duchovní, ale i národní poroby. V české historiografii bohužel postrádáme komplexní objektivní rozbor úlohy, kterou sehrála Societas Jesu v našich dějinách, a tak se při sledování této problematiky nutně pohybujeme zhusta na nejisté půdě dohadů.

Tomáš V. Bílek proklamuje v předmluvě ke své knize Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova: „Při spisování pak tohoto díla neměli jsme žádného jiného účelu, než přispěti k poučení lidu českého, aby poznal hlavní původce duševní a hmotné zkázy a záhuby národů, aby poznal lest a sobecké záměry všech, kdož nestydatě omlouvají jesuity a jejich příznivce, v nichž nebylo citu, v nichž nebylo lásky, v nichž nebylo vůbec lidskosti, jak praví osvícený kněz katolický a vřelý vlastenec Václav Beneš Třebízský v povídce Dokonáno jest.“^{4/} Odvolání na Třebízského je správné, byť přece jen, jak tomu bývá u většiny citátů, význam je vytržením z kontextu poněkud posunut.^{5/} O to více však vyhovuje tradičnímu obrazu jezuitu platnému podnes.

^{2/} Zrušení řádu T. J. byla věnována celá řada prací. Pominu-li době vzniku poplatné spisy zdůvodňující (mnohdy značně nekriticky) naléhavou potřebu likvidace Tovaryšstva, nebo z druhé strany jezuitské obrany, zaslouží ze starší literatury pozornost rozklad C. Rissela, *Die Aufhebung des Jesuiten-Ordens. Eine Beleuchtung der alten und neuen Anklagen wider denselben*, 2. vyd., Mainz 1848. Z historiografické produkce 20. století výstižně popisuje okolnosti zrušení T. J. i v našich knihovnách běžně dostupné dílo R. Fülöpa-Millera, *Macht und Geheimnis der Jesuiten. Eine Kultur- und Geistesgeschichte*, 2. vyd., Berlin 1932, s. 466—470.

^{3/} B. Duhr, *Bajky o jesuitech*. Přel. a doplnil dr. J. Tumpach a dr. A. Podlaha, s dodatkem: *Co jsou jesuité?* od P. J. Svobody T. J., Praha 1902, kde jsou shromážděny nejmarkantnější výmysly o jezuitách, které se Duhr (sám člen Tovaryšstva a autor mnoha cenných prací věnovaných historii T. J.) snaží vykládat a uvádět na pravou míru na podkladě rozboru autentických pramenů i odborné literatury.

^{4/} T. V. Bílek, *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*, Praha 1986, Předmluva.

^{5/} V. B. Třebízský, *Dokonáno jest*, in: *Pobělohorské elegie. Historické povídky II*, 5. vyd., Praha 1906, s. 305.

Již citovaný A. Jirásek, původce stále zpřítomňovaného termínu „temno“^{6/} pro označení českých dějin 17. a 18. století, nebyl sám ve svých soudech tak příkrý, i když následný výklad jeho prací ho postavil do čela protitmářského antijezuitského tažení.^{7/} To plně potvrzují stále se opakující texty školních učebnic a jiných oficiálních příruček ovlivňujících myšlení široké veřejnosti. Tuto skutečnost doložily např. i filmy natočené u nás podle Jiráskových děl (a film je prostředek působící hlavně na mládež, která tvoří většinu návštěvníků kin) — na počátku padesátých let realizované *Temno*, či nedávno uvedený *Poklad hraběte Chamaré*.^{8/} Nechci zde upírat režisérům a scenáristům právo na osobitě ztvárnění předlohy, ovšem více než Jiráskovo pojetí vystupuje do popředí absolutizovaný negativní portrét jezuitu jako kvintesence zla.

Předešlá slova pokládám za stručný, byť možná poněkud neorganický úvod k dalšímu výkladu. Jejich smyslem mělo být především upozornění na nepatřičnost vžitých apriorních soudů, které jsou zvláště ve vztahu k dějinám Tovaryšstva Ježíšova tak pevně zafixované. To, že se jedná o nepatřičné soudy, bude však třeba ještě dokázat.

Hanopisů na černé otce, ale zároveň i nevhodně zaujatých projezuitských apologií, vznikla v průběhu staletí vskutku úctyhodná řada.^{9/} V bibliografii děl týkajících se dějin jezuitského řádu je jen menší část seriózně zaměřených prací, vedených upřímnou snahou oprostít se od pouhého kritizování, příp. hájení Societatis Jesu. To platí zejména pro naši historiografickou produkci — zahraniční literatura má v tomto ohledu již značný předstih.^{10/} K důkladnému poznání dějin jezuitského řádu může přispět výhradně důkladné studium zdaleka nevyčerpaných písemných pramenů. Jesuitika v našich archivech, třebaže postižena několikaletými citelnými ztrátami, jsou bohatým zdrojem informací, jež mohou nebývalou měrou přispět k odkrytí nových faktů. Takové jsou i prameny pocházející z období rušení Tovaryšstva Ježíšova. Pokusím se proto, alespoň v letmém náznaku, poukázat na tyto dokumenty a naznačit možnosti jejich využití.

Zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova bylo vyhlášeno Klimentem XIV. dne 21. 7. 1773.^{11/} V papežově breve jsou vyčteny hlavní důvody a podněty, které vedly k tomuto závažnému kroku, a zároveň jsou zde uvedeny

^{6/} Naposledy srovnej např. článek J. Kojzara, *Kádrový posudek: Temno*, *Rudé právo* 3. 4. 1987, s. 3.

^{7/} Tyto soudy pro nás netradičně koriguje objevný příspěvek M. Touška, *Tři kapitoly o českém baroku I. K Jiráskovu pojetí baroka*, *Wiener Slawistischer Almanach* 8, 1981, s. 187—244.

^{8/} *Temno*, režisér K. Steklý, 1950; *Poklad hraběte Chamaré*, režisér Z. Troška, 1985.

^{9/} Z české produkce se bohužel nepříliš velkým kriticismem vyznačují apologetické, materiálově neobyčejně cenné příspěvky věnované pobělohorskému období, otiskované ve Sborníku historického kroužku *Vlast*, vydávaném v Praze od r. 1891.

^{10/} Literaturu o jezuitách pravidelně eviduje bibliografická příloha periodika *Archivum historicum Societatis Jesu* vycházejícího v Římě.

^{11/} Jeho český překlad uvádí T. V. Bílek, *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova*, s. 261—272.

i předpokládané obory příštího uplatnění bývalých členů Societatis Jesu. Kněží mohli přejít do některého jiného řádu, anebo být vřazeni mezi světské duchovenstvo a jako takoví mohli pak dosahovat i obročí, hodností a církevních úřadů, což jim jako příslušníkům Tovaryšstva posud zakazovalo breve Řehoře XIII. z 10. 9. 1584.^{12/} Dále Kliment XIV. ustanovil: „aby z těch členů zrušeného Tovaryšstva Ježíšova, kteří se v domech a kollejiích vyučováním mládeže zaměstnávali, budoucně jen těm dalo povolení a moc v tomto úřadě setrvati, kteří by jakým způsobem dokázali, že lze se nadíti dobrého výsledku z práce jejich; pak-li by se zdrželi těch rozprav a článků učení, jež buďto svou volností aneb malicherností převelké rozbroje a nepříjemnosti působí a plodí.“^{13/}

V intencích breve Klimenta XIV. Dominus ac redemptor noster bylo postupováno i vůči jezuitům v zemích habsburského soustátí. Marie Terezie dlouho vzdorovala proudům směřujícím k sanaci Tovaryšstva i navzdory usilování svého syna Josefa, nátlaku především francouzského panovnického dvora i příkladu dalších zemí západní Evropy, které jezuité vypudily ještě před vydáním papežského listu. Tvrzení, že Marie Terezie souhlasila se zrušením jezuitského řádu až po předložení „důkazů“ o vyzrazení zpovědního tajemství členem Tovaryšstva, což pokládá za skutečnost např. T. V. Bílek,^{14/} odkázal spolehlivě do říše smyšlenek už B. Dühr.^{15/} Pravým důvodem byl pochopitelně jednak nátlak španělských, francouzských a portugalských diplomatů (jenž přiměl k akci i samotného papeže), jednak domácí tlak jezuitských oponentů v čele se spoluvladařem Josefem.

Postup proti členům Tovaryšstva u nás nebyl nijak drastický. Ve většině nalezli mnohem větší uplatnění a zajištění, než potom jejich druzi z jiných řádů za josefinské éry. Praktickým prováděním likvidace Tovaryšstva byly pověřeny komise ustavené při zemských vládách; konkrétně pro Čechy to byla komise při guberniu, v jejímž čele byl hrabě F. A. Nostitz, dalšími členy pak guberniální radové J. Wasmuth, J. M. Koc z Dobrušky a J. M. Henet.^{16/} Komise pracovala nepřetržitě od r. 1773 do 3. 7. 1779, její písemná agenda byla potom uložena v oddělení Publica Českého gubernia pod různými signaturami, z nichž byl později vytvořen samostatný fond Exjesuitica.^{17/}

^{12/} Bílek, tamtéž, s. 270—271.

^{13/} Bílek, tamtéž, s. 270.

^{14/} Bílek, tamtéž, s. 260.

^{15/} Dühr, Bajky o jesuitech, kap. Vyzrazená generální zpověď císařovny Marie Terezie, s. 33—55.

^{16/} SÚA Praha, Exjesuitica [EJ], sign. F II 40/1/LL. K. Beránek, Fond Jesuitica ve Státním ústředním archivu v Praze (dosud nezveřejněná studie odevzdaná do tisku pro Zprávy Archivu UK, autorovi tímto děkuji za laskavé zapůjčení).

^{17/} Fond byl revidován v r. 1928, krátce po II. světové válce prováděl další revizi P. Krivský a konečně r. 1973 uskutečnil konečnou inventarizaci V. Uhlířová a K. Beránek, z jejichž činnosti pochází strojopisný inventář v pražském SÚA.

Jaký byl tedy osud bývalých členů řádu? Co je čekalo po zrušení Tovaryšstva, s nímž byl dříve nerozlučně spjat jejich život? Od osvětěného století nebylo jistě možné čekat takový tvrdý postih, jaký byl uplatněn o staletí dříve proti templářům, kteří si stejně jako později jezuité vysloužili maximální míru nenávisti. Naopak, v habsburské monarchii bylo s jezuitou naloženo skutečně mnohem shovívavěji, než tomu bylo za masové likvidace klášterů Josefem II.

V r. 1773 žilo v Čechách v 1 profesním domě, 12 kolejiích a 9 rezidencích (rezidence v Žírčích u Kuksu náležela k rakouské provincii Tovaryšstva Ježíšova) celkem 636 jezuitů, z toho bylo 417 kněží, zbytek — 219 — tvořili bratři laici. V pražské staroměstské koleji u sv. Klimenta, která byla nejtěsněji spojena s univerzitou, pobývalo k datu zrušení Societatis 162 členů, z toho 94 kněží. Z celkového počtu členstva tvořilo tradičně nejvyšší procento osazenstvo pražských řádových domů: vedle sv. Klimenta bylo evidováno na Novém Městě u sv. Ignáce 30 jezuitů (21 kněží) a v malostranském profesním domě 93 osob (82 kněží, zde jsou zahrnuti i členové působící t. č. na misiích).^{18/}

Na univerzitě Karlo-Ferdinandově přednášelo v r. 1773 na filozofické a teologické fakultě 21 jezuitů. Nesouhlas s jezuitským pojetím výuky byl jedním z hlavních popudů k důsledným studijním reformám, probíhajícím ve sféře vysokého školství v celém soustátí již od konce čtyřicátých let 18. století, ovšem r. 1773 a odchod otců z univerzity uvolnil reformátorům konečně plně ruce.^{19/}

Činnost bývalých řádových členů po zrušení Tovaryšstva určovalo, jak už jsem poznamenala, v hrubých rysech breve Klimenta XIV. Zaměření budoucího života pak bylo zvažováno u každého jednotlivce, nedocházelo ke skupinovým přesunům osob; vždy byly sledovány konkrétní intelektuální předpoklady a schopnosti vůbec, aby bývalý jezuita mohl být skutečně odpovědně vřazen do „nového světa“.

Finančně měli být i nadále pojištěni ze stávajícího jezuitského jmění (z něhož byl vytvořen studijní fond). Vypláceny byly jednak penze — kněžím ve výši průměrně 300 zlatých ročně, jednak platy exjezuitům, kteří setrvali při pedagogickém působení, či na jiných „systemizovaných“ místech (pro kněze byla určena výše platů v rozmezí 400—600 zlatých).^{20/}

^{18/} Početní stavy uvádím podle původního materiálu uloženého v SÚA, EJ, sign. F II 40/152, lit. A — B, i. č. 119, kart. č. 32. Nepatrně odlišné počty přináší T. V. Bílek, Statky a jmění kollejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v Království českém od císaře Josefa II. zrušených, Praha 1893, s. 5 a též Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova, s. 535, ačkoliv pracoval pravděpodobně se stejnými písemnostmi (odvolává se na sign. F II tehdejšího Místodržitelského archivu). Bílek zjišťuje v Čechách 588 členů v řádových domech a 43 misionářů, tedy celkem 631 (oproti mnou zjištěným 636 členům).

^{19/} Přehled jezuitů zastoupených na katedrách pražské univerzity v r. 1773/74 přináší matrika sign. M 4 uložená v AUK, pag. 130.

^{20/} SÚA, EJ, sign. 40/152, Bílek, Statky a jmění, s. 6.

Ještě předtím, než byli bývalí jezuité zařazeni definitivně na nová místa, museli podat žádost o vyplácení penze a mohli se zároveň vyjádřit, jaké jsou jejich představy o dalším působení, v jaké lokalitě hodlají žít a čím by se chtěli zabývat. Z této akce pocházejí dochované tabulky, které podle jednotlivých řádových sídel evidují jmenovitě členstvo a přinášejí řadu cenných dílčích údajů. V přehledech jsou vyplněny následující rubriky:^{21/}

Jméno (případně dosažené univerzitní tituly), místo pobytu
Místo narození Věk
Datum vstupu do Tovaryšstva Ježíšova Stav: kněz — laik
Místo noviciátu Datum 1. a 4. (slavných) řádových slibů
Hodnost v Tovaryšstvu Datum příchodu do místa posledního působení

Místo pobytu v předešlém řádovém domě a funkce tam zastávaná
Sdělení, odkud žádá o penzi (z jakého kraje) Vyjádření o příštím pobytu a profesi

Upřesňující poznámky

V rubrice, v níž se dotazovaní měli vyslovit ke svému příštím působení, se jen někteří řídili kdysi platnými řádovými nařízeními o bezvýhradné poslušnosti a prohlašovali, že se podrobí přání dosavadních nadřízených, či dávají se k dispozici podle potřeb státu. Většina jich projevila svou svobodnou vůli, která se ovšem zdaleka ne vždy shodovala s následným uplatněním toho kterého jedince.

I v letech po r. 1773 byla vedena důkladná evidence o působení exjezuitů v Království českém. Na konci každého roku byly sestavovány výkazy proplácených penzí a platů a průběžně byly krajské úřady povinny neprodleně hlásit úmrtí bývalých jezuitů, aby bylo s okamžitou platností zastaveno vyplácení peněz.^{22/} Krom toho se dochovaly ještě další souhrnné tabulky, které prověřují exjezuity a zaměřují pozornost na základní údaje zajímaví stát: jméno, věk, zdravotní stav, schopnosti, místo pobytu, úřad (zaměstnání), diecéze, výše platu, resp. penze.

Evidenční tabulka z r. 1780 skýtá vhodný základ pro rozbor uplatnění bývalých členů Tovaryšstva. Podchyceno je zde celkem 369 žijících osob, jimž byly vypláceny peníze, z toho bylo 287 kněží a 82 laiků.

A) *Kněží* — 287 osob,^{23/} průměrná výše penze 300 zlatých

^{21/} SÚA, EJ, sign. F II 40/152, lit. B. Tato „kvalifikace“ jezuitů pochází z ledna r. 1774.

^{22/} SÚA, EJ, kart. č. 32—42.

^{23/} V tomto přehledu uvádím pouze nejpočetnější skupiny, jednotlivce ponechávám zatím stranou. Názvy zaměstnání, resp. úřadů převádím podle materiálů v tabulce vypracované z pověření čes. gubernia z r. 1780: Catalog von Jahr 1780 der Exjesuiten in Königreiche Böhmeim, worinn eines jeden Alter, Fähigkeit, Aufenthaltsort, Amt oder Verrichtung, dann die genüssende Besoldung oder Pension, die Diocese, welcher ein oder anderer unterlieget, ordentlich angemerk ist, actum 27. 12. 1780 (Exjes. Fond), SÚA, EJ, sign. F II 40/152, i. č. 119, kart. č. 32.

bez úřadu	73 ^{24/}
kazatel (páteční, nedělní, kazatel v Betlém. kapli)	48
zpovědník	36
učitel (na nižších školách)	28
misionář	10
učitel (informátor) ve šlechtic. rodinách	9 ^{25/}
kooperátor	8
regent konviktu, prefekt	7
preses bratrstva (zbož. kongregace)	6
kazatel a zpovědník	6
kaplan	5
dvorní kaplan a zpovědník	3
prefekt nižších škol	3
superior misíí	2
katecheta	2
<i>B) Laici — 82 osob, průměrná výše penze 192 zlatých</i>	
bez úřadu	55
kostelník	12
písař	3

Při pohledu na výše zmíněné údaje zjistíme, pomineme-li nejpočetnější kategorii osob „bez úřadu“ (kde byli převážně starší a nemocní jedinci, ale i ti, jejichž schopnosti byli shledány jako nepatrné a nemohli být využiti v kvalifikovaných službách státu a jeho obyvatelům), že nejvíce bývalých jezuitských kněží působilo v oborech, které byly doménou řádových členů v době existence Tovaryšstva: tzn. jako kazatel či zpovědník (příp. obě funkce spojené), nebo se i nadále podíleli na misiích. Silně je zastoupena i skupina zabývající se i po zrušení Societatis a jejich škol pedagogickou prací, která byla dříve rovněž profilující řádovou činností; jako učitelé jsou exjesuité v přehledu z r. 1780 evidováni na nižších školách, nebo jako soukromí učitelé ve šlechtických rodinách. Naproti tomu mizí (až na výjimky, jimž se ještě budu věnovat) z univerzity i z gymnázií.

Vedle skupin uvedených v tabulce A zbývá ještě 33 jednotlivců, kteří se zaměstnávali různými dalšími obory: v exjezuitském „katalogu“ nalezneme úředníka konzistoriální kanceláře, administrátora u anglických panen, hraběcího hofmistra, administrátora malé fary, označení historiographus patriae náleží F. Pubičkovi, dále kustoda matematického muzea ad.

^{24/} Zhruba 60 % jedinců uvedených v této skupině tvoří muži starší 60 let, nebo nemocní. Zbytek jsou mladší exjesuité, kteří byli t. č. hodnoceni jako nezpůsobilí pro kvalifikovanou službu.

^{25/} Konkrétně jsou uvedeny rodiny hrabat Pachtů z Rájova, hraběte Lažanského, hraběte ze Šternberka a hr. z Klebersbergu.

Mezi těmito jedinci jsou uvedeni i ti muži, kteří působili před r. 1773 na pražské univerzitě. Jaké byly jejich představy o budoucím uplatnění a jaká byla realita? Do jaké míry dosáhlo vlastní sebehodnocení těchto vzdělanců shody s míněním představitelů státu? Na prvním místě musím jmenovat Josefa Steplinga, jenž se i ve své době vymykal obecným představám o „typickém“ jezuitovi. Tento fakt nepopírají ani dnešní nejvášnivější kritikové pobělohorského období.^{26/} Stepling byl bezesporu nejvýznamnějším představitelem jezuitských fakult Karlo-Ferdinandovy univerzity v 18. století. Krátce přednášel na filozofické fakultě matematiku a experimentální fyziku (1748), učitelské praxe však zanechal, protože odmítal výuku podle tradičního aristotelismu. Představitelé státu v něj měli vždy plnou důvěru: již r. 1753 se stal prvním filozofickým direktorem (studijním ředitelem), po rozdělení tohoto úřadu r. 1763 byl direktorem matematicko-fyzikálních studií a v této funkci setrval až do r. 1776 (zemřel 1778).^{27/} V tomto případě odpovídalo Steplingovo přání názoru vyšších míst o jeho kvalitách — v tabulce z roku 1774 vyplnil kolonku o svém příštím působení slovy „zůstat direktorem“, což bylo plně respektováno (v době zrušení řádu mu bylo 57 let).^{28/}

František Zeno přednášel na pražské filozofii v l. 1767—1773 matematiku a byl mj. i správcem klementinského matematického muzea (r. 1773 dosáhl věku 40 let). Krom toho se zabýval intenzivně i astronomií a stál u kolébky české paleontologie (ačkoliv se snažil sloučit výklad původu zkamenělin s biblickými údaji).^{29/} V dotazníku z počátku r. 1774 skromně udává, že by chtěl zůstat zpovědníkem (v této funkci působil v klášteře celestinek). Jeho oficiální ocenění bylo ovšem vyšší — nezůstal sice na univerzitě, ale byl jmenován královským astronomem v Klementinu. Zde zůstal až do své smrti v r. 1781 a pobíral plat 600 zlatých ročně (což byla horní hranice exjezuitských platů). K r. 1780 byly jeho schopnosti hodnoceny jako „nejlepší“, i když zdravotní stav už nebyl zcela uspokojivý.^{30/}

Přední Steplingův žák Jan Tesánek, který bývá poněkud nadneseně nazýván „českým Newtonem“, vyučoval na univerzitě poprvé v letech 1758—1760, později v letech 1763—1773, kdy byl profesorem nižší matematiky na filozofii a zároveň r. 1773 přednášel i patristiku na teologické fakultě. Při zrušení řádu vyslovil přání, aby mohl zůstat na matematické katedře i nadále. Jeho tužby se mu měly vyplnit: již r. 1774 povýšil na stolici vyšší matematiky (nižší matematiku převzal Stanislav Vydra, muž tak zpopularizovaný již v úvodu citovaným A. Jiráskem). V l. 1776

^{26/} J. Haubelt, *České osvícenství*, Praha 1986, s. 218—223.

^{27/} I. Čornejová — A. Fechtnerová, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654—1773*, Praha 1986, s. 444.

^{28/} SÚA, EJ, sign. F II 40/152, i. č. 119, kart. č. 32.

^{29/} Čornejová — Fechtnerová, *Životopisný slovník*, s. 540—541.

^{30/} SÚA, EJ, sign. F II 40/152, i. č. 119, kart. č. 32.

až 1786 zastával Tesánek po Steplingovi úřad direktora matematicko-fyzikálních studií a jeho schopnosti byly vždy dobře hodnoceny.^{31/}

Leopold Tirsch náležel mezi přední hebrejisty pražské školy.^{32/} V letech 1760—1773 vyučoval hebrejštinu na teologické fakultě (v r. 1773 mu bylo 40 let) a byl cenzorem a revizorem hebrejských knih. V tomto úřadě hodlal podle vlastního vyjádření působit i nadále a díky jeho odborným kvalitám mu bylo vyhověno.^{33/}

Výše zmínění mužové byli tedy patřičně doceněni i po zrušení Tovaryšstva Ježíšova a byla jim ponechána možnost uplatnit své intelektuální schopnosti podle vlastních představ i ve službách státu. Zdaleka ne všichni bývalí jezuité, kteří v minulosti prošli katedrami Karlo-Ferdinandovy univerzity, byli uznáni způsobilými k další pedagogické či jiné odborné činnosti — takových byla naprostá většina. Např. zástupci pražské rodiny Azzoniů, jejichž pět příslušníků spojilo své životy s univerzitou (čtyři byli profesory na duchovních fakultách, jeden na právech), se na teologii ani na filozofii po r. 1773 již neobjevili. Dominik Azzoni přednášel do r. 1773 teologii, poté, třebaže ještě v r. 1780 byly hodnoceny jeho předpoklady k pedagogické práci jako dobré, byl po likvidaci Tovaryšstva jen sociem regenta pražského konviktu a zpovědníkem na staroměstském gymnáziu (od r. 1776). Sám ani nedoufal, že by se mohl na univerzitě udržet — v r. 1774 projevil přání kázat česky nebo italsky.^{34/} Jeho bratr František byl v l. 1749—1753 profesorem filozofie a teologie na univerzitě, nato odjel na misie do Jižní Ameriky a po roce 1773 dožíval jako zpovědník u Alžbětinek.^{35/} Další Azzoni — Tomáš — přednášel v l. 1761—1773 na filozofii a teologii. Po r. 1773 zůstal bez jakéhokoliv uplatnění, r. 1780 byl již nemocen a jeho kvalifikace hodnocena neúprosně slovy „k ničemu“, krátce poté zemřel ve věku 57 let.^{36/}

František Demuth byl v l. 1762—1773 nepřetržitě profesorem teologické fakulty (naposledy vykládal Písmo sv.). Po zrušení řádu hodlal zůstat profesorem, nebo jako alternativu uváděl působení v duchovní správě. Nic z toho mu nevyšlo — k r. 1780 je připomínán jako preses zbožné německé kongregace na Starém Městě pražském, dobrého zdravotního stavu a podle údajů sestavovaných guberniem „čekal na příležitost něco ukázat.“^{37/} Po r. 1780 byl učitelem náboženství u alžbětinek

^{31/} Čornejová — Fechtnerová, *Životopisný slovník*, s. 469—470, SÚA, EJ, tamtéž.

^{32/} K. Beránek — S. Segert, *Orientalistik an der Prager Universität I (1348—1848)*, Praha 1967, zvl. s. 87—89, 117—119, 95—101 ad.

^{33/} Čornejová — Fechtnerová, *Životopisný slovník*, s. 481—482, SÚA, EJ, tamtéž.

^{34/} Čornejová — Fechtnerová, *Životopisný slovník*, s. 7—8, SÚA, EJ, tamtéž.

^{35/} Čornejová — Fechtnerová, *Životopisný slovník*, s. 8—9, SÚA, EJ, tamtéž.

^{36/} Čornejová — Fechtnerová, *Životopisný slovník*, s. 11—12, SÚA, EJ, tamtéž.

^{37/} SÚA, EJ, sign. F II 40/152, i. č. 119, kart. č. 32.

a od r. 1794 je jmenován v penzijních spisech jako emeritní učitel náboženství (zemřel pravděpodobně r. 1800).^{36/}

Dalším mužem, jenž pobýval na katedře univerzity k datu zrušení Tovaryšstva (konkrétně na stolici církevních dějin teologické fakulty), byl Josef Bergmann. Počátkem r. 1774 prohlásil, že by chtěl být učitelem na vyšších školách, nebo získat nějaké malé beneficium, avšak ještě v roce 1780 čekal, podobně jako Demuth, „na příležitost něco ukázat“. K tomu mu ale nebyla poskytnuta náležitá možnost, a tak je až do své smrti (cca 1805) zapisován jako penzionovaný profesor a konzistoriální rada.^{39/}

Za jiné ještě dva příklady na závěr. Jan František Haiden byl po dvacet let (1749—1769) profesorem církevních a světských dějin na teologické fakultě. Po r. 1773 se již mezi profesory neobjevil. Ještě před zrušením řádu odešel do Hradce Králové, stal se tu přísedícím biskupské konzistoře a staral se o výuku a výchovu adeptů kněžství. V Hradci Králové také zemřel ve vysokém věku 85 let (kolem r. 1801), ačkoliv už v r. 1780 bylo jeho zdraví nalomeno.^{40/} Poněkud méně obvyklé jsou životní osudy Jana Zalužického, jenž vyučoval v l. 1739 až 1744 na filozofické fakultě. Rok poté odešel do jičínské koleje, kde ho později stihla blíž neurčená psychická porucha — dobové prameny uvádějí lapidárně, že se zbláznil. Zemřel někdy po r. 1780. Po dobu jeho nemoci mu byla po r. 1773 pravidelně vyplácena penze (300 zlatých) a věnována zvláštní péče.^{41/}

Výčet osudů exjezuitů, kteří dříve působili na univerzitě Karlo-Ferdinandově, by mohl ještě dále pokračovat. Vždyť mnozí z členů řádu byli v době zrušení Tovaryšstva pouhými mladíky či muži nižšího středního věku a dožívali někdy až do první čtvrtiny 19. století. Pro nás je podstatné zjištění, že pražská univerzita (analogicky to vypadalo i na jiných ústavech, kde byli předtím jezuité) se s otci Societatis Jesu vskutku radikálně rozešla: z 21 profesorů zaznamenaných v univerzitní matrice ještě ve školním roce 1773/1774 zůstali po likvidaci řádu jenom 2 (Tesánek a Stepling jako direktor) a 2 z mladších exjezuitů na katedry nově přišli: Vydra a Chládek. Všichni byli na filozofické fakultě — na teologické fakultě nezůstal ani jediný. Je to logické, neboť jezuitské pojetí teologických disciplín se neshodovalo s jinými výklady, a tak jako dříve jezuité vehementně bojovali proti uvedení dominikánských a augustiniánských bohoslovců na vysokoškolské stolice, byli nyní sami vyřazeni z účasti na výuce univerzitních posluchačů. Na teologii také hrozilo, že by se bývalí jezuité nezdrželi „těch rozprav a článků učení, jež

^{36/} Čornejová — Fechtnerová, Životopisný slovník, s. 62—63.

^{39/} Čornejová — Fechtnerová, Životopisný slovník, s. 23—24.

^{40/} Čornejová — Fechtnerová, Životopisný slovník, s. 144—145, SÚA, EJ, tamtéž.

^{41/} Čornejová — Fechtnerová, Životopisný slovník, s. 534, SÚA, EJ, sign. F 2 40—7, i. č. 12, kart. č. 3 (v inventáři poznamenáno „péče o šiléného jičínského jezuitu“).

buďto svou volností aneb malicherností převelké rozbroje působí a plodí“, jak uvádí text výše citovaného breve papeže Klimenta XIV.

A tak, i když u některých z bývalých jezuitských profesorů přiznávají guberniální přehledy dobré schopnosti k pedagogické práci, příležitost přímo na univerzitě byla dána pouze zástupcům matematických oborů, které ostatně patřily mezi pozitiva jezuitského řádu již po celá desetiletí.^{42/}

IVANA ČORNEJOVÁ

Die Auflösung der Societas Jesu und die Schicksale der Jesuiten der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Die Auflösung des Jesuitenordens im Jahre 1773 wurde zum Unterschied von der Liquidation vieler alter geistlicher Orden in der Ära des Josefismus, von den Zeitgenossen ohne größere Empörung und von den Jesuitengegnern sogar mit Befriedigung angenommen. Im Verlauf der Auflösung des Ordens war das Vorgehen gegen seine Mitglieder keinesfalls drastisch. Die Hauptgrundsätze für ihre weitere Verwendung waren schon im Breve Klemens XIV. von 21. 7. 1773 enthalten und für die Ausführung der Auflösung waren in den Habsburger Ländern bei den Landesregierungen bestellte Kommissionen zuständig — in Böhmen also beim Böhmischem Gubernium.

Im Jahre 1773 lebten in Böhmen in einem Professhaus, 12 Kollegien und 9 Residenzen insgesamt 636 Jesuiten, davon 417 Priester und 219 Laienbrüder. An der theologischen und philosophischen Fakultät der Karl-Ferdinand-Universität wirkten 21 Jesuitenprofessoren. Die zukünftige Tätigkeit jedes einzelnen Professoren wurde erwogen und in gewissen Maaße wurde bei der Auswahl eines weiteren Berufes nur dann der persönliche Wunsch berücksichtigt, wenn die eigene Einschätzung mit der Meinung der kompetenten Staatsorgane im Einklang war. Die Prager Universität trennte sich tatsächlich radikal von den Patres der Societas. Von 21 Professoren, die im Schuljahr 1773/74 in Universitätsmatrikel eingetragen waren, blieben nur zwei im Amt (Tesánek und Stepling als Studiendirektor) und zwei junge Exjesuiten (Vydra und Chládek) wurden neu an die Lehrstühle berufen. An der theologischen Fakultät blieb kein einziger Exjesuite tätig, obwohl die intellektuellen und auch pädagogischen Fähigkeiten mehrerer ehemaliger Professoren hoch geschätzt wurden. Zu ähnlichen Situationen kann es auch an anderen Hochschulen an denen ehemals die Jesuiten dominierten. In Prag wurde nur den Vertretern der mathematischen Fächer, die schon viele Jahrzehnte zu den Vorteilen des Ordens Jesu gehörten, an der Universität eine Möglichkeit zur weiteren Tätigkeit gegeben.

^{42/} K tomu srov. např. L. Nový, Matematika v Čechách v 2. polovině 18. století, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 5, 1960, s. 9—113 a týž, Matematika na pražské universitě v druhé polovině 18. století, AUC—HUCP 2/1, 1961, s. 35—58. Nejnověji k vývoji FF J. Petráň, Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 1983, s. 83—84.

KE KULTURNĚ POLITICKÉ ČINNOSTI PROFESORA AUGUSTA SCHLEICHERAV ČESKÝCH ZEMÍCH

THEODOR SYLLABA

I

„Nicht in einer einzigen Nation, nur in der Fülle derselben kommt der Begriff der Menschheit zur Erscheinung, je reicher diese Fülle, desto vollkommener kann er sich entfalten: jede aussterbende Sprache und mit ihr schwindende Nationalität ist ein unersetzlicher Verlust. Alles Hohe, was den Menschen beseelt, Religion, Wissenschaft und Kunst tritt um so vollkommener ins Dasein, durch je verschiedenere und mannigfaltigere Nationen es verwirklicht wird. Verschiedenheit in Sprache und Nationalität ist die Bedingung des wahren Geisteslebens, die Triebfeder des Fortschrittes. Bewahre uns der Himmel vor einer toten Gleichförmigkeit in Sprache und Nation!“^{1/}

Takový názor, v tehdejší době velmi pokrokový a dodnes aktuální, vyhlásil Schleicher v květnu 1851 v nástupní přednášce, když byla pro něho zřízena stolice srovnávacího jazykozpytu a sanskrtu na pražské univerzitě. Zdůrazňoval, že srovnávací lingvistika pokládá všechny jazyky za stejně cenné a přiznává všem národnostem nezadatelné právo na svébytný kulturní rozvoj. Ve vícejazyčných státech jako je Rakousko má tato věda ještě zvláštní poslání, k jejím úkolům patří přispívat k odstranění národnostního útlaku a z něho rostoucí národní nevraživosti. Každý občan má být vychováván a vzděláván nejprve ve svém mateřském jazyce a z tohoto přirozeného základu pak přistupovat k učení dalším jazykům.

Proti stávajícím reakčním politickým poměrům v habsburské monarchii postavil Schleicher teoretický model Rakouska jako spolkového státu, který by spočíval na demokratických principech a zaručoval by všem

^{1/} A. SCHLEICHER, Über die Stellung der vergleichenden Sprachwissenschaft in mehrsprachigen Ländern. Eine Rede beim Antritte der neuerrichteten Lehrkanzel der vergleichenden Sprachwissenschaft und des Sanskrit, Prag 1851, s. 22—23.

národům právo na sebeurčení. Byl vzácným příkladem Němce, který odmítal jakýkoli nacionalismus a vyvodil ze své vědy, srovnávacího jazykozpytu, důsledně demokratické řešení národnostní otázky.

August Schleicher se narodil 19. února 1821 v Meiningen v rodině lékaře. Dětství a mládí prožil v Sonnebergu, v městečku na jihu Durynského lesa, které pokládal po celý život za svůj domov. Studoval na univerzitách v Lipsku, Tübingen a Bonnu, kde získal roku 1846 doktorát a vzápětí se tu habilitoval pro obor staroindické filologie a srovnávacího jazykozpytu. Již tehdy pojal záměr studovat důkladně slovanské jazyky a litevštinu, jimž zakladatel srovnávací lingvistiky Franz Bopp nestačil věnovat náležitou pozornost. V letech 1850 až 1857 působil Schleicher na pražské univerzitě jako mimořádný a řádný profesor. Odtud odešel do Jeny, kde byl honorárním profesorem až do své smrti 6. prosince 1868.

Schleicher si vydobyl trvalé místo v dějinách srovnávacího jazykozpytu. Byl nejvýznamnějším představitelem tzv. diachronického pojetí lingvistiky v 19. století. Moderní jazykovědu ovlivnil propracováním srovnávací metody. Tato metoda vedla k jednomu z největších vědeckých úspěchů v našem poznávání lidstva, na který by si mohli jazykovedci dělat nárok. I když Schleicherovy názory na vývoj a charakter jazyka byly překonány, uznávají dodnes další generace badatelů jeho velký teoretický přínos a objevují v jeho díle významné podněty. Schleicherovi jako jazykozpytci jsou stále věnovány nové studie, v nichž je citlivě a kriticky zpřesňováno hodnocení jeho díla.^{2/} Naproti tomu jeho kulturně politické působení zůstává jen na okraji pozornosti badatelů. To platí i o jeho činnosti v českých zemích, kterou se budeme zabývat v tomto článku.

II

Schleicherův žák Eduard Novotný napsal výstižně: „Schleicher více než který jiný z učenců i neučenců tehdy a později k nám příšlých vnikl takřka v domácnost naši. Vyhledával společnosti Čechův, uveřejňoval po případě články české a znal vůbec poměry naše tak důkladně, jak je tehdy v Praze za doby té nejhnusnější poroby, kteréž jsme kdy přetrpěli, poznati možno bylo.“^{3/}

Schleicher zažil v českých zemích poslední fázi revoluce 1848, její postupnou porážku a upevňování protirevolučního politického systému.

^{2/} Viz např. jubilejní číslo periodika *Synchronischer und diachronischer Sprachvergleich*, Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1972, 222 s., k 150. výročí narození A. Schleichera.

^{3/} August Schleicher (+ 6. prosince 1868), *Světobzor* 3, 1869, (22. I.), č. 4, s. 31–34, podp. Ed. N.

Revoluci 1848 sledoval zblízka brzy po jejím vypuknutí v Paříži, kde dlel na vědeckém stipendijním pobytu. Poté přijal nabídku redakcí německých liberálních novin *Kölnische Zeitung* (vyd. v Kolíně nad Rýnem) a *Allgemeine Zeitung* (Augsburg), aby pro ně pracoval jako zahraniční zpravodaj. V této funkci byl vyslán k rakouskému říšskému sněmu. Sněm zasedal od 22. července do 22. října ve Vídni. Když se císařský dvůr a vláda uchýlily z revoluční Vídně do Olomouce, prosadily přenesení dalšího jednání sněmu do Kroměříže. Tam sněm pokračoval od 22. listopadu 1848. Nová vláda (předseda Felix Schwarzenberg, ministr vnitra František Stadion, ministr spravedlnosti Alexandr Bach) a nový panovník František Josef I. nehdali přijmout návrh ústavy, připravované sněmem, v němž § 1 měl znít: „Všechny moci státní vycházejí od lidu a vykonávají se způsobem nařízeným v ústavě.“ Dne 7. března 1849 našli poslanci budovu, v níž se konala sněmovní jednání, obsazenou vojskem. Na rozích byl přibit císařský manifest, datovaný 4. března, jímž se sněm rozpouští s poukazem na novou říšskou ústavu. Tato oktrojovaná Stadionova ústava ponechávala svrchovanou moc v ruce panovníka. Toto vše viděl Schleicher na vlastní oči a referoval o tom německým čtenářům.

Německý spisovatel a cestovatel F. Bodenstedt, který se stal později profesorem slovanské filologie na univerzitě v Mnichově, zaznamenal ve svých *Vzpomínkách*,^{4/} že se tehdy v malém moravském městečku Kroměříži, kam přijel z Vídně, aby sledoval pokračování říšského sněmu, setkal také s Augustem Schleicherem, a že si tento budoucí přední evropský jazykozpytec našel při své novinářské práci čas na studium moravských nářečí, zvláště hanáckého a moravsko-slováckého (valašského).

Alois Vaníček ve svých *Vzpomínkách* na Augusta Schleichera^{5/} uvádí, že Schleicher přijel z Kroměříže do Prahy, ubytoval se v hostinci U černého koně a odebral se hned k Janu Pravoslavu Koubkovi, profesoru bohemistiky na pražské univerzitě. Požádal ho, aby mu opatřil dobrého učitele češtiny. Koubek vybral pro tuto úlohu svého studenta Vaníčka. Ten probíral denně od 10 do 11 hodin se Schleicherem českou gramatiku. Odpoledne spolu podnikali vycházky po Praze a výlety do okolí, při nichž hovořili jen česky. Večer chodili do pivnice U Novotných ve Spálené ulici, kde se scházeli čeští spisovatelé, nebo jindy do kavárny Tempel, kde se mluvilo německy. Vaníček se tak stal prvním a nejbližším českým Schleicherovým druhem a mladým přítelem.

Schleicher žil v Praze za peníze, které dostával poštou od německých redakcí, jimž posílal články do novin. Koncem dubna však přestal dostávat očekávané honoráře. Vaníček se dověděl od svého známého poštovního úředníka důvěrně, že policie přikázala poště, že Schleicherovi

^{4/} F. BODENSTEDT, *Erinnerungen aus meinem Leben*, II, Berlin 1890, s. 346–347.

^{5/} A. VANÍČEK, *Erinnerungen an Prof. Dr. August Schleicher in Prag*. In: K. GLASER, A. Vaníček, *Biographische Skizze*, Wien 1885, 66 s., Anhang, s. 55–66.

nesmějí už být dále doručovány ze zahraničí žádné peníze, aby vládě nepohodlný novinář byl tak nucen pro nedostatek finančních prostředků opustit Rakousko. Dne 10. května 1849, kdy byl v Praze vyhlášen stav obležení, který potom trval až do 16. srpna 1853, měl Schleicher jen 2 toлары a několik grošů. Tehdy Vaníčkoví řekl: „Wenn ich bis Abends kein Geld erhalte, so verkaufe ich Uhr und Ring, Wäsche und Kleider und laufe zu Fuss weg, denn die Polizei hat mich im Netz.“^{6/} Koubek, na něhož se obrátil s žádostí o půjčku, byl opatrný v peněžních záležitostech a odmítl. Naštěstí se podařilo Vaníčkově sestře vypůjčit na jméno svého bratra od panstva, u něhož sloužila, 40 zlatých. S jejich pomocí mohl Schleicher o půlnoci 10. května rychle odcestovat. Už 12. května píše Vaníčkoví z Drážďan, že sem dorazil se třemi toлары v kapse, že však dal do zastavárny své hodinky, a tak získal prostředky, s nimiž vystačí do Berlína, odkud se už nějak dostane do Bonnu. Na konci dopisu čteme: „Alles ist hier ruhig, d.h. von Militär besetzt. Die Stadt ist jämmerlich zugerichtet. Všecko jako u Vás! Všudy jen prušti vojáci! Ať čert je vezme! Váš — kdo jsem dobře víte.“^{7/}

Po příjezdu do Bonnu začal Schleicher po delší přestávce zase přednášet na univerzitě a učit na tamějším gymnáziu. Hned z prvního platu poslal svému českému příteli do Prahy místo 40 rakouských zlatých 40 pruských tolarů, což bylo více, než si byl vypůjčil. S Vaníčkem si pravidelně dopisoval a z těchto dopisů víme, že studoval horlivě staroslověnštinu, zabýval se živými slovanskými jazyky a litevštinou, četl v ruském originále Karamzina a Lomonosova. Posílal mu vědecké knihy, např. Boppovu Grammatik der Sanskritsprache.

III

Po porážce revoluce zavládl v habsburské monarchii policejné vojenský reakční pořádek, avšak poměry se nevrátily do doby předbřeznové. Bylo potvrzeno zrušení poddanství a tím otevřena cesta k rozvoji kapitalismu. Dne 21. srpna 1849 byl jmenován ministrem školství ve vládě Schwarzenbergově-Bachově Lev Thun, který si uvědomoval neudržitelnou zaostalost rakouského školství a potřebu jeho reformy. Thunova školská reforma se týkala nejvíce filozofických fakult, které byly před rokem 1848 jen dvouletými přípravkami ke studiu na dalších fakultách. Nyní bylo dvouleté filozofické studium připojeno ke gymnáziím, která se tak stala z šestiletých osmiletými. Na univerzitách byly nově organizovány tříleté filozofické fakulty, na nichž se měli připravovat kva-

^{6/} Tamtéž, s. 56.

^{7/} Tamtéž, s. 57.

lifikovaní učitelé pro gymnázia a reálky. Takový úkol si vyžadoval představbu profesorských sborů filozofických fakult. Protože Rakousko nemělo dostatek vlastních odborníků, byla nabídnuta profesorská místa také mladším vědcům z Německa. Když byl na pražské filozofické fakultě založen filologický seminář, byl k jeho vedení povolán Georg Curtius a k němu, patrně na jeho doporučení, ještě August Schleicher. Schleicher pozvání přijal a byl jmenován nejvyšším rozhodnutím panovníka ze 7. února 1850 mimořádným profesorem klasické filologie a literatury.^{8/} V květnu 1851 byla pro něho zřízena stoličce srovnávacího jazykozpytu a sanskrtu. Nejvyšším rozhodnutím panovníka z 5. června 1853 byl pak jmenován řádným profesorem německého a srovnávacího jazykozpytu a sanskrtu.^{9/}

Na univerzitě v Praze vyrostl Schleicher v předního evropského lingvistu. Již v dubnu 1852 upozornil na sebe dílem Die Formenlehre der kirchenslavischen Sprache, erklärend und vergleichend dargestellt (Bonn—Wien—Prag 1852, XXIII + 376 str.). Staroslověnština, pojatá z hlediska srovnávacího indoevropského jazykozpytu, byla touto prací poprvé a navždy zařazena do rodiny indoevropských jazyků. Po krátké rozmluvě s Thunem za jeho návštěvy v Praze dostal Schleicher na jeho přímluvu studijní stipendium od vídeňské Akademie věd na pobyt v pruské Litvě ve výši 600 zlatých. Cestu nastoupil 25. května 1852 a téměř půl roku pracoval a žil mezi Litevci. Materiál, který si odtud přivezl, zpracoval v Handbuch der litauischen Sprache. I. Litauische Grammatik (Prag 1856, XVII + 342 str.), II. Litauisches Lesebuch und Glossar (Prag 1857, XIV + 351 str.). Toto dílo trvalé hodnoty zajistilo autorovi světové uznání a věhlas. Zakladatel první české indoeuropeistické školy prof. Josef Zubatý označil později Schleicherovu litevskou cestu a její výsledek právem za „... události, které nepochybně patří k nejvýznamnějším výsledkům indoevropské jazykovědy v předchozím století.“^{10/}

Pracemi, které Schleicher vytvořil v pražském období svého života, se zabýval podrobně již jeho první životopisec Salomon Lefmann; v poslední době je důkladně analyzoval Joachim Dietze.^{11/} Co se však týče jeho ostatního působení, kulturně politické činnosti, osobních styků na univerzitě i mimo ni atd., používali až dosud všichni autoři pouze dvou informačních zdrojů: Vaníčkových Vzpomínek, publikovaných poprvé

^{8/} Österreich. Staatsarch. Wien, AVA, MCU, 5 Phil. Graz, č. 1099/146-1850. Návrh na jmenování Schleichera do Prahy je v jednom spise společně s návrhy na jmenování profesorů C. Tangla a E. Hofmanna do Štýrského Hradce. Děkuji dr. Herbertu H. Egglmaierovi ze Št. Hradce, že mě na to upozornil.

^{9/} Österreich. Staatsarch. Wien, AVA, MCU, 5 Phil. Prag, č. 5679/708-1853.

^{10/} J. ZUBATÝ, Zu Schleichers litauischen Studien, Věstník Král. čes. spol. nauk, tř. filos.-hist.-jazykozpyt., 1901, 7, s. 19—25.

^{11/} S. LEFMANN, August Schleicher. Skizze, Leipzig 1870, 104 s.; J. DIETZE, August Schleicher als Slavist. Sein Leben und Werk in der Sicht der Indogermanistik, Berlin 1966, 210 s.

v Bohemii počátkem roku 1869, a Schleicherových rukopisných poznámek, které letmo načrtl hned po příchodu z Prahy do Sonnebergu 20. dubna 1857.

Vaníček žil Schleicherovi nablízku po první tři roky jeho pobytu v Praze. Vystihl věrně jeho povahu a hlavní rysy jeho osobnosti. Mnohé však mohl jen naznačit. Tak např. napsal, že Schleicherovy politické názory byly nadmíru radikální, avšak nechce je více rozvádět, aby nevystavil redaktora novin tiskovému procesu. Vzpomínky jsou tedy poznamenány jistým v té době nutným stupněm autocenzury a omezeny na první dobu Schleicherova pražského působení.

Schleicherovy vlastnoruční poznámky mají nadpis *Sieben Jahre als Professor in k.k. österreichischen Diensten*. V poslední době se jimi zabýval podrobněji R. Fischer ve dvou článcích, v nichž z nich hojně cituje a seriózně je komentuje.^{12/} Schleicher sám hned na začátku napsal, že si nepřeje jejich uveřejnění ani po své smrti, protože je nepsal k tomu účelu a nejsou k tomu vhodné. Psychologická motivace k jejich napsání byla patrně taková, že Schleicher se po odchodu z Rakouska potřeboval co nejvíce odreagovat, vylít se sebe odpor, vztek a opovržení k habsburskému absolutismu a nenávisť ke společenským poměrům, v nichž vládne strach, udavačství a kariérismus a které činí slušné lidi téměř bezmocnými. Že si impulzivní Schleicher ulevil sarkasmem a i nejhrubějšími nadávkami, nelze mu mít za zlé. Je však třeba mít na zřeteli útržkovitý charakter jeho poznámek a jejich neúplnost. Není v nich ani zmínky o Vaníčkově, Čelakovském, Šafaříkovi, Purkyňovi, Mikovcovi a dalších lidech jemu blízkých, a pokud se stručně zmiňuje o Curtiovi a Hanušovi, má zde pro tyto své celoživotní přátele jen ironický šleh. Také bychom neměli ponechávat bez povšimnutí podtitul jeho poznámek, který zní *Eine Zugabe zu der ganz vortrefflichen und in allen Teilen wahrheitsgetreuen Schrift „Aus dem Hörsaal. Studienbilder aus Österreich“*, Lpz. Keil. Ten nás totiž upozorňuje, že Schleicher pojímal své poznámky jako přídavek ke knize, jejíž anonymní autor velmi zasvěceně kritizoval na téměř 300 stránkách neudržitelné poměry v rakouském školství, zvláště na univerzitách, na sklonku Metternichovy éry. Druhé vydání tohoto spisu, v Rakousku zakázaného, vyšlo počátkem roku 1848 v Lipsku. Schleicherovy *Sieben Jahre* musíme tedy přijímat s určitou rezervou, s vědomím toho, že v nich zaznamenal bezprostředně a ve značném duševním pohnutí především své negativní zkušenosti a pocity; nemůžeme opomíjet jejich zvláštní ráz a okolnosti, za jakých vznikly.

Chceme-li získat přesnější obraz Schleicherova života u nás, jeho kul-

^{12/} R. FISCHER, *Erlebnisse August Schleichers in der Bach'schen Ära*, Z. f. Slawistik 1, 1956, s. 101—107. Týž, *Zur Charakteristik August Schleichers. Ein Sprachgelehrter als Kritiker seiner Wirklichkeit*, *Forschungen u. Fortschritte* 35, 1961, 4, s. 115—118.

turně politického působení a jeho společenských styků, musíme se pohlédnout ještě po dalších pramenech, především archívních.

IV

Z katalogů posluchačů pražské filozofické fakulty zjišťujeme, že Schleicherovy přednášky a cvičení si zapisoval poměrně značný počet studentů. Už v prvním roce jeho působení to bylo 32 studentů při celkovém počtu 60 posluchačů fakulty. Někteří z nich měli ovšem u Schleichera zapsány dvě přednášky nebo přednášku a cvičení. V posledním roce jeho pobytu v Praze měla fakulta 120 řádných posluchačů a Schleichera si zapsalo 65 řádných a 8 mimořádných studentů. Na jeho přednášky chodili ze zájmu i někteří profesori.

Schleicher, jak dosvědčuje např. Ed. Novotný v již citovaném nekrologu, si získával respekt jako vědec a zároveň sympatie akademické mládeže, která poznala, že není mužem režimu. Dovedl naučit vědomostem a působil i svou kulturní filozofií a politickým nonkonformismem. Patří mu zásluha, že vychoval u nás první generaci lingvistů, většinou gymnaziálních učitelů, která znala solidně klasickou, slovanskou, německou filologii i sanskrť a dovedla se orientovat ve srovnávacím jazykozpytu.

Z této mladé generace byli již jmenováni A. Vaníček a Ed. Novotný. Vaníček působil na mimopražských gymnáziích a na sklonku života se dočkal toho, že byl roku 1882 povolán na nově zřízenou českou univerzitu jako profesor sanskrťu a srovnávacího jazykozpytu. Eduard Novotný byl jedním z našich nejnadanějších indoeuropeistů a výborným překladatelem ze sanskrťu. Byl by se jistě stal profesorem na české univerzitě, zemřel však již roku 1876. Ze sanskrťu překládal též Antonín Jelínek. Jako překladatel z řečtiny vynikl Josef Končinský. Z budoucích klasických filologů, germanistů a bohemistů, kteří byli žáky Schleicherovými, uveďme alespoň Františka Kotta, Františka Kořínka, Antonína Vaška, Františka Lepaře, Jana Šťastného, Jana Kvíčalu. Posledně jmenovaný se stal mř. profesorem klasické filologie na ještě nerozdělené univerzitě. Pod tlakem ministerstva a na přimluvu Šafaříkovu habilitoval Schleicher po smrti Fr. L. Čelakovského pro obor slovanské filologie slovenského katolického kněze Martina Hattalu. Toho však pokládal za samouka ve špatném slova smyslu a ani Hattala se necítil být žákem Schleicherovým.

Z budoucích významných kulturních osobností nalézáme mezi Schleicherovými řádnými posluchači spisovatele a básníka Jana Nerudu a mezi mimořádnými posluchači Michala Hórnika, lužickosrbského buditele.

Po odchodu Vaníčkově z Prahy zaujal nejbližší místo v Schleicherově

přízni Emanuel Purkyně. Studoval na filozofické fakultě přírodní vědy, zvláště botaniku. Byl kustodem botanických sbírek studentského přírodovědeckého spolku Lotos, v Národním muzeu třídil herbáře a založil pražskou botanickou zahradu. Ke Schleicherovi ho přivedl mimořádný zájem o evropské jazyky.^{13/} Schleichera k němu zase botanika, která byla jeho celoživotním koníčkem. Oba pojilo ještě velké zalíbení v hudbě. Emanuel byl synem přírodopyskce a lékaře Jana Evangelisty Purkyně. Toho si Schleicher velmi vážil a setkával se s ním na půdě Královské české společnosti nauk, jejímiž mimořádnými členy byli spolu s Curtiem zvoleni brzo po příchodu do Prahy. Zvláště ho zajímalo Purkyňovo pojednání o fyziologii jazyka.

Z okruhu Jana Evangelisty Purkyně byli Schleicherovi blízcí dr. Ignác Theodor Chlumzeller, notář lékařské fakulty, a Jan Nepomuk Čermák (Czermak), „... der nach seiner Meinung den stärcksten schwarzen Kaffee in Prag zu kochen verstand“ — jak poznamenal Vaníček.^{14/} Čermák byl asistentem Purkyňovým, habilitoval se z fyziologie a mikroskopie. Získal si jméno jako profesor ve Štýrském Hradci, Krakově a Pešti. V r. 1860 po návratu do Prahy tu založil fyziologickou laboratoř. V roce 1865 přijal profesuru v Jeně, kde se opět setkal se Schleicherem. Jeho portrét je dodnes v galerii významných osobností na chodbě jenské univerzity. Roku 1870 byl povolán do Lipska, kde bylo vydáno jeho souborné dílo.

V prvních letech svého pražského pobytu sedával Schleicher často u jednoho stolu v pivnici U Novotných s Františkem Ladislavem Čelakovským (zemř. 1852), profesorem slovanské filologie. Obdivoval jeho výtečnou češtinu. Čelakovský se již dříve zabýval jazykem polabských Slovanů a v jeho pozůstalosti zůstal nedokončený Polabský slovník abecední a rukopis práce Polabský slovník etymologický na kořeny slovanské uvedený. Posledním velkým Schleicherovým dílem, vydaným posmrtně, byla Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache, kterou připravil k publikaci August Leskien (St. Peterburg — Riga 1871, XIX + 353 str.). Schleicher tedy navázal na poli bádání o jazyce vyhynulého slovanského kmene přímo na Čelakovského. Materiál z pozůstalosti mu poskytl Ignác Jan Hanuš, který ji po smrti Čelakovského pořádal a sepsal.

Hanuš byl profesorem filozofie, avšak roku 1851 byl jako hegelovec na nátlak arcibiskupa zbaven místa nejvyšším rozhodnutím panovníkovým. Byl jedním z hrstky lidí, s nimiž si Schleicher tykal. O jejich vel-

^{13/} L. ČELAKOVSKÝ, Světozor 21, 1887, (14. VII.), č. 29 v nekrologu píše: „Em. Purkyně byl povahy přímé, dobrušedčný, letory živý, muž všestranně vzdělaný, umění a zvláště hudby znalý. Maje úžasnou paměť, ovládal téměř všechny jazyky evropské (ba i sanskrť a hebrejštinu) i okouzloval ve společnosti duchaplným hovorem vzletu nevšedního a obsahu vybraného.“

^{14/} A. VANÍČEK, Erinnerungen..., s. 61.

kém přátelství svědčí 15 Schleicherových dopisů Hanušovi (z nich 14 je z Jeny), které se zachovaly v oddělení rukopisů pražské univerzitní knihovny (dnes Státní knihovna ČSR). Když se Hanuš stal po letech strádání r. 1860 bibliotekářem univerzitní knihovny, poprosil ho Schleicher, aby mu zařídil půjčování vědecké literatury z pražské univerzitní knihovny a z knihovny Českého muzea. Hanuš mu vymohl zvláštní povolení, a tak mohl Schleicher v Jeně používat ke svým pracím, zvláště pak pro své největší dílo Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen I—II (1. vyd. 1861-62, IV + 764 str., 2. vyd. 1866, XLVI + 856 str.) také hojně literatury z Prahy. Když roku 1866 zavítal se svou ženou opět do Prahy, aby si připravil materiál pro chystanou srovnávací mluvnici slovanských jazyků, byli oba hosty v rodině Hanušových.

Po vědecké stránce získal Schleicher v Praze nejvíce od Pavla Josefa Šafaříka. O tom, jak si ho vážil a konzultoval s ním své vědecké problémy, nalézáme doklad v 8 dopisech, které mu zaslal z Litvy. Jsou uloženy rovněž v oddělení rukopisů Státní knihovny ČSR. Šafařík byl před Hanušem bibliotekářem univerzitní knihovny, kam Schleicher pravidelně chodil studovat. Šafaříkova vědecká autorita byla veliká. Jeho hlavní díla byla publikována také v němčině, ruštině, francouzštině a angličtině a vydávána i ve Spojených státech. Později však došlo mezi ním a Schleicherem k určitému napětí, a to v otázce tzv. Rukopisů, jejichž pravost Šafařík hájil. Schleicher si dovilil vyslovit pochybnosti, domníval se, že i Rukopis královédvorský je podezřelý a měl by být přezkoumán. Diskusí mezi oběma učenými byli účastni také skriptoři univerzitní knihovny, mezi nimi Anton Zeidler. Ten na sklonku života přiznal, že byl autorem anonymních článků, které vyšly pod titulem Handschriftliche Lügen und palaeographische Wahrheiten v listě Tagesbote aus Böhmen, 7, 1858, Nr. 276, 285, 289, 292, 299. Byla to první práce českého autora, v níž byl Rukopis královédvorský prohlášen za falzum.^{15/} Že Schleicherovy námitky nezůstaly bez vlivu ani na samotného Šafaříka, o tom svědčí jeho dopis Pogodinovi z 22. února 1857, z něhož je patrné, že už nebyl tak skálopevně přesvědčen o pravdivosti Rukopisu královédvorského a obával se, že v budoucnosti propadne, jako již několik odhalených padělků.

Schleicher měl mnoho kulturních zálib. Věnoval se hudbě, pěstoval květiny, zabýval se tělocvikem a sportem. V jeho dopise Hanušovi z Jeny, datovaném 31. prosince 1860, čteme doušku: „P. S. Siehst Du einmal Petra Malého, řekni mu, dass ich hier einer Gesellschaft Erwachsener nach seiner Methode Turnanleitung gebe und mit derselben Bewunderung errege. Ich selbst bin nunmehr auch unerschrockener Bockspringer

^{15/} Definitivně prokázal nepravost Rukopisu královédvorského až Jan Gebauer v tzv. rukopisném boji v letech 1886-89.

geworden, mache zwölf Mal vollkommene Ziehklimmen am Reck etc. Uvidíš-li Šindlera, pozdrav ho také srdečně a řekni mu, že mi dobře se vede.“^{16/} Petr Malý znamená ve skutečnosti Jan Malýpetr. Ten měl ve 2. poschodí reálky v Panské ulici v Praze tělocvičnu a od r. 1853 byl ředitelem ústavu pro kandidáty učitelství tělocviku na středních školách. Schleicher tam chodíval pravidelně cvičit. Doma v bytě měl svou vlastní hrazdu. Schleicher se domníval, že tvrdým cvičením, posilováním a otužováním přemůže plicní chorobu (pneumonii), na niž od mládí trpěl a které v necelých 48 letech věku podlehl. Pilně cvičil na nářadí, chodil do plavecké školy na Občanskou plovárnu, konal dlouhé pochody. O prázdninách roku 1850 šel pěšky z Prahy až do Sonnebergu. O tom, zda takovým jednáním skutečně prospíval svému zdravotnímu stavu, lze pochybovat.

Dalším Čechem, s nímž si Schleicher tykal a s nímž si dobře rozuměl i politicky, byl Ferdinand Břetislav Mikovec, novinář, básník a dramatik. Jako radikální demokrat bojoval za svatodušních bouří r. 1848 na barikádách a pak musel na čas uprchnout ze země. Po návratu v roce 1851 založil beletristický týdeník Lumír, kam Schleicher rovněž přispíval. Mikovec byl samozřejmě pod policejním dohledem a s ním brzy i Schleicher.

V

Ze spisů policejního prezidia v Praze vyplývá, že Schleicher byl dán pod policejní dohled na základě udání, které bylo zasláno konfidentem vojenskému velitelství s datem 19. září 1851.^{17/} V udání se tvrdí, že Schleicher je autorem tří článků, které byly otištěny v lipském deníku Deutsche allgemeine Zeitung, který byl v Rakousku zakázán. Konfident přiložil k udání tři čísla listu s označenými články.^{18/} Na to byla u Schleichera vykonána domovní prohlídka, avšak s hubeným výsledkem. Jakmile totiž byla kabiněním listem z 26. srpna 1851 pozastavena platnost Stadionovy ústavy, odnesl opatrný Schleicher všechnu novější zahraniční korespondenci v balíku k Vaníčkovi se žádostí, aby ji schoval. Tak našla policie ve Schleicherově bytě jen několik starších dopisů od redakce listu Kölnische Zeitung z let 1848-49, které zabavila. Později mu byly na jeho stížnost vráceny. „Erst nach mehreren Wochen — piše Vaníček — forderte er (tj. Schleicher) das Packet zurück und

^{16/} SK (UK) ČSR, odd. rukopisů, XVI G 38, č. 49.

^{17/} SÚA Praha, PP, Sch. 4/35, č. 2698.

^{18/} Deutsche allgemeine Zeitung, 1851, Nr. 430 (22. VIII.), Nr. 435 (25. VIII.), Nr. 461 (8. IX.).

verbrannte den grössten Theil davon vor meinen Augen. Ich hatte davon nie eine Zeile gelesen.“^{19/}

O lipských člancích a o výsledku domovní prohlídky byla dána zpráva místodržiteli Mecsérymu. Ten napsal osobní dopis, datovaný 11. října 1851, městskému hejtmanovi (policejnímu veliteli) Sacheru-Masochovi, v němž mj. čteme: „Ich erstatte hierüber an den Herrn Minister des Unterrichts die Anzeige, und fordere Eure Hochwohlgeboren auf, den genannten Professor bezüglich seiner politischen Haltung einer genauen unauffälligen Aufsicht zu unterstellen.“^{20/}

Na základě místodržitelovy žádosti uvalilo policejní ředitelství počátkem listopadu 1851 na Schleichera trvalý dozor jak na přednáškách, tak v místě bydliště, a určilo policejního komisaře, který byl odpovědný za jeho neustálé sledování.^{21/} Brzy na to byla císařskými patenty z 31. prosince 1851 platnost Stadionovy ústavy zcela zrušena a nastolen tak nezastřený absolutismus, tuhý policejní režim, v němž byl ministrem vnitra A. Bach.

V archívních fondech pražského a vídeňského policejního prezidia se zachoval obsáhlý materiál o Schleicherovi, patrně úplný. Z něho se dovídáme, že byl obviňován ještě z autorství článků, otištěných v letech 1853 a 1854 v Allgemeine Zeitung v Augsburgu. Články jsou charakterizovány jako neloajální k režimu. Avšak o tom, že by snad Schleicher byl zatčen, deportován do Vídně, tam zadržován a teprve na zákrok Curtiův propuštěn, jak napsal Lefmann a jak od něho převzali mnozí další, není v policejních spisech ani zmínka. S velkou pravděpodobností lze soudit, že jde o smyšlenku.

Jak se jevil Schleicher celkově rakouské policii, ministru vnitra a místodržiteli, je nejlépe patrné z dokumentů z posledních let jeho pobytu v Praze. Pro názornost uveďme jeden z nich:

Dne 28. května 1856 navrhla vídeňská Akademie věd, aby Schleicher byl jmenován primo loco skutečným, secundo loco dopisujícím členem. Dne 28. července 1856 se obrátil ministr vnitra Bach osobně na českého místodržitele Mecséryho dopisem, v němž žádá, aby dříve než bude návrh Akademie předložen panovníkovi, byla k němu podána zevrubná zpráva o Schleicherově chování v Praze od roku 1851.^{22/} Obsáhlá policejní zpráva byla zaslána generálnímu adjutanaovi císaře Grünemu, který měl na panovníka stálý vliv. Na začátku tohoto dokumentu jsou připomenuta souhrnná hlášení z let 1853 a 1854. Z dlouhého elaborátu uveďme alespoň některé části:

„Professor Schleicher bleibt immerhin in sprachwissenschaftlicher Be-

^{19/} A. VANÍČEK, Erinnerungen..., s. 62.

^{20/} SÚA Praha, PP, Sch. 4/35, K. k. Statthalterei č. 763/G.

^{21/} SÚA Praha, PP, Sch. 4/35, č. 2929/pp. — 2. 11. 1851.

^{22/} SÚA Praha, PM 1855—1859, 6/1/1/10, k. II — 432, Ministerium des Inneren, č. 26/a—1856.

ziehung ausgezeichnet und selbst seine Kollegen, welche zum Theile zu seinen Freunden nicht zählen, lassen seinen entschieden hervorragenden Talenten Gerechtigkeit widerfahren. Seine moralische Lebensweise ist geregelt. . . Was hingegen seine politische Haltung betrifft, so kann ihm in dieser Beziehung ein gleiches Lob nicht gespendet werden. — Schon seit dem Jahre 1851 bildet seine schriftstellerische Thätigkeit, deren Tendenz ich in meinem ergebensten Berichte vom 3. Oktober 1854 Nro 5440/B. M. näher beleuchtet habe, den Gegenstand der Aufmerksamkeit der Sicherheits-Organe.“ Policejní úředník dále uvádí, že Schleicher napsal protirakouské články do novin v Lipsku a v Augsburgu, v nichž kritizoval poměry v Rakousku a také na pražské univerzitě, což urazilo některé jeho kolegy. „Dieser Inkorrektheit wegen wurden seine Lehrvorträge polizeilich überwacht.“ Zde však nebylo zjištěno nic, za co by mohl být stíhán a také domovní prohlídka neměla očekávaný výsledek. „Hingegen kömnte vor, dass der befragte Professor mit dem kompromittierten czechischen Schriftsteller und Sprachforscher zu Prag, Mikowetz, intimen Angang pflegt. — Aus dem dargestellten Sachverhalte wollen Euere Excellenz gütig entnehmen, dass die politische Gesinnungsrichtung des Professor Schleicher wenig Vertrauen einflöst, er hält offen zur czechischen Partei, hat als Deutscher durch anhaltende Studien in der slavischen Sprache grosse Kenntnisse sich erworben, erfreut sich mithin der Anerkennung der czechischen Nationalen, und dürfte auch seiner aus Deutschland mitgebrachten Freiheitsschwindlerei kaum entsagt haben. . . . Dieser Umstand beweiset neuerdings seine geringe Sympathie für Oesterreich, so wie er keine Garantie für seine künftige Haltung biethet, und ist daher in Verbindung mit seiner mehr als zweifelhaften Gesinnungsrichtung keineswegs geeignet, um die ihm zugedachte Wahl zum korrespondierenden Mitgliede der kaiserlichen Academie der Wissenschaften wünschenswerth erscheinen zu lassen.“^{23/}

Schleicherův vědecký věhlas byl však tehdy už tak velký, že po výkladu Thunově nemohl panovník návrh Akademie věd odmítnout, a tak jeho jmenování dopisujícím členem podepsal. V následujícím roce zvolila Schleichera členem-korespondentem Ruská akademie věd v Petrohradě.

Když Schleicher požádal stručným dopisem ze 27. března 1857 ministerstvo kultu a vyučování o propuštění z rakouské státní služby ze zdravotních důvodů, Thun doporučil panovníkovi, aby mu bylo vyhověno s politováním, že pražská univerzita přijde o „neobyčejnou pedagogickou sílu“. Císař schválil jeho uvolnění nejvyšším rozhodnutím ze dne 11. dubna 1857.^{24/}

^{23/} Österreich. Staatsarch. Wien, PP, č. 3333 — 8. 11. 1856.

^{24/} Österreich. Staatsarch. Wien, AVA, MCU, 5 Phil. Prag, č. 5640/371-1857.

V Jeně si Schleicher oddechl od rakouského absolutismu, s obavami však sledoval rozpínavost pruského militarismu v Německu. V dopise Hanušovi ze 7. května 1866 napsal: „Ach ist's schön in Jena! Ale Prusáků se bojíme velice. Kvartýrmachery už byli u nás. Čort voz' mi!“^{25/}

Na jenské univerzitě bylo Schleicherovo postavení mnohem skromnější než v Praze. Neměl naději, že by tu dostal místo řádného profesora. Aby jeho rodina netrpěla nedostatkem, musel si vydělávat psaním vědeckých prací. V této věci mu vyšla vstříc Petrohradská akademie věd, pro niž se zavázal psát slavistická a lituanistická díla, za což mu byl přiřčen stálý plat 400 stříbrných rublů ročně na dobu pěti let. I. I. Srezněvskij přijel osobně do Jeny, aby ho získal do Petrohradu. Byly mu nabízeny řádné profesury na univerzitách v Rusku a v Prusku, avšak Schleicher odmítal — z důvodů politických a zdravotních. Doufal, že mu bude nabídnuta katedra slovanského jazykozpytu v Lipsku, ta však byla zřízena až po jeho smrti a dostal ji jeho žák August Leskien.

Závěrem je možno říci, že české období Schleicherovy nedlouhé životní dráhy bylo obdobím jeho největší kulturně politické aktivity. Svými nevšedními vědeckými a pedagogickými schopnostmi a pokrokovými politickými postoji zapsal se výrazně do dějin pražské univerzity i do historie německo-českých kulturně politických styků.

THEODOR SLLABA

**Zur kulturpolitischen Tätigkeit August Schleichers
in den böhmischen Ländern**

ZUSAMMENFASSUNG

August Schleicher (1821—1868), einer der bedeutendsten Vertreter der vergleichenden Sprachforschung im 19. Jahrhundert, wirkte in den Revolutionsjahren 1848/49 als Auslandskorrespondent deutscher liberaler Zeitungen und war ab November 1848 an den Sitzungen des Reichstages von Kremsier anwesend. Nach seiner Auflösung im März 1849 setzte Schleicher seine Tätigkeit in Prag fort, mußte aber Österreich nach der Erklärung des Ausnahmestandes am 10. Mai 1849 verlassen. In den Jahren 1850 bis 1857 wirkte A. Schleicher als Professor an der Prager Universität und dann als Honorarprofessor in Jena.

Schleichers linguistischem Werke wird bis heute eine große Aufmerksamkeit gewidmet, seine kulturpolitische Aktivität blieb aber nur am Rande der Forscherinteressen. Der Autor des Artikels versucht deshalb an Hand von Quellen aus Prager und Wiener Archiven und der Handschriftenabteilung der Prager Staatsbibliothek seinen Lebenslauf zu ergänzen.

^{25/} SK (UK) ČSR, odd. rukopisů, XVI G 38, č. 55. (Poslední dvě slova píše azbukou — T. S.)

August Schleicher war das Beispiel eines Forschers, der aus seiner Wissenschaft — der vergleichenden Sprachforschung, demokratische Konsequenzen zog. Er war ein grundsätzlicher Gegner des Absolutismus und unterhielt freundschaftliche Beziehungen mit liberalen und radikal demokratischen Vertretern der tschechischen Intelligenz (Fr. L. Čelakovský, P. J. Šafařík, I. J. Hanuš, J. E. Purkyně, F. B. Mikovec u.A.). Er bildete an der Prager Universität die erste Generation tschechischer Linguisten aus, zu denen A. Vaníček, Ed. Novotný, J. Kvičala und viele Andere gehörten. Seine Vorlesungen besuchte z.B. Jan Neruda, der zukünftige große tschechische Dichter und Schriftsteller oder der Aufrütteler der Lausitzer Sorben Michal Hórník.

Schleicher stand ab 1851 unter andauernder Polizeiaufsicht, da er weiterhin kritische Artikel in ausländischen Zeitungen veröffentlichte. Er unterbrach auch in Jena seine Beziehungen nach Böhmen nicht, er korrespondierte z.B. mit I. J. Hanuš, ließ sich aus Prag wissenschaftliche Literatur und kam 1866 kurz zurück um Material für eine von der Russischen Akademie bestellte slawistische Arbeit zu sammeln.

Nicht nur mit seinen wissenschaftlichen Werken, sondern auch durch seine kulturpolitische Tätigkeit, schrieb sich Schleicher als fortschrittlicher Forscher in die Annalen der Karlsuniversität und in die Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen ein.

ROZVOJ FILOZOFICKO METODOLOGICKÉ DIMENZE V ČESKÉ VĚDĚ 19. STOLETÍ

JAROSLAVA PEŠKOVÁ

Ptáme-li se, jak se filozofie podílela na rozvoji vědy v 19. století, musíme učinit něco, co bychom ještě před několika lety pokládali za zbytečné: musíme se zeptat, co *jest* filozofie, musíme položit otázku po „*quidditas*“ této specifické stránky lidského společenského povědomí jako po nesamozřejmém momentu lidské kultury. Rozvoj speciálních věd zatlačil filozofii jako obor do té míry do pozadí, že se její problematika stává čím dál méně komunikovatelnou nejen mezi generacemi, ale dokonce i uvnitř generací. K čemu vlastně „láska k moudrosti“, k čemu „údiv“, máme-li k dispozici počítače?

Ve skutečnosti se speciálně vědní obory týkají vymezených, konečných jsovcen, vymezených úseků skutečnosti. Nemají kompetenci ptát se po předpokladech možnosti tohoto vymezení. Naopak filozofie nemá svůj předmět bezprostředně, ale v „reflexi“. Nejde totiž o to, „co víme“, ale o předpoklady vědění, tedy o „odraz“ toho, co víme, v nové souvislosti. Neptáme se např. co se událo v minulosti, ale jak minulé dění působilo na zformování naší současnosti, jaké jsou umožňující předpoklady našeho „nyní“ a na druhé straně jaké jsou možnosti pochopit to, co se událo a už nemůže být předmětem presentního zakoušení. Filozofie tak odkrývá obzor nesamozřejmého, abychom mohli porozumět zřejmému.

V souvislosti s naším tématem se naskýtá otázka: Není naše snaha sledovat roli filozofického vědomí v rozvoji české vědy 19. století nesmyslná? Zdá se, že je obecně známou skutečností, že Češi jsou národ, u něhož filozofie neměla nikdy váhu a význam a byla jen neorganicky vnášena do krystalicky čistého přirozeného lidového myšlení.

V odpověď na tuto otázku se pokusíme přesně zformulovat téma našeho příspěvku:

Ptáme-li se na rozvoj filozoficko metodologické dimenze v české vědě 19. století, jde nám o to, zda se v naší kultuře 19. století objevila po-

třeba překročit dané a ptát se po předpokladech, potřeba zkoumat obzor, půdorys výskytu daného a schopnost odkrývat nové a nové horizonty, na nichž zdánlivě samozřejmě vystoupí ve své nesamozřejmosti, novosti, potřebnosti, hodnotě. Tedy jinými slovy: Měla či neměla česká věda 19. století vybudovaný filozoficko metodologický základ, na němž vědomě budovala své disciplíny? A pokud ano, které otázky byly dominantní?

Můžeme stručně odpovědět: Od dvacátých let devatenáctého století byla tématem *úloha subjektivit ve vědě, problém vědomí a úlohy vědomí v konstituci pospolitosti a konečně otázka jednoty rozmanitého a princip její reprodukce ve vědách přírodních i společenských*. Tyto teze se pokusíme postupně doložit.

Analýza místa a funkce filozofické reflexe ve formování české vědy 19. století vyžaduje, abychom se napřed vyrovnali se způsoby tradování tohoto problému. Tradice „nefilozofičnosti“ českého národa je tak silná, že po dlouhá desetiletí podstatně ovlivňovala kladení otázek, výběr postav i témat, přístup k osobám i proudům a v neposlední řadě i jistou rezignaci na studium vlastních filozofických textů. Ne nadarmo Ústav pro jazyk český nemá v lístkovém katalogu excerpována díla z oboru filozofie a společenských věd devatenáctého století.

Probíráme-li kompendiální příručky k dějinám filozofie v Čechách, zjistíme, že téměř úplně chybí zpracování výuky filozofie na českých školách od dob Přemysla Otakara II. až po devatenácté století.^{1/} Tradičně počínají výklady Štítným, předchůdci Jana Husa, následuje Chelčický a dost. Chybí výklad celé „školské“ filozofie té doby, která rozvíjela ontologii a logiku jako předpoklad výkladu sociální problematiky. „Školská“ filozofie se samozřejmě rozvíjela na půdě křesťanské metafyziky, ale jak jinak, šlo-li o středověkou vzdělanost, která měla svou symboliku, pojmovou výbavu a jazyk. Bez její znalosti jsou novodobé interpretace jen výpovědi o představách nové doby o minulosti, ale nic víc.^{2/} Ze sedmnáctého století bývá uváděn jen J. A. Komenský. Ve starších příručkách vystupuje Komenský „Kšaftu“, později Komenský-protivník Descartova heliocentrického názoru, a to podle toho, zda byla

^{1/} Zde samozřejmě nemáme na mysli vysoce specializované odborné studie. Chybí však nejen celkové zpracování, ale i průběžná registrace pramenů a problémů. V příručce Josefa Krále, *Československá filozofie*, Praha 1937, je české filozofii před Štítným věnována jedna stránka. Antologie z dějin československé filozofie, Praha 1963, začíná prakticky českou reformací. Teprve Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení, Praha 1981, začíná výukou filozofie na pražské katedrální škole v druhé pol. 13. stol.

^{2/} Málodko si uvědomuje, že pro celý středověk byla typická orální kultura a teprve se zavedením knižtisku ustoupila vizuálnímu zprostředkování. Tím byla dána i jiná funkce „scholastických“ příruček ve srovnání s pozdějšími učebnicemi. Viz o tom: J. Pešek, *K otázce funkce partikulárních latinských škol*, rukopis kandidátské práce 1985; Fr. Šmahel, *Od středověku k novověku: modí legendi et vivendi*, Umění č. 32, 1984, str. 318-20.

zvýznamněna „třistaletá poroba“ nebo česká zaostalost za světovým vývojem vědy. Taková omezená informace, která nepřihlíží k problematice aristotelismu a platonismu, k podnětům parcelsovske linie ve vědě a k dílu M. Kusánského a dalších neumožňuje pochopit obsah díla, které tak či onak znamenalo syntézu proudů, křížících se v 17. století na našem území, resp. ve střední Evropě.^{3/} Avšak u kolika občanů humanitně vzdělaných lze samozřejmě předpokládat znalost této problematiky? Kdo mohl a může bez „školské filozofie“ vůbec pochopit vývoj vědění 17. století a našeho místa v něm? — Obrození narazilo na jiný problém: „školská filozofie“ té doby byla reprezentována klasickou německou filozofií a herbartismem, a proto se nemohla stát předmětem zájmu, ač bez rozvoje této stránky společenského povědomí nebylo možno rozvíjet ani moderní vědu, ani vědecky podloženou revoluční perspektivu. Přesto ve snaze o návrat k lidovým kořenům jako východisku formování národní kultury došlo k nezprostředkované polarizaci lidových zdrojů českého „myšlení“ a „školské filozofie“. Již ve čtyřicátých letech 19. století se však objevily vážné problémy, s nimiž se pokusila vyrovnat známá „diskuze“ o „bytí či nebytí německé filozofie v Čechách“. F. M. Klácel v *Dobrovědě*^{4/} zdůrazňoval, že novodobý národ potřebuje kultivovanou poezii, matematiku a filozofii, že však „do neustlaného lůžka“ se skutečná poezie, věda nebo filozofie „neuhostí“. Podobně Augustin Smetana i Fr. Čupr hájili filozofickou teorii v jejím obecně lidském významu proti domácímu „zdravému rozumu“, který je pouhou „bodenlose Unwissenheit.“^{5/} Marně. O řadu let později píše Durdík ve statí „O významu nauky Herbartovy“: „Cokoli kdo má proti škole, nepřesvědčí přece moderní národy, aby ústav školy odstraňovaly, ba všechny nedostatky, všechny zlé stránky budou spíše příčinou, aby si škol bedlivěji hleděly. I svou *chválu* má slovo „školský“: Filozofie *školská* je ta, která *školu snese* a tam určitý prospěch přináší, a s druhé strany sama školu potřebuje. Ne každá soustava jest taková; ... Mnohá taková soustava existuje nejpříhodněji co přídavek k novinám, ve feuilletonu nebo v románech, ale *školy nesnese*“.^{6/}

Nebylo to nic platné. Negativní vztah k profesionálně kultivované filozofii provází i počátky našeho poválečného života, ač jsme se přihlásili ke špičkové filozofii té doby, k dílu K. Marxe a jeho filozofickým zdrojům. Čteme-li dnes, s odstupem 40 let Nejedlého statí „Slovo o čes-

^{3/} Srovnej J. Pešková, *Deset let práce nad filozofickým odkazem J. A. Komenského*, *Studia comeniana et historica*, 15/1985, č. 29, příloha. I zde platí, že vysoce specializované studie jsou na vysoké úrovni, avšak povědomí veřejnosti je poznáním nedotčené.

^{4/} F. M. Klácel, *Dobrověda*, Praha 1847.

^{5/} „Bodenlose Unwissenheit“, srovnej Fr. Čupr, *Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen*, Prag 1847, Vorrede.

^{6/} J. Durdík, *O významu nauky Herbartovy*, hledíc obzvláště ku poměrům českým, str. 14.

ké filozofii“^{7/} původně přednesenou v lednu 1946, tedy bezprostředně po válce, bezděčně si připomeneme Komenského výroky z „Labyrintu“, kde se praví: Thales létal, Hesiodos oral, Plato v povětří ideas honil, Homerus zpíval, Aristoteles disputoval, Demokritos všemu tomu se smál ... „jako sedláci v krčmě každý vyje a každý jináč!.“^{8/} Prožití neštěstí v obou případech vedlo k resignaci na filozofii. Komenský tak mluví v době, kdy se krize společnosti promítá do preference naivní víry před vědění, do etického rigorismu proti antickému postoji k životu, a kdy spolu s krizí aristotelského systému je odmítána filozofie vůbec. Proto dovedeme pochopit posměšné výroky zklamaného mladého muže 17. století, který později na půdě této kritiky vybudoval nový typ filozofie — pansofii, jejíž význam snad dokáže docenit až současnost. Na druhé straně Nejedlý je zralý muž, který se po letech vrátil domů a hledá, na co navázat. Chce se vrátit k domácím lidovým kořenům jako k přirozeným východiskům nového života. Zároveň přijímá marxistickou filozofii, jejíž hlubší teoretické principy a jejich zdroje zatím nezná. Z minulosti je ovlivněn povrchní Masarykovou informací o německé klasické filozofii v Otázce sociální a s historicko filozofickými pracemi svých pozitivisticky orientovaných kolegů. A tak chce v dobré vůli „vymést“ veškerou „školskou filozofii“, jejímž prototypem je mu Kant. Naopak chválí Hegela, protože se nesprávně domnívá, že měl vliv na Palackého. Neuvědomuje si, že Palacký měl a musel mít k Hegelovi jako výkonný historik velmi kritický vztah a že naopak významnou roli sehrál v založení jeho metody z německé klasické filozofie právě Kant. Nejedlý kritizuje naše „školské filozofy“ 19. století za to, že si na rozdíl od Palackého Hegela vůbec nevšimli. Avšak opak je pravdou. Právě např. I. J. Hanuš interpretuje^{9/} s pochopením tytéž pasáže z Hegela, na nichž Marx založil materialistické pojetí dějin, a to prakticky ve stejné době. Samozřejmě nezanedbatelné je dílo Augustina Smetany. Věcně nesprávné jsou i informace o předmětu zkoumání Housserla, prý jde o existencialismus, studující subjektivní a biologické podmínky života, apod. Proti „školské filozofii“ je kladen Kašpárek Matěje Kopeckého jako postavička, ztělesňující lidovou moudrost, filozofii a etiku. Ale mohla se tato „filozofie“ samozřejmě vítězství dobra nad zlem stát metodologickým východiskem rozvoje vědy, techniky a formování nových společenských vztahů k socialismu směřujícího poválečného Československa? Kde by byl skon-

^{7/} Zd. Nejedlý, Slovo o české filozofii, Var 1950, č. 1.

^{8/} J. A. Komenský, Labyrint světa a ráj srdce, Praha 1958, kap. 11.

^{9/} I. J. Hanuš, Handbuch der Erfahrungsselenlehre, Lemberg 1846, s. 126—128, viz též J. Loužil, I. J. Hanuš, Praha 1971, str. 153—155 — interpretace „Pána a raba“ z Fenomenologie ducha; Nástin logiky na základě metafyzického, Praha 1950, kde Hanuš s pochopením využívá Hegelovu myšlenku „konkrétní totality“ při výkladu myšlenkové reprodukce. Obtíž je v tom, že na rozdíl od Marxova využití tohoto podnětu v Úvodu ke kritice pol. ekonomie, § 3. Hanuš, tak jako i jině, podléhá v noetickém výkladu často psychologismu.

čil Marx, kdyby se byl vyzbrojil pro svou analýzu a kritiku kapitalismu nikoliv vrcholnými díly buržoazní filozofie a vědy, ale lidovou poezií či pohádkami — třeba i bratří Grimmů! Nejedlého autoritativní odmítnutí kvalifikovaného kritického studia buržoazních forem teoretického provozu jako nežádoucí „školské filozofie“ objektivně prohloubilo povrchnost českého filozofického vědomí a jeho profesionální kultivace. Je smutnou skutečností, že nejširší vrstvy národa jsou dodnes — bez ohledu na generační rozdíly — přesvědčeny, že zdravý rozum pomáhá daleko lépe se vyznat se ve věcech tohoto světa než profesionální vědění.

A přitom filozofie je praktická činnost jako každá jiná. Má svou každodennost i vzácné okamžiky velkých objevů. Je uspokojováním lidské společenské potřeby porozumět vlastnímu místu v celku světa. Předmětem filozofie je „celek světa“, který nelze pouze nazírat, k němuž není bezprostřední přístup, ale musíme se pokoušet najít k němu cestu. Filozofie je kultivací obzoru, na němž teprve vystupují jako uchopitelné jednotlivé stránky reality, zároveň však je i kultivací jejich odhalování. Speciální vědy se zabývají konečnými jsoucnými a jejich vztahy. Neptají se po jejich předpokladech. To je naopak v subjektivním i objektivním ohledu tématem filozofie.

V Čechách tento obor lidské teoretické činnosti byl dobře znám již v letech 1271—1274 za Přemysla Otakara II., když mistr Řehoř vykládal na pražské katedrální škole Aristotelovy spisy o filozofii přírody, jeho žák Engelbert Aristotelovu Politiku a Etiku Nikomachovu. Od té doby se právě praktická filozofie těšila v Čechách velkému zájmu.^{10/} Přeskočíme-li do 17. století a všimneme si Komenského definice filozofie v díle Orbis pictus, čteme: „Physicus speculatur omnia Dei opera in mundo, Metaphysicus perscrutarur rerum causae et effecta“.^{11/} V Panorthosii^{12/} podává Komenský nárys „nové“, „všeobecné“ filozofie, právě vševědy vzhledem k všeobecnosti jejího předmětu, podmětu a užitku. Říká: „*Předmětu:* poněvadž bude vázána zkoumat všechno, pořádat všechno se vším a dokazovat všechno skrze všechno. *Podmětu:* poněvadž běžná filozofie, plující úzkým řečištěm subtilních spekulací, slouží jen málokomu, kdežto tato naše, upravující všechno podle zákonů obecného smyslu, bude sloužit všem. *Užitek* z ní poplyne pro celý život člověka a pro všechny jeho potřeby pod nebem“. Nemáme samozřejmě prostor zabývat se podrobněji těmito otázkami a musíme odkázat na práce, které jsme věnovali speciálně tomuto tématu.^{13/} Jde nám jen o to, že se Ko-

^{10/} Srovnej k tomu J. Pešková, Problémy filozofického myšlení v Praze v době Karla IV. AUC—HÚCP 21/2, 1981, str. 7—25. Tam i literatura.

^{11/} J. A. Komenský, Orbis pictus, 1. vyd. 1658. Pojem metafyzika je zde zřejmě užito v aristotelském významu.

^{12/} J. A. Komenský, Všenáprava, Orbis 1950, kap. 11, § 3. Str. 171.

^{13/} J. Pešková, Comenius's Effort to cultivate Human Personality, Symposium comenianum 1982, Uherský Brod 1984; Problém filozofie v díle J. A. Komenského, Studia comeniana et historica, 17, 1987, č. 33, příloha, str. 23—28; srovnej též pozn. 3.

menský připojuje svébytným způsobem k linii renesanční filozofie, jejímž základním problémem bylo hledání předpokladů nekonečného odkrývání základů vyskytujících se jevů a procesů. Pro zkoumání filozofičnosti či nefilozofičnosti národa není důležité jen to, kdy a kde Komenského myšlenky nalézaly čtenáře a posluchače, neméně důležité naopak je i to, že německy, anglicky a rusky mluvící svět stále ještě pokládá za užitečné Všeobecnou poradu o nápravě věcí lidských překládat a studovat jako dokument významné hodnoty.

Reálné působení filozofie na české půdě, filozofie, která usiluje o to být skutečnou uvědomělou analýzou předpokladů vědění a jednání, musíme hledat až ve století devatenáctém. Začít můžeme u mladého studenta — dvacetiletého Františka Palackého.

Při sledování funkce filozofie v Palackého vědeckém díle se nebudeme věnovat filozofickým zdrojům jeho myšlenek a úvah. K tomu existuje dnes již poměrně obsáhlá literatura. Položíme si spíše otázku, jaký vlastní problém řeší a zda v této souvislosti měla filozofie své místo a funkci.

Domníváme se, že se Palacký ve svých studentských začátcích pokusil vyrovnat se dvěma otázkami:

- 1) Usiloval ozřejmit si roli a možnosti lidského ducha v poznání a jednání na základě filozofického tázání po předpokladech vzniku subjektivity jako pólu vědomé aktivity v jednotě veškerenstva.
- 2) Druhá otázka byla otázka po bytostné jednotě veškerenstva, k níž lidské usilování teoretické i praktické ve snažení lidských individuí i v dějinách směřuje.

První dva paragrafy první knihy Krásovědy^{14/} zakládají koncepci člověka na bezprostřední sebejistotě lidského ducha, která je u Palackého na rozdíl od kartesiánské tradice založena především na cítění, nikoli na myšlení. Cit je „původiště“ a „rodiště bytu našeho“, cit zakládá bezprostředně naši jsoucnost jakožto lidskou jsoucnost (das reale Sein). Cit není chápán jen jako trpnost, neboť podle Palackého každá trpnost je vždy spojena s nějakou činností. Cit reprezentuje sebevědomí lidského ducha, mysl tu stránku ducha, která vchází ve vztah s předmětným světem. Mysl má pak opět dvojí původní „posobnost“ poznávací a volní — rozum a vůli. Lidský duch je však vždy jednotou, jednotou vnitřně rozpornou, podřízenou veškerenstvu. Veškerenstvo je jednota člověka překračující. Palacký ji chápe rovněž jako rozpornou, rozpornost plyne nutně z rozdílu ponětí člověk — veškerenstvo. Člověk je bezprostřední jednota nás samých, veškerenstvo je to, co námi není. Pól samosti naší,

^{14/} Fr. Palacký, Krásověda, čili o kráse a umění knihy patery, Spisy drobné III., Praha s.a., str. 115n.

říká Palacký, je podmětem, subjektem, to, co proti nám stojí, předmětem. „Rozvod“ veškerenstva v subjekt a objekt, v já a „nejá“ je bezprostředně nutný. Tímto rozvodem, rozdvojením jednoty v protikladné stránky nezakládá se ještě sice podle Palackého znalost těchto pólů, avšak rozlišení subjektu a objektu je nezbytným východiskem filozofické reflexe. Proti Descartově intelektualismu klade tedy Palacký „sebepocitování“ jako bezprostřední realitu našeho jsoucna, proti Kantovu transcendentálnímu hledá východisko z rozdvojení veškerenstva na subjekt a objekt. Takto založený a zdůvodněný subjekt chápe jako princip, který formálně klade jsoucno (nikoli bytnost) věcí, jsa k tomu apriorně vybaven. Fichtova terminologie „Já-nejá“, my sami a to, co námi není, nesmí nás vést k domněnku, že Palacký Fichta jednoznačně přijímá. Naopak, Palacký „nejá“ nechápe jako druhotné vůči „já“, ale jako stránku protikladné jednoty veškerenstva, která „nejá“ i princip Jáství zahrnuje. Říká o tom: „Jako rolník hospodář vládne plodinami a podle vlastních oučelů svých je spravuje a pořádá sice, ale tvorné síly života sám ode přírody očekávatí musí, tak i rozum v duchu člověka hospodář sice veškerou jestotou života našeho, ale jestoty této samé tvořiti aniž mohl, aniž kdy moci bude“.^{15/}

Řekli jsme, že klíčovým zájmem Palackého je člověk a možnosti jeho ducha. Chápe člověka jako bytost, která jediná může z živých přírodních bytostí samostatně a záměrně volit. Původně bytost přírodní s pudem sebezáchovy usiluje zmocnit se předmětného světa a zároveň chce zabezpečit vlastní vnitřní svébytnost a svobodu. Toto úsilí po překonání vnitřních a vnějších překážek tvorby nazývá Palacký „božností“. Na rozdíl od Herdera, který pokládá humanitu za účel lidské přirozenosti, který dal lidem bůh, a spolu s tím dal i člověku jeho osud do vlastních rukou, chápe Palacký pod pojmem božnosti spíše onu aktivitu, která znamená realizaci lidské svobodné tvorby na půdě přírodních předpokladů. Z toho co jsme uvedli, vyplývá, že filozofický zájem mladého Palackého je organickou fází jeho teoretického vývoje. Jde samozřejmě o filozofickou prvotinu, která neměla v Čechách precedent. Je proto třeba dílo vysoce ocenit, i když samozřejmě není možné poměřovat Krásovědu výsledky úsilí předních představitelů německé filozofické tradice od Herdera po Friese. Lze jen ukázat, že Palacký byl poučen o koncepcích lidské tendence po překročení pouhého bytí svobodnou tvorbou a že se pokusil o samostatné rozvinutí této myšlenky v domácím prostředí.

Zároveň se zdá být prokazatelné, že v koncepci společnosti a dějin, jak ji Palacký uplatnil na konci čtyřicátých let, nejde o formální a násilnou aplikaci zákona polarit, jak se s tím setkáváme v přírodní vě-

^{15/} Tamtéž, str. 124—125.

dě té doby, ani o aplikaci Herderovy myšlenky vzestupu přírodních tvarů a vzestupu člověka k podobnosti bohu. Palackého pojetí vnitřní rozpornosti veškerenstva je vyvozeno z analýzy rozdílu sebevědomé (sebepocifující) lidské bytosti a faktu vztahování se této bytosti k předmětnému světu. Tento rozdíl mezi „námi“ a tím, „co my nejsme“, bezprostředně poukazuje k nutnosti metodického rozdělení jednoty veškerenstva, které je předpokladem uchopení vnitřní rozmanitosti této jednoty. Na tuto samostatnou formulaci navázal pak v r. 1846 ve stati O přeměnách české ústavy zemské^{16/} nebo v r. 1861 ve Stručném přehledu dějin českých doby starší v Riegrově slovníku naučném,^{17/} kde jí uplatnil na materiálu historicko-politickém.

Dojem, objevující se tu a tam v literatuře, že Palacký je stoupencem Hegelovy filozofie, je podle našeho názoru mylný. Palacký se soustavným studiem Hegela nikdy nezabýval,^{18/} jeho dialektika má svůj původ v domyšlení transcendentální filozofie Kantovy a jeho pokračovatelů, je však doplněna svébytným pokusem o řešení předpokladů transcendentality, jehož kořeny by bylo možno hledat snad spíše ve spinozismu, který zřejmě spoluzakládá i některé momenty koncepce Friesovy, jež Palackého i v tomto směru inspirovala.

Dialektický moment Palackého filozofického přístupu nespočívá tedy v hegelovské tezi vnitřně rozporné povahy bytostného základu skutečnosti, ale v metodickém přístupu k rozmanitosti reálných dějin se snahou o „rozvod“ veškerenstva na podmětност a předmětност, neboť podmětност je s to vnést do zdánlivě nespojených faktů racionální řád. Právě podmětност je s to porozumět místu jednotlivých faktů a dějství v jednotě veškerenstva. Tato jednota je chápána jako ontologický předpoklad vyčlenění subjektu a objektu, ducha a hmoty, podmětності a předmětності. Palacký vychází z reality dějin, kterou chápe jako skutečný „zápas svobodné vůle lidské v životě společenském s odpory tu přírodními, tu strojenými“.^{19/}

Diskuse o bytí či nebytí německé filozofie v Čechách otevřela problém filozofické dimenze české novodobé kultury naplno. „Spor“ (jak o něm později píše Čupr)^{20/} se odehrával v době, kdy ve vědách i v krásné

^{16/} Fr. Palacký, Pamětní spis o proměnách české ústavy zemské, v: Spisy drobné I., Praha s.a., str. 5.

^{17/} Fr. Palacký, Stručný přehled dějin českých doby starší, v: Spisy drobné II., Praha s.a., str. 376.

^{18/} Palackého vztah k tomuto typu filozofování byl velmi kritický, jak svědčí mimo jiné předmluva k 1. dílu 1. vyd. Dějin národu českého v Čechách i v Moravě z r. 1848. Palacký neměl Hegelovy spisy ve své knihovně. J. Válka (Fr. Palacký-historik, Památník Palackého, Ostrava 1968, str. 36n) vyslovuje názor, že pro Palackého byla potvrzením jeho názorů spíše dodatečná četba děl historiků restaurace.

^{19/} Fr. Palacký, Spisy drobné II., Praha s.a., str. 376.

^{20/} Fr. Čupr, Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen, Praha 1847. Srovnej J. Pešková, Zájmová reflexe subjektivity v Čechách 19. stol., v: Město v české kultuře 19. století, NG Praha 1983.

literatuře česká jazyková forma zpřístupňuje širokým lidovým vrstvám teoretickou literaturu a uvádí tyto vrstvy na pole rozvinuté kultury. Ovšem zprostředkovat filozofii bylo neskonale těžší. Proč?

Předně proto, že nebylo zcela jasné, čemu může filozofie prakticky sloužit. Vzhledem ke krizi klasické německé filozofie i herbartismu se v kulturních kruzích stává problematický smysl filozofie vůbec a propaguje se zdravý rozum. „Zdravým rozumem“ se míní bezprostřednost zkušenosti bez tázání po jejích předpokladech. Tato tendence se později naplní v českém pozitivismu.

Druhou závažnou okolností bylo to, že soudobá špičková produkce byla značně náročná, nepřístupná odborně nepřipravené veřejnosti. Jevila se proto jako naprosto NE-lidová. Naopak odborná veřejnost narážela na nepřipravenost jazykových prostředků nejen k překládání, ale především k artikulaci vlastní problematiky.

Důsledkem této situace byla řada rozporů: dovršit proces utváření novodobého národa nebylo možné bez filozofie jako jedné z podstatných dimenzí jsoucí novodobého národa v Evropě. Zároveň nemohla být provozována německy, neboť národní hnutí bylo protiněmecké. Filozofovat česky však znamenalo podstatný pokles teoretické úrovně, a tedy nemožnost dosáhnout špičkové artikulace vlastní národní problematiky. Pokud pak šlo o překlady, obsah překládaných příruček byl kriticky ztotožňován s „českou filozofií“ a pro chabou úroveň nemilosrdně odmítán.^{21/} Avšak filozofie jako cesta národa k vlastním předpokladům, k půdě svých vlastních možností se nemohla vyčerpat pěstováním „národovědy“ jako jakéhosi integrovaného vědění o různých stránkách národní existence. Čupr, který myšlenku národovědy formuloval,^{22/} si byl zároveň vědom, že filozofie, jak říká, náleží chladnému rozumu a je založena v lidství samém. Proto podle jeho názoru nelze ani z nacionálního hlediska proti filozofii bojovat.

Diskuse o bytí nebo nebytí německé filozofie v Čechách znamenala tedy spor nikoliv o filozofickou složku vyššího vzdělání, ale o funkci filozofie jako zrcadla českého národního hnutí čtyřicátých let.

Obrat ke kultivaci filozofie naprosto nebyl akademický. Česká buržoazie a celá kulturní veřejnost sledovala rozvoj vědění ve světě — rozvoj speciálně vědních disciplín i rozvoj filozofie a postupně zjišťovala, že naše národní společnost není s to najít ve svých řadách odborníky, schopné převzít českou univerzitní výuku.^{23/} Tento fakt podnítil v české společnosti zájem o problémy poznání a jednání. Do této filozofické ob-

^{21/} Srovnej „Schreiben an Dr. A. Smetana“ v: Fr. Čupr, Sein oder Nichtsein...

^{22/} Fr. Čupr, O národovědě, ČČM 1848; srovnej k tomu J. Durdík, O významu nauky Herbartovy, str. 24. Jde o obecný problém doby.

^{23/} Srovnej: L. Hlaváčková, Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883—1884, AUC—HUCP 22/1, 1982, str. 123n.

lasti se pak koncentrovala pozornost myslitelů 60. a 70. let 19. století a tento zájem přetrval až do počátku století dvacátého.

Všimněme si nyní pojetí filozofie u tří významných představitelů české filozofie poslední třetiny 19. století: Dasticha, Lindnera a Durdíka.

První z nich, Josef Dastich, podává své pojetí filozofie v Úvodu do studia filozofie,^{24/} v němž vychází z Herbarta a z Lindnera. Dastich chce vzbudit zájem o filozofii, ukázat její potřebnost. Chápe ji jako „vědu věd“, čímž míní to, co dnes vyjadřujeme pojmem metateorie nebo filozofie vědy, nebo konečně jako okolnost, že filozofie je metodologickým základem speciálních věd.

„Věda věd“, říká Dastich, je „vědou jejích stanovíšť“,^{25/} jinými slovy je to teorie předpokladů vědeckého bádání. Dastich, který určitou dobu strávil v Heide!berku v laboratoři profesora Helmholtze, vychází ze smyslové zkušenosti typu: strom je zelený, protože ho *vidím* zelený. To však vede ke skepsi. Proto se ptá po sjednocení jednotlivých dojmů. Mluví o *jednoduchosti* vědomí, které *jednotným aktem* musí „představit“ veškerou současnou rozmanitost. „V tu dobu“, kdy má oko dojem barvy a lesku, má ruka dojem zvláštní teploty. . . „Doba“ je tak principem sjednocení a vytváří formu předmětu zkušenosti. Připomeňme na tomto místě, že i Palacký v Krásovědě pracuje s pojmem „doba“, avšak v poněkud jiném významu. Palacký hledal rovněž princip jednoty jsoucího a využil k tomu Schillerovy myšlenky „božnosti“. „Božnost“ mu však není účelem mimo člověka, naopak je to určitý stav, jistá „doba života“. Palacký pak dobu definuje jako „ukončenou formu pověcnou v času i v prostranství“.^{26/} Je to „doba“, kdy dochází k relativně dokonalému naplnění tendence po seberozvinutí, po supremaci pouze živočišné, tělesné stránky života, podrobení tělesného života zákonům ducha, který „vráží na ono vlastní ráz svůj“, hledaje uskutečnit své ideje. Tato tendence sebezpředmětnění ducha v jiném — v přírodě je základem života jednotlivce i společenství. Vidíme, že z kantovských podnětů převládá u Dasticha myšlenka doby jako momentu apercepce, u Palackého je spíše modifikována Fichtova myšlenka, že „poslední určení všech rozumných bytostí“ je „ustavičná totožnost, plný soulad se sebou samým“. Má-li já . . .být stále totožné se sebou, musí usilovat o to, aby bezprostředně působilo na věci, na nichž je závislá představa a pocit člověka“.^{27/} Palackého „doba“ je právě dosažení jednoty a porozumění rozmanitosti jsoucího. Zároveň jsou tu náznaky souvislosti s Kantovou transcendentální dialektikou jako tendencí po ucelení názoru světa.

^{24/} J. Dastich, Empirická psychologie s dodatkem: Úvod do studium filozofie, Praha 1867, str. 225, 229, 231.

^{25/} Tamtéž, str. 225, 228.

^{26/} Tamtéž 229, 231; Srovnej k tomu Palacký, Spisy drobné III., str. 131.

^{27/} J. G. Fichte, Pojem vzdělance, Praha 1971, str. 26, 27.

Neméně zajímavý je Dastichův problém, „co se“ v hotové představě představuje a „co se jí“ představuje. V logickém smyslu je představa podstatou, zachycuje obsah, opakující se v různých individuálních aktech, v psychologickém smyslu je jevem. Myšlení se pak orientuje na obsahovou stránku a jeho účelem je získat pravdu. „Já“ v těchto souvislostech vystupuje jako subjekt i objekt analýzy zároveň. A právě zde je patrna role filozofie jako oboru, který reflexí zkušenosti překračuje to, co je dáno ve zkušenosti a směřuje k tázání po předpokladech zkušenosti.^{28/}

Rozlišením psychologického a logického aspektu myšlení je naznačen problém, který již v třicátých letech formuloval s podivuhodnou přesností B. Bolzano. Pro Bolzana byla filozofie vlastně vědoslovím — Wissenschaftslehre — věda o vědách, jejímž úkolem je stanovení hranic jednotlivých vědních oborů a zároveň hledání forem, jak jednotlivé vědní obory vyložit v jejich vzájemné souvislosti. Bolzano chce identifikovat rozdíl mezi individuálním průběhem promluvy jako reálným kladením (Satz — setzen) v mysli nebo v promluvě, soudem, obsahujícím nějakou větu, na jedné straně a „větou o sobě“ an sich — „objektivní větou“ v překladu L. Valenty, která tvoří obsah myšlenky nebo soudu a reálně, tj. v prostoru a čase neexistuje.^{29/} Tento problém bude později řešit Husserl polemikou s psychologismem a logicismem, marxistická filozofie odlišením vědomí jako průběhu a vědomí jako vědomého bytí.

Dastich a spolu s ním Lindner zjišťují (v návaznosti na Herbarta), že *myšlení se orientuje na obsahovou stránku* a jeho účelem je získat pravdu. K tomu je nezbytné „*tříbení pojmů*“, kterážto činnost je *vlastním obsahem filozofie*. Příklad, který Dastich volí, nás nenechá na pochybách, kam míří: klasickým příkladem takového tříbení je eleatské „popření“ pohybu. O něco málo později se tento příklad znovu objeví v dějinách marxistické filozofie jako ukázka negativní dialektiky.^{30/}

Lindnerův Úvod do studia filozofie vyšel ve Vídni o rok dříve než Úvod Dastichův. Oba autoři vycházejí z Herbartovy učebnice z r. 1813.^{31/}

Úkol filozofie Lindner vymezuje jako „*Bearbeitung der Begriffe*“. I on vychází ze skepse, která otrásá běžným názorem na svět, jakmile se ukáže, že nás bezprostřední zkušenost může klamat. Proto hlavním úkolem filozofie musí být reflexe procesu zkušenosti. Předmětem zkušenosti jsou pojmy. Lindner je chápe jako protiklad toho, co je dáno („*Gegebenes*“), tedy jako to, co námi bylo uchopeno („*Begriffenes*“). Jinými slovy filozofie se nezabývá jednotlivými jsoucnými, jak jsou dána v bez-

^{28/} J. Dastich, cit. d., str. 256.

^{29/} B. Bolzano, Wissenschaftslehre, Suzbach 1837; překlad v: J. Loužil, Bernard Bolzano, Praha 1978, str. 315—322.

^{30/} J. Dastich, cit. d., str. 258n; srovnej tamtéž, str. 251; tohoto příkladu užívá V. I. Lenin ve stejném smyslu. Jde o „umění zacházet s pojmy“.

prostřední zkušenosti, ale činí svým tématem samu zkušenost v jejích předpokladech.

Vedle nutnosti filozoficky zpracovat výtěžky věd zvláště zdůrazňuje důležitost zkoumání kategorie „ducha“, tedy oboru vnitřní zkušenosti, který je výhradně předmětem filozofie, neboť k této oblasti nelze přistoupit pomocí „pák a šroubů“, ani „vahami a reagenciemi“.^{32/} Ve slovníku, který je připojen k Úvodu, pod pojmem „duch“ — Geist se uvádí: „ein Wesen, an welchem sich bloße zeitliche Zustände befinden“ na rozdíl od látky (Stoff, Materie), kterou chápe jako „Inbegriff dessen, was einen gewissen Raum ausfüllt“. U Lindnera objektivní proměny nervstva (=látky) jsou provázány subjektivními ději ducha. „Pocit“ je korelát pohybu, je to stav „metefysický“, neboť je stavem pouze časovým, není „fysický“, nepodléhá prostoru. Tímto rozbořením Lindner prakticky řeší ještě dlouho otevřený problém psychofyzického paralelismu. Důležitá je i jeho myšlenka realismu. Rozdíl mezi exaktní a spekulativní filozofií vidí v realismu jako stanovisku, které vychází od jsoucího, k němuž patří i obor vnitřní zkušenosti. Vůbec je třeba poznamenat, že problém vnitřní zkušenosti, niternosti, ducha patřil v druhé polovině 19. století i v české filozofii k nejzávažnějším.^{33/} I zde je třeba si uvědomit, že právě problém „duchovní skutečnosti“, forem společenského vědomí, duchovní reprodukce atd. patřil v té době i ke klíčovým tématům Marxova myšlenkového usilování. K tomuto srovnání ještě jeden citát z Lindnerova díla: Člověk „jednotník“ jest toliko jednou buňkou v organismu společnosti...“ jeho život jest toliko životem tohoto společenského celku, alespoň pokud se týče veškerých úkonů duchovních a kulturních, v nichž se nadřazenost bytosti lidské jeví.“^{34/}

Poslední autor, jemuž chceme věnovat pozornost, je Josef Durdík. Také on pokládá filozofii za podstatnou složku novodobé kultury. Definuje ji jako „vědu“, která na základě ostatních věd jednotný názor světa sestrojiti hledí.“^{35/} Odkrývá „hlubší kořen zdánlivých protiv“ a je výrazem touhy po jednotě, proto usiluje o tříbení pojmů. Filozofie je činnost, která „rozvíjí vědomí člověka o světě i vlastní bytosti své“. Ve spise Leibniz und Newton^{36/} si klade především otázku, jaká je podstata světa

^{31/} G. A. Lindner, Einleitung in das Studium der Philosophie, Wien 1866. Čerpá z: J. F. Herbart, Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie, 1. vyd. 1813, Srovnaj: Sämtliche Werke, IV. Bd., Langensalza 1891.

^{32/} G. A. Lindner, cit. d., str. 45—46, 49, 50—51; O nynějším stavu filozofie, Řeč při zahájení akademických čtení na české univerzitě. Viz: Časopis muzea království českého 1882, str. 489.

^{33/} K této problematice srovnaj dále G. A. Lindner, O utajených představách, 1875, Záhady psychologické, 1885, O nynějším stavu psychologie, Časopis musea království českého 1882, str. 48.

^{34/} G. A. Lindner, Pedagogika na základě přirozeném, kulturním a mravním, Roudnice 1888.

^{35/} J. Durdík, Dějepisný nástin filozofie novověké, I. Praha 1870, str. 5, 4, 6. Viz též O domnělém úpadku filozofie, Rozpravy filozofické Praha 1876, str. 8.

^{36/} J. Durdík, Leibniz und Newton, 1869, str. V. an; str. 3—55.

a je-li poznatelná. Navazuje na Herbartův posun ve výkladu „věci o sobě“ a uplatňuje kauzalitu na vztah „věci o sobě“ k proměnám reálu duševního. Durdík jde dokonce za Herbarta a „reály“) „věci o sobě“ pokládá nejen za kauzálně působící, ale za prostorové a časové, neboť by jinak realita o sobě — neprostorová a nečasová — nemohla působit na člověka, který je v prostoru a čase. Jeho úvahu lze reprodukovat přibližně takto: Dříve, než začneme myslet, jsme v kauzálním spojení s něčím, co nejsme my, s věcmi o sobě, se skutečností. Toto pojetí je zprostředkováno nitrem. Zprostředkování nitrem bývá podle Durdíka označováno jako „idea“ — tedy idealismus. V tomto smyslu pro Durdíka idealismus neznamená prioritu vědomí před bytím, ale vyjádření zprostředkující role vědomí jako media determinace vědomí bytím. K zásadním filozofickým problémům patří problém dění. Podle Durdíka dění vzniká ze spolubytí bytostí (jsoucen — J. P.), ze vzájemných vztahů bytostí, vnitřní dění, které zkoumá psychologie, vzniká ze vztahů uvnitř bytosti a rovněž podléhá zásadě příčinnosti. Zvláštním případem je společenské dění, neboť společnost je si niterného zprostředkování vědomí. Projevem děje uvnitř bytosti a známkou jeho věcného (reálného) podkladu je „Já“, které samo žádnou věcnost neobsahuje, je jen výrazem niterného dění, je to obecný pojem, který nemá věcnost mimo tento děj sám.^{37/}

Specifickým uplatněním rozdílu mezi jevem a pojmem, který nemá věcnost, je výklad Darwinovy teorie o vzniku druhů.^{38/} Pro Durdíka jsou druhy „jev“, neboť jsou v prostoru a čase — nemohou trvat věčně, ale vznikly podle přírodních zákonů, a proto mohou být také předmětem výzkumu. Právě na této tematice si uvědomujeme, jak důležité bylo Bolzanovo odlišení „vět o sobě“ a promluvy, později Husserlovo odlišení fenomenu a věci v originále, marxistická specifikace věci a intersubjektivně totožných objektivit. Nicméně otázka byla Durdíkem samostatně položena.

ZÁVĚR

Pokusili jsme se odpovědět na otázku po místu filozofie v procesu emancipace českého novodobého národa, po rozvoji filozoficko-metodologické dimenze české kultury a vědy. Nebylo naším úmyslem uměle dotvářet něco, co v dějinách nenalzáme, zároveň jsme se však i rozhodli podívat se pod povrch oné tragické tradice naší domácí kultury, která si v různých mezních historických situacích snažila pomoci záměnou teorie za „zdravý rozum“.

^{37/} J. Durdík, O významu nauky Herbartovy, str. 4.

^{38/} J. Durdík, Darwin und Kant, v: Sborník Durdíkův I., 1906; srovnaj 1. oddíl: Kauzalitát.

Ukázalo se, že pokud jde o interpretaci vývoje české filozofie, prakticky až do počátku sedmdesátých let 20. století se přidržují v celkové koncepci tradičního schématu.

Pokud jde o filozofické vzdělání a filozofické tázání, byla filozofie v Čechách v 19. století na úrovni, odpovídající běžnému evropskému průměru. *Filozoficko-metodologické tázání po vztahu filozofie a speciálně vědních disciplín stálo od samého počátku novodobého myšlení v centru pozornosti. Také problém vědomí a jeho působení v poznání a praktickém jednání, jeho dosah a možnosti i ontologické předpoklady patří k nejzajímavějším tématům českých autorů.*

Můžeme proto říci, že skutečně nejsme „nefilozofický“ národ, i když špičkové výkony, přesahující svým významem hranice naší země, nebyly příliš časté. Podstatné je, že *filozofie žila v Čechách v podobě otázek, které kladli ti, kteří se chtěli dostat pod povrch zřejmého k nesamozřejmým vrstvám reality. Tito myslitelé byli znalí a kultivovaní a na jejich otázky můžeme i my sami věcně navázat. Vždyt:*

„Otázka doby sdílí s každou, svým obsahem oprávněnou, tedy rozumnou otázkou ten osud, že nikoliv odpověď, ale otázka je hlavní obtíž. Pravá kritika neanalyzuje proto odpověď, nýbrž otázku. Tak jako řešení algebraické rovnice je dáno, jakmile je úloha položena ve svých nejčistších a nejostřejších vztazích, tak je každá otázka zodpovězena, jakmile se stane skutečnou otázkou. Světové dějiny samy nemají jiné metody, než zodpovídat a vyřizovat staré otázky novými otázkami.“^{39/}

JAROSLAVA PEŠKOVÁ

**Die Entfaltung der philosophisch-methodologischen Dimension
in der tschechischen Wissenschaft des 19. Jahrhunderts**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Grundlage für die Ausführungen der Autorin bildet die Tradition der „unphilosophischen“ tschechischen Nation, die in Böhmen seit der Aufklärung wirkte und auf die eigentlichen Anstrengungen um die Entfaltung der philosophischen Reflexion einen wesentlichen Einfluß ausübte. Es wirkte aber auch die Diskreditation der „Scholastik“ mit, die eindeutig als Ausdruck der mittelalterlichen „Dunkelheit“ interpretiert wurde, wodurch ihre Bedeutung als professionelle Form des Unterrichtes ganz vernebelt wurde.

Die Autorin konzentriert ihre Abhandlung auf die Verfolgung der realen Wirkung der Philosophie im tschechischen Milieu des 19. Jahrhunderts, auf die Art der Stell-

^{39/} K. Marx, MEGA I., 1. 1., str. 230.

ung philosophischer Fragen und auf die Anstrengungen um eine Applikation einer qualifizierten Philosophie als Erfahrungstheorie auf dem Gebiet der Natur- und Gesellschaftswissenschaften. Besonders bedeutend war das Problem der „Innerlichkeit“ — das Problem des menschlichen Geistes als Fähigkeit auf dem gegebenen Gebiet der Empirie und im praktischen menschlichen Handeln fortzuschreiten, aber auch das Problem der Innerlichkeit als Gesellschaftsbewußtsein, welches das gesellschaftliche Sein (die Innerlichkeit als bewußtes Sein) vermittelt. Nach den Erachtungen der Autorin, lebte in Böhmen die Philosophie schon seit den Anfängen der philosophischen Bildung bis zur Periode des Suchens der Stelle und der Funktion der Philosophie in der tschechischen Geschichte und ihrer Reflexion im 19. Jahrhundert in der Form von Fragen, die von denen gestellt wurden, die das Bekannte, offensichtliche in seinen inneren verborgenen Zusammenhängen kennenlernen wollten. Sie waren sachkundig und kultiviert und wir können an ihre Fragen anknüpfen.

**K PODÍLU JOSEFA EMLERA NA BOJI
O ČESKOU UNIVERZITU V ROCE 1872**

IVAN HLAVÁČEK

Stoleté výročí rozdělení pražské univerzity vyvolalo před několika lety zvýšený zájem o tuto významnou událost pro české kulturní a politické dějiny, který vyvrcholil ve dvou důležitých sbornících.^{1/} Byly tak vytvořeny hlubší předpoklady pro komplexnější postihu různých souvislostí, současně však platí, že i nadále je potřeba věnovat těmto otázkám zvýšenou pozornost, která může přinést odhalení rozličných zasutých skutečností, zašifrovaných v pramenném materiálu různé povahy. Zejména pak je třeba mít na paměti, že jsou to především početné osobní pozůstalosti, schopné vydat svědectví zejména o publicistické činnosti, která předcházela, ba leckdy přímo vyvolávala pozdější normativní opatření. Z tisku totiž známe zpravidla jen výsledná prohlášení, memoranda, výzvy atd., aniž bychom v dostatečné míře věděli o tom, jak k nim docházelo a jak se rodily. Neboť zdaleka ne vždy jsou rozhodující podpisy, které takové deklarace doprovázejí, a už vůbec tomu tak nemusí být, pokud jde o jejich pořadí a množství, která se řídila jinými kritérii.

Následující řádky si kladou za úkol podat alespoň pár poznámek k jednomu nevýznamnému dokumentu z počátku těchto snah, ovšem už z období, kdy se názory konkretizovaly a tříbily. Jde o petici českých doktorů k císaři Františku Josefovi I., datovanou 1. srpna roku 1872, která byla takřka nepochopitelně s velmi ledabylým aparátem a citacemi vydána ve známém díle Jaroslava Golla v německé formě, v které

^{1/} Jde tu o 1. číslo 22. ročníku tohoto časopisu a pak o sborník německý *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*, München 1984, vydaný Ferdinandem Seibtem. Naší problematiky se s výjimkou níže citovaného článku Havránkova blíže nedotýká žádná z tam otištěných rozprav a ani v jiné literatuře jsem nenalezl o tom bližší údaje.

se objevila v současném tisku^{2/} a již nejnověji věnoval stručnou pozornost Jan Havránek ve své důležité rozpravě.^{3/} Tato petice zapadá do postupně se prohlubujícího českého politického a kulturního snažení doby kolem roku 1870, kdy se za působení Hohenwartova ministerstva, jehož členem byl ministr-krajan Josef Jireček, zdálo, že lze doufat v posílení českého vlivu na univerzitě. Ovšem pád tohoto kabinetu na podzim roku 1871 učinil těmto snahám a nadějím náhlý konec, když na jeho místo vstoupilo krátkodobě ministerstvo Beustovo a pak Auerspergovo. Protože pak česká aktivní politika byla v oné době ochromena resp. se omezovala po rakousko-uherském vyrovnání v r. 1867 na činnost taktického rázu, a právě v první polovině roku 1872 se orientovala na problematiku voleb do českého zemského sněmu, v němž získala převahu německá liberální buržoazie, obráželo se to nutně i v jistém utlumení snah a usilování ryze kulturně vědeckých. A tu přišla vhod právě iniciativa českých doktorů, která lapidárně a věcně formulovaným prohlášením, obracejícím se k hlavě státu a přinášejícím i konkrétní přesvědčivá čísla, postavila otázku práv českého národa na vzdělání ve vlastním jazyku na širší základ. Protože stávající poměry neumožňovaly postupný plynulý vývoj, ale naopak jej ztěžovaly, byl v něm pregnantně formulován požadavek zřízení samostatné univerzity, na niž má český národ právo jak svým počtem, tak i hospodářským příspěvkem, který ve formě daní plyne z jeho práce státu.

Po spíše řečnickém obratu Leopolda Hasnera, který byl v roce 1866 zpravodajem příslušné komise na českém zemském sněmu v této otázce,^{4/} nastoluje tato petice s výraznou jednoznačností nutnost samostatné české univerzity. Dostalo se jí i značné publicity v tisku a veřejném jednání. Nejen že byla otištěna v německé verzi v deníku Bohemia, ale dala impuls i k tomu, že se dne 12. srpna téhož roku město Praha obrátilo s podobnou peticí rovněž přímo na panovníka.

Požadavky těchto dvou reprezentativních sborů nevedly a ovšem ani nemohly vést k cíli, alespoň ne hned. Jak ukázal Jan Havránek, ze schůze českých doktorů, na niž byla tato petice schválena a již předsedal význačný český politik a právník, tehdy děkan sboru doktorů práv Jakub Škarda (1828—1894),^{5/} měla být uvedená petice předána Pravoslavem Trojanem přímo císaři při plánované audienci, z níž ovšem následkem zákroku ostře protičesky orientovaného českého místodržícího, ba-

^{2/} Jaroslav Goll, Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné university české, Praha 1908, s. 78—83 (edice), zatímco v textu celá záležitost nedošla ani zmínky. Niž zde citovaná petice města Prahy je otištěna tamže s. 74—78, tedy před peticí doktorskou, ač je časově následná; ovšem Gollova edice přesnější datum petice doktorské vůbec nezná!

^{3/} Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do roku 1881, HUCP 22-1, 1982, s. 38.

^{4/} O tom srv. Goll, Rozdělení (jako pozn. 2), s. 12nn.

^{5/} Srv. jeho životopis v Ottově slovníku naučném 24, 1906, s. 634n.

rona Alexandra Kollera sešlo.^{6/} Nicméně tato petice pozdvihla úroveň dalšího boje na vyšší stupeň a do desíti let se její myšlenky staly skutkem. Není snad proto zcela zbytečné, položit si otázku jejího autorství, i když ji nebude možno zodpovědět do detailů.

Už Havránek ve své častěji citované stati naznačil, že vůdčí osobou oné památné schůze českých doktorů — i když ovšem nepředstavovala jejich veškerenstvo — byl „zřejmě šestatřicetiletý městský archivář pražský Josef Emler“.^{7/} Je ale možno jít snad ještě dále, neboť v té části Emlerovy osobní pozůstalosti, která je uložena od sklonku třicátých let v Ústavu československých a světových dějin ČSAV (tehdy ovšem Státní historický ústav vydavatelský) sign. Em 2, č. 31 g se nalézají nepochybně jeho rukou psaný český koncept této žádosti, různě opravovaný jím samotným i ještě jednou další rukou, kterou se mi nepodařilo určit. Charakter těchto oprav nedovoluje usoudit, zda jde o změny formulací, vyžádané na výše uvedené schůzi, či zda byly učiněny ještě před ní, což se zdá být pravděpodobnější. To ovšem na podstatě věci nic nemění, protože šlo o formulace nepodstatné. Takto opravený text se pak stal východiskem textu německého, který byl publikován a manifestoval přesvědčení významné části české kulturní veřejnosti v otázkách širšího dosahu.

Není jistě bez významu, že se tu objevuje v závažném kontextu politickém jméno Josefa Emlera (1836—1899), vynikajícího historika a archiváře i editora a neméně důležitého člena pražské akademické obce, který se právě v Praze přes všeliké překážky habilitoval pro obor pomocných věd historických.^{8/} Jde o osobu mimořádného významu v mnoha směrech, a to i v politickém slova smyslu, i když Emler sám se leckdy vydával za osobu stojící mimo politické záležitosti. Tomu je ovšem třeba rozumět tak, že se nevměšoval do politiky či každodenního politikaření osmdesátých a devadesátých let uvnitř českého tábora. Jeho vídeňskými studii (ač doktorátu posléze dosáhl na univerzitě pražské) a pak stykem s předními českými politiky a buditeli (zejména lze uvést K. J. Erbena a Fr. Palackého) zbystřený smysl národní i práce ve službách pražské obce jej do značné míry k takové úloze přímo předurčovaly. A tak není od tohoto konstatování příliš daleko k domněnce, že i výše zmíněná petice města Prahy ve stejné záležitosti, která doslova uvolnila lavinu stovek dalších peticí obdobného rázu, byla aspoň do značné míry rovněž inspirována Emlerem. Ve funkci pražského městského archiváře působil Emler tehdy sice teprve necelé dva roky, ale

^{6/} O tom Havránek (jako pozn. 3), s. 38.

^{7/} Havránek jako v předchozí pozn.

^{8/} Z hojně literatury, která se dosud věnovala převážně jeho vědecké práci, třeba uvést nejnověji v tisku se nalézající sborník redigovaný autorem tohoto článku, zejména pak jeho tam zveřejněnou rozpravu, shrnující i všechnu starší literaturu.

už předtím jako Erbenův adjunkt tam převzal na svá bedra řadu úkolů a povinností, které zdaleka překračovaly běžnou úřední míru. A touto skutečností lze rovněž zřejmě snadno vysvětlit velmi rezervované až negativní „kádrové hodnocení“ pražské policie, když se Emler poprvé ucházel o profesuru pomocných věd historických.^{9/}

I když se nám v dalších bojích každodenních života politického a kulturního jméno Emlerovo ztrácí — setkáváme se s ním ovšem hojně na jiných významných frontách — stojí snad výše zmíněné konstatování za uvedení i proto, abychom v Emlerovi viděli vše jiné než pouhého kabinetního vědce, a to už od jeho pražských počátků, a zejména pak během nich.

Níže otištěný český koncept naší petice nepotřebuje snad bližšího komentáře, stejně jako způsob, kterým je tak učiněno. Podrobnějšího rozboru by si ovšem zasloužil ohlas tohoto prohlášení v tisku, ale to už je jiná otázka, která tu nemůže být sledována.

^{9/} Srv. Karel Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě. Od obnovy stolice dějin do rozdělení university (1746—1882)* 2, Praha 1965, s. 177nn.

(fol. 1^v) Český koncept petice českých doktorů k císaři Františku Josefovi I., psaný rukou Josefa Emlera, přijaté 1. srpna 1872

Vaše cís. a král. Veličenstvo!

Ode dávných dob nesou se snahy národa českého k tomu, aby se dostalo jazyku jeho na vysokém učení Karlo-Ferdinandovském v Praze takového práva, jakému se tam těší jazyk německých krajanů našich;^{a/} ale bohužel dovolávání se práva tohoto nedošlo posud při žádné vládě Vašeho Veličenstva vyslyšení.

Pohnuti jsouce takovýmto nevšímáním si spravedlivých tužeb národa našeho, osmělují se v nehlubší úctě podepsaní doktoři čeští všech fakult, obrátiti se v příčině té k Vašemu Veličenstvu samu, doufajíce pevně, že věhlasná moudrost a nade vše strannictví vznešená spravedlivost Vaší Královské Milosti národu našemu propůjčí,^{b/} k čemu on má nepopíratelné nároky dle práva přirozeného i dle zákonů daných, kromě toho ale i dle své duševní pokročilosti a dle svého vzdělání, dle číselného počtu svého i dle praktických potřeb svých.^{c/}

Každý národ má zajisté právo a i povinnost vzdělávati se,^{d/} a poněvadž to ne(j)rychleji vede k cíli, má právo vzdělávati se jazykem *(fol. 1^v)* vlastním, přirozeným. Každý národ došed jistého stupně vývoje, přirozeně tíhne se k tomu, aby se po té dráze dále ubíratí mohl, a tak jest vysoké učení jakožto semeniště vědomostí nejvyšších jen posledním článkem v řetězu těch ústavů, které duševní tento vývoj podporují. A co přísluší národu každému, nelze zadržovati národu českému; i on má přirozené právo dovršovati vzdělání své, jehož se mu na školách nižších dostává, na školách vysokých; zvláště když i dané^{e/} zákony právo to uznávají, zaručující úplnou volnost^{f/} k pěstování národnosti^{g/} a řeči naší ve škole, v úradě a veřejném životě.

Národ český má však nejen dle přirozeného práva a dle zákonů daných právo na české vysoké školy, ale i svou duševní pokročilostí a svým vzděláním.

On stál co (do) své vzdělanosti, co do pěstování věd a umění již v dobách dávno minulých mezi prvními národy evropskými a přese všechny překážky vykonal v posledním půlstoletí práce, které se směle podrobiti mohou srovnání s tím, co v jiných zemích říše Vašeho Veličenstva na poli vědeckém bylo vykonáno.

Národ náš český chce i dále účastniti se nejvznešenější činnosti lidského ducha a nejdražších^{h/} pokladů člověčenstva, on chce státí dů-

stojně v řadě živých národů jiných a úcty mezi nimi požívati, a proto domáhá se dle povinnosti své přístupu do svatyně umění a věd.

(fol. 2^r) Svatyní tou jest vysoké učení.

Národ náš bolestně to nese, že se na vysokých školách pro něj založených synům jeho nedostává příležitosti vzdělávati se a pěstovati vědu v jazyku svém a ve svém duchu, a že se jim učení o nejvyšších pravdách nepodává mateřským hlaholem, ale že si o nich vědomosti zjednávati musejí jazykem cizím, často jim nesrozumitelným; on bolest tu cítí tím více, poněvadž mu není neznáma pravda, že řeč jeho k vyučování a pěstování věd jest úplně způsobilou a protože jest nejen dostatek, ale i nadbytek sil, které povolány byvše k vznešenému úřadu učitelskému na vysokých školách českých k duševnímu blahu a zdaru národa svého vydatně by působiti mohly.

Osvědčiloť se to stkvěle na českém ústavu polytechnickém, který působením jen domácích sil utěšeně rozkvétá. Z národu našeho zrodili se^k/ veleslavní pěstitelové i reformátoři věd ano i tvůrčí duchové světoznámí; mužové z národa našeho působili a působí posud na universitách rakouských i cizích a nepsali-li snad mnozí z nich jazykem českým, není to vinou jejich ani národa jejich, ale tím, že nedáno jim příležitosti působiti^l/ ve vlasti jazykem mateřským.

Když nejmilostivějším způsobem Vaší Královské milosti národu českému (fol. 2^v) dostane se vysokého učení, bude více i těch, kteří život svůj jedině pěstování vědy zasvětili, a pak i mohutněji vypučí vědecká literatura česká; neboť nebude více záviseti na obětavosti jednotlivců, ale bude míti v universitě takřka své srdce, z něhož se přirozeně na všechny strany vědecký život bude prouditi, jako to vidět na universitách národů jiných.

Ale nejen dle vzdělání svého, ale i dle počtu svých příslušníků a dle břemen a příspěvků, jež na potřeby státní dává, má národ český právo^m/ na české vysoké školy.

V některých zahraničních zemích, jako v Belgii, Holandsku, ve Švéděch připadá na jednu universitu 1 1/2 mill. obyvatelstva, v říši Německé přicházejíⁿ/ na jedno vysoké učení 2 milliony duší. V říši, již žezlo Vašeho Veličenstva vládne, má 7 mill. obyvatelstva německého 4 university, 5 1/3 mill. Maďarův bude míti nyní dvě vysoké školy, 2 1/2 mill. Polákův těší se také dvěma universitám, Charváti a Srbové, jichž není v Rakousku ani tři milliony, budou míti již také své vysoké učení. Jen synové pětimilionového národa českého jsou posud bez výhody, moci se vzdělávati vlastním jazykem na vysokých školách.

Z 219 mill. daní, které se v r. 1868 sešly do pokladnice státní v zemích mimouherských, vloženo bylo národem českým (t. j. Čechy v Čechách a na Moravě na 70°/ mill.), tedy asi třetina všech daní. I může zajisté národ náš přátí si a my^p/ Vaší Královské Milosti nejponíženeji^q/ prosíme^r/

za to, aby část této ohromné sumy obracována byla na vydržování vysokého učení českého; neboť proti výši těchto příspěvků nepadá náklad i na sebe skvělejší zařízení takového učení nijakž na váhu.

(fol. 3^r) Konečně hlásí se národ náš i z praktické potřeby o zařízení české university. Mimo pěstování věd jen k vůli vědám samým slouží university i k tomu, aby se na nich vzdělávali mladí mužové na budoucí úřady, v kterých státu i společnosti lidské i nejvyšší služby mohou konati.

Není pochybnosti, že ten^s/ nejrádněji spravovati může úřad, kdo vědy, která mu způsobilost k němu dala, mocen dokonale v jazyku národa, jemuž sloužiti, jemuž úřadovati má.

Veliká většina synův národa českého zastává úřady mezi lidem, z něhož byli pošli. Ale kdož by chtěl vyčisti všechny ty svízele našeho lidu, které pocházejí z toho, že vlastní děti jeho odchovány byly na soudce, na advokáty, na úředníky správní i na lékaře v řeči národu našemu cizí? Mnohem větší však ještě mají škody^t/ střední naše školy z toho, když ti, kteří známost vědy na nich šířiti mají, k úřadu tomu připravovati se musejí namnoze jazykem cizím.

Takovýmto steskům a potřebám národa našeho může odpomoci jen zřízení vlastního vysokého učení českého.

Následkem mnohých petic, přimlouvání se i někdy sborů professorských a akademického senátu, jakož i následkem usnešení sněmovního uznávala se konečně i v kruzích vlád Vašeho Veličenstva potřeba, učiniti občasně něco k odstranění aspoň nejkřiklavějších závad, ale co se v té věci učinilo, nemůže se zváti ani stínem toho, na co^u/ se může^v/ (fol. 3^v) národ náš vším právem táhnouti a nevyhovuje nijakž rovnoprávnosti, jakáž zaručena jest v zákonech pozitivních.

Ano můžeme tvrditi, že po vydání těchto zákonů Čechům se rovné právo na vysokých školách Karlo-Ferdinandovských, a zvláště v poslední době více zkracuje než před tím.

Tak např. nebyla po smrti mimořádného profesora filosofie dra Das-ticha, jenž česky přednášel, stolice ta opět obsazena; tak přišli po smrti slavného prof. Purkyně posluchači čeští o české přednášky fyziologie, tak neobsazena více po smrti prof. Vocela stolice řeči a literatury české, jejíž založení stavy království Českého již v předešlém století bylo vymoženo a která se vždy obsazovala, když o rovnoprávnosti jazyka českého nebylo ještě ani řeči.

Poslední čas — a to posud nikdy nebývalo — berou se na fakultu lékařskou assistenti z ciziny a domácím lidem odnímá se i možnost vzdělati se na profesora. A to se děje proti zřejmému a dosud platnému znění nejvyššího rozhodnutí z 20. pros. r. 1819, jímž se nařizuje^w/ že se má bděti nad tím, aby na všech ústavech vyučovacích za assistenty bráni byli jen tuzemci, nikdy ale cizozemci.

Konečně aby míra nepřístojností národu našemu na vysokých školách činěných byla dovršena, stalo se docela na fakultě lékařské usnešení, aby se nepřijímaly habilitační práce, psané v jazyku českém, ale jen v řeči buď latinské neb německé, francouzské, anglické a vlašské (fol. 4^r), čímž se stala urážka nejen národu našemu v domě jeho vlastním, ale i citu každého nepředpojatého vzdělance^{x/} a co nejvíce, zajisté citu Vašeho Veličenstva, poněvadž přesvědčení jsme, že Vaší Královské Milosti stejně blízcí jsou všichni národové celé říše.

Nám v nehlubší úctě podepsaným doktorům českým, kteří nejlépe posouditi můžeme nejen potřeby vysokých škol, na nichž jsme tolik let ztrávili, ale i potřeby lidu, mezi nímž co duchovní, soudcové neb jeho zástupcové, co lékaři a učitelové žijeme, a kteří jsme přísahali, že chceme práva university naší hájiti, nepřisluší, dívati se déle k tomu, aby na ní národu, z něhož jsme se zrodili, dály se takové křivdy. A poněvadž všechno dovolávání se národa našeho po rovném právě na vysokém učení Karlo-Ferdinandovském posud bylo marno, a poněvadž si toho vřele přání jest, aby na místě nejvyšším vymoženostem ducha lidského zasvěceném panoval mír a klid místo dosavadních řevnivostí a nesvárů, osmělujeme se^{y/} utéci se k Vaší Královské Milosti co nejjasnějšímu pánu a králi svému a přednésti při jasném trůnu Vašeho Veličenstva tuto nejpomíženější prosbu.

Vaše císař. a král. apoštolské Veličenstvo račiž nejmilostivěji způsobiti, aby co nejdříve^{z/} na vysokých školách Karlo-Ferdinandovských rovnoprávnost obou národností skutečně a úplně byla provedena, byť se to i stalo přetvořením vysokých škol těchto v dvoje stejně zařízené učení, z nichž by jedno sloužilo synům národa českého, druhé pak synům národa německého.

a/ *Opraveno rukou B z původního* němečtí krajané naši.

b/ *Opraveno z původního* propůjčíc, jež pak *opraveno v* propůjčujícím.

c/ *Opraveno rukou B z původního* pro svou praktickou potřebu.

d/ *Následující původní jazykem* vlastním škrtnuto.

e/ I dané *nadepsáno rukou Emlerovou (=A)*.

f/ *Posledních šest slov rukou B in marg. místo škrtnutého původního* danými se zaručuje nedotknutelné právo s *drobnými gramatickými úpravami*.

g/ *Následné* naší škrtnuto.

h/ *Nadepsáno rukou A nad škrtnutým* nejvznešenějších.

i/ *Celý začátek odstavce rukou B in marg. místo původního* Ti, kdo se mechtějí spřáteliti se zřízením university české popírávají sice poslední tvrzení naše, pravíce, že by nebyl dostatek potřebných sil učitelských na vysoké učení české. Ale před zřízením [*opraveno ze* zařízením] českého ústavu polytechnického pronášeny též takové doměnky, kteréž však nyní skutečností nejlépe jsou vyvráceny, an ústav tento působením domácích sil utěšeně vzkvétá. *Ruka C, která škrtnutou pasáž zadržla, poznamenala, rovněž in marg. Nepolemicky.*

j/ *Opraveno z původního* A z.

k/ *Následuje* krátký nečitelný škrtnuto.

l/ *Nadepsáno rukou* A.

m/ *Nadepsáno rukou* A.

n/ *Škrtnuto předchozí* přijde na.

o/ *Opraveno rukou* A z 65.

p/ *Rukou B před* řádkou.

q/ *Rukou A nadepsáno*.

r/ *Rukou B opraveno z původního* prosí.

s/ *Nadepsáno rukou* A.

t/ *Nadepsáno rukou A místo* z toho.

u/ *Nadepsáno rukou A místo škrtnutého* k čemuž.

v/ *Následující všim* škrtnuto.

w/ *Následující* aby škrtnuto.

x/ *Nadepsáno rukou A místo* lidumila.

y/ *Následující* bráti si *rukou A* škrtnuto.

z/ *Původní znění ruky A škrtnuto*: učení Karlo-Ferdinandovské na dvě tím způsobem bylo rozděleno, aby synům národa českého dána byla příležitost vzdělávati se jazykem svým tak, jako synům národa německého jazykem jejich.

IVAN HLAVÁČEK

**Zum Anteil Josef Emlers am Kampf
um die tschechische Universität im Jahre 1872**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befaßt sich kurz mit dem in tschechischer Sprache geschriebenen Konzept einer Petition der tschechischen Doktoren an Kaiser Franz Josef I., aus dem Jahre 1872, die die Bildung einer selbständigen tschechischen Universität verlangte. Nach einer kurzen Rekapitulation der Situation nach dem Österreichisch-ungarischen Ausgleich 1867 und der politischen und kulturellen Bemühungen der tschechischen politischen Repräsentation in der Hochschulfrage wird auf die deutsche Edition des Textes bei Goll und in der Tageszeitung Bohemia hingewiesen. Der Autor konnte durch eine Analyse der Handschrift des Konzeptes feststellen, daß die tschechische Vorlage der Petition der tschechischen Doktoren an den Kaiser vom Stadtarchivar Prags und dem bedeutenden Historiker und Hilfswissenschaftler Josef Emler (1836—1899) gefertigt wurde. Es kann deshalb angenommen werden, daß Emler auch stark den Inhalt der Petition der Stadt Prag mit derselben Forderung beeinflusste, die in ganz Böhmen eine Petitionswelle hervorrief. Obwohl die Petition der tschechischen Doktoren nie dem Kaiser persönlich übergeben werden konnte, bildete sie einen wichtigen Bestandteil der tschechischen Kulturpolitik.

Die Studie wurde durch eine kritische Edition des handschriftlichen tschechischen Konzeptes Emlers ergänzt.

**JAN KVÍČALA A ZŘÍZENÍ MIMOŘÁDNĚ PROFESURY
FILOZOFIE NA ČESKÉ UNIVERZITĚ V PRAZE**

MARTIN SVATOŠ

Císařské sankci zákona o rozdělení pražské univerzity ze dne 28. února 1882 předcházela nejenom vleklá a složitá politická a úřední jednání (v parlamentě, Českém klubu, v ministerstvu kultu a vyučování, příp. financí, i v českém místodržitelství) o charakteru, nové organizaci a majetku Karlo-Ferdinandovy univerzity, jejichž výsledkem bylo zákonné rozdělení univerzity v Praze na dvě jazykově striktně odlišná vysoká učení, ale i dlouhodobá jednání o personálním zajištění obou univerzit.^{1/}

Když v květnu 1882 vyzvalo české místodržitelství v Praze profesorský sbor české filozofické fakulty, aby podal návrh na její „aktivování“, tj. na doplnění chybějících učitelských míst pro jednotlivé stolice této fakulty,^{2/} bylo již v univerzitních kruzích o možných kandidátech víceméně jasno. V prvním sedění sboru univerzitních vědců, kteří se v ministerském referendu přihlásili k české filozofické fakultě (11 řádných, 3 mimořádní profesori a 2 zástupci soukromých docentů),^{3/} dne 5. června navrhl prof. Jan Kvíčala, aby byly zvoleny čtyři komise (filozofická, historická, matematicko-přírodovědecká a filologická), složené z příslušných fakultních odborníků, které by podaly konkrétní návrhy pro jednotlivé obory. Do komise filozofické byli zvoleni profesori Josef Durdík (13 hlasů), Jan Kvíčala (12) a Jan Gebauer (11).^{4/} Přestože svolavatelem a referentem komise měl být vzhledem k nejvyššímu počtu hlasů profesor filozofie Durdík, referátem komise byl pověřen kla-

^{1/} O tom viz J. Goll: Rozdělení pražské univerzity. Praha 1908; J. Havránek: Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do r. 1881. AUC—HUCP XXII/1, 1982, s. 35—69 (dále: Goll; Havránek).

^{2/} AUK, fond FF UK, Protokoly schůzí prof. sboru 1882—1883, inv. č. 1, č. kart. 1 (dále: Protokoly schůzí FF), č. III z 5. 6. 1882.

^{3/} Viz K. Kazbunda: Stolice dějin na pražské univerzitě. 3. Praha 1968 (dále: Kazbunda 3), s. 8—9.

^{4/} viz Protokoly schůzí FF, č. III z 5. 6. 1882.

sický filolog Kvíčala, jenž nota bene ani neskládal filozofické rigorózum (doktorát filozofie mu byl udělen lipskou univerzitou „honoris causa“).^{5/}

Proč právě Jan Kvíčala a nikoliv zástupce filozofického oboru Durdík? Důvodů bylo několik. Kromě osobních (o nichž bude řeč dále) hlavním důvodem byla skutečnost, že Kvíčala si již koncem 70. let získal svou agilitou důvěru českých univerzitních kruhů,^{6/} z jejichž popudu byl zvolen poslancem říšské rady (r. 1880), kde se stal zpravodajem školského výboru. Po Jirečkovi a Tomkovi připadla tedy jemu čelná úloha v závěrečné fázi pražské univerzitní otázky (v letech 1881-82), v parlamentě^{7/} i v zákulisí politického a univerzitního života. Původní úsilí Kvíčalovo se zaměřilo nikoliv k úplnému rozdělení univerzity v Praze, ale k vytvoření paralelních fakult jedné, jazykově utrakvistické univerzity s jednotným akademickým senátem a rektorátem.^{8/} Avšak poté, kdy vláda přistoupila na požadavek Němců — úplné oddělení dvou budoucích univerzit, vynaložil Kvíčala mnoho času a práce na realizaci zákona na české straně. Především z podnětu tohoto aktivního a vlivu nabývajícího organizátora se konaly neoficiální porady, na nichž byli předběžně vybráni kandidáti vhodní pro působení na české univerzitě; s nimi se v případě dohody zainteresovaných odborníků okamžitě jednalo.

Přípravná jednání, na nichž se velkou měrou podílel Kvíčala a při nichž stál filozof Durdík bezpochyby stranou, předcházela i návrhu na jmenování dr. Masaryka mimořádným profesorem filozofie na české univerzitě. Na schopného docenta filozofie vídeňské univerzity, Moravana Tomáše Garrigua Masaryka (habilitován r. 1879) upozornili Kvíčalu hned tři lidé: moravský poslanec P. Ignác Wurm, historik Jaroslav Goll a především estetik a muzikolog Otakar Hostinský, který spolu s Gollem redigoval Sbírku přednášek a rozprav, kde r. 1880 uveřejnili první Masarykův český spis O hypnotismu (magnetismu zvířecím). Rozprava psychologická — původně přednášku ve vídeňské Slovanské besedě. Hostinský, sám tehdy ještě soukromý docent pražské univerzity, a prof. Goll obrátili Kvíčalovu pozornost k Masarykovi na jaře r. 1881, kdy se začalo připravovat obsazení stolic na budoucí české univerzitě. Kvíčala pak vyhledal doporučeného kandidáta ve Vídni, a tak začalo jednání o povolání T. G. Masaryka na pražskou univerzitu.^{9/}

^{5/} Doktorský diplom vydaný J. Kvíčalovi lipskou univerzitou 21. 11. 1872 v LA PNP, osobní fond Jana Kvíčaly, doklady osobní.

^{6/} Kvíčala např. vypracoval již v r. 1879 návrh na obsazení českých stolic na filozofické fakultě (viz Havránek, s. 60–62).

^{7/} Viz Goll, s. 28–29.

^{8/} Viz M. Čedík: Národnostní otázka a rozdělení pražské univerzity. HUCP XXII/1, 1982, s. 15–16. Podává zde i resumé Kvíčalových brožur Beiträge zur Prager Universitätsfrage a Zur böhmischen Universitätsfrage, vydaných v nakladatelství Politik 1881.

^{9/} K tomu viz J. Herben: T. G. Masaryk. I. Praha 1928, s. 45 a Z. Nejedlý: T. G. Masaryk. II. Praha 1932, s. 294; III. Praha 1935, s. 25 (dále: Nejedlý II a III) ad.

Do té doby tento mladý učenec s pedagogickou dráhou na Karlo-Ferdinandově univerzitě příliš nepočítal. Na profesuru na vídeňské univerzitě, ač tam už působil jako soukromý docent, měl též malou naději.^{10/} Pomýšlel spíše na odchod do Ameriky, kde očekával lepší uplatnění, ať už tam chtěl „péci české koláče a buchty“,^{11/} nebo přednášet na univerzitě.^{12/} V r. 1880 se však již systematicky věnoval zdokonalování svých znalostí češtiny, protože začal, třebaž zatím pouze v koutku duše, věřit v možnost svého jmenování do Prahy.^{13/} Dva týdny po císařském rozhodnutí z 11. dubna 1881, které stanovilo, že pražská univerzita má být zařízena tak, aby v budoucnu byly v Praze dvě univerzity, v době nadějí na brzké zahájení činnosti české univerzity^{14/} píše Masaryk Hostinskému: „Copak slyšíte o české univerzitě? Prosím sdělte se mnou upřímně, mám-li se do Prahy hlásiti. Bude-li totiž mimo prof. Durdika ještě jedna profesura filozofická, mohl bych se o místo ucházeti, není-li místo to pro Vás. Možno totiž, že by vláda spořívá Vás druhým profesorem filozofie ustanovila, by tak jednou ranou dva zajíce zabila: měla by filozofa i estetika. Rozumí se však samo sebou, že s Vámi konkurovati nebudu, a proto bych mínění Vaše rád znal. Mluvil jsem tu s prof. Kvíčalou o tom, že bych do Prahy šel, jsem řekl; o Vás se nezmiňoval, z čehož jsem soudil, že Vy pro předmět svůj vlastní místo dostanete. — Co jsem o univ[erzitě] české řekl, řekl jsem jen Vám — nerad bych se vtíral, mají-li jiní oprávněné nároky, a proto bych jiným nekazil dráhu...“^{15/} Na to odpověděl Hostinský dopisem, z něhož vyplývá, že on byl první z pražských vědců, komu se Masaryk svěřil se svým přáním působit na pražské univerzitě, a že Hostinský s Gollem pak informovali Kvíčalu a patrně jej upozornili i na Masarykův spis Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Zivilisation (vydaný v březnu r. 1881), o němž prý se Kvíčala vyjádřil pochvalně:

„Vážený pane kolego!

Díky za přátelský Váš list, jenž mi nejednu příjemnou zprávu podává. Chci Vám dnes napsati několik slov o hlavní věci, o otázce univerzitní. Věc stojí tak, že slib ze strany vlády máme dosti určitý: během leta mají se konstituovati sbory filozofické a právnické fakulty a z těch pak se

^{10/} „Já jsem věděl, že se ve Vídni profesorem tak hned nestanu.“ Viz K. Čapek: Hovory s T. G. Masarykem. Praha 1936 (dále: Hovory s TGM), s. 83.

^{11/} V Řeči při oslavě 60. narozenin, viz Nejedlý II, s. 290.

^{12/} V listě z 21. 3. 1880 píše L. Čechovi: „...posud zabýval jsem se angličtinou toho dbaje, bych snad v Anglii neb v Americe přednášeti mohl, kamž dojíti usiluji.“ Viz M. Hýsek: Masarykovy dopisy Leandru Čechovi. LF 56, 1929 (dále: LF 1929), s. 263.

^{13/} Tamtéž: „...Nyní tedy věnoval jsem se mateřštině, i tu maje, ač slabou, naději, že se do Prahy dostanu.“

^{14/} Viz Goll, s. 28nn.

^{15/} Ke spisu o hypnotismu. Česká stráž 3, 1920, č. 10–11, s. 4.

vyvine všechno ostatní. Záleží jen na tom, zdali slib ten bude včas splněn a zdali nepředvídané překážky se nedostaví. Poslanci musí stále naléhat, dílo jejich není ještě skončeno. Vy zajistě mi prominete, že jsem o Vaši myšlence mluvil s kolegou Gollem, ač jste ji výslovně svěřil jen mně. Již dávno totiž s Gollem mluvíme o Vás jakožto o kandidátovi filozofické profesury české a oba již jsme o Vás mluvili též s prof. Kvíčalou. Gollovi řekl prof. Kvíčala, že do knihy Vaší nahlédl, a vyslovil se o ní pochvalně. Buďte přesvědčen, že i kdybyste Vy byl se otázky té sám nedotknul, někdo z nás ji dozajista dříve nebo později přivedl na denní pořádek. Každým způsobem činíte kroky, jaké vůbec můžete učiniti. Na mne se neobhlížejte. Vím dobře, že asi bude na mně žádáno více než onen speciální obor, pro který jsem habilitován. Nebude-li však v ministerstvu stačiti všeobecná estetika, kterou zastupovati si rozhodně přeji, a teorie a historie hudby, můj dosavadní resort, rozšíří se činnost moje bezpochyby směrem dějin umění výtvarného, ne však filozofie teoretické a dějin filozofie, ještě méně ovšem směrem pedagogie, pro něž bude též zapotřebí zástupce. Mluvílo se pro pedagogii o řed[iteli] Lindnerovi,*/ ale ten má již blízko do penze a musil by se státi hned řádným profesorem s platem vyšším, než bývá obyčejně, aby mu nahrazeno bylo postavení jeho v Kutné Hoře, on sám prý také valně nestojí o profesuru a těší se již na odpočinek někde v Pensionopoli. O jiném kandidátu pro profesuru nevím a nám záleží na tom, aby co možná nejdříve byl pohromadě četný sbor profesorský; habilitovaní docenti, na některé univerzity již činní, jsou tudíž vítanou posilou. Naše přání nejvřelejší jest, abychom při konstituování sboru zde stáli co fakulta, o jejíž kvalifikaci nemůže býti pochybnost. A proto Vy musíte učiniti, co vůbec můžete; nenechte se žádnými ohledy odvrátiti a netažte se po tom, zdali je zde ještě někdo, kdo by snad teprve měl úmysl habilitovati se. Přeji těmto Vaším krokům upřímně nejlepší zdar a těším se, že Vás uvidíme v Praze ve svém kruhu.

Srdečný pozdrav od Golla a ode mne zároveň s díky za slíbený příspěvek pro naši „Sbírku“.**/

Váš upřímný

O. Hostinský

Což kdybyste i pomýšlel na pedagogiku vedle filozofie? Zesílilo by to snad Vaše šance?^{16/}

*/ PhDr. Gustav Adolf Lindner (1828—1887) byl v té době ředitelem učitelského ústavu v Kutné Hoře, v r. 1882 vskutku přešel na českou univerzitu jako řádný profesor filozofie a pedagogiky.

**/ O jaký příspěvek pro Sbírku přednášek a rozprav šlo, jsem nezjistil — nebyl uveřejněn.

^{16/} Dopis O. Hostinského T. G. Masarykovi b. d. (dle obsahu po 26. 4. 1881) uložen v archivu ÚML ÚV KSČ, Masarykův archiv (dále: MA), sign. Kor I/8.

Kvíčala psal někdy v létě t. r. odborovému radovi ministerstva kultu a vyučování ve Vídni Benno Davidovi „memorandum“ (jak to sám nazývá v dopise Masarykovi ze 7. června 1882, viz dále), v němž poukázal na Masarykovy práce a bezpochyby předkládal Masarykovo jmenování na českou univerzitu ministerstvu k úvaze. David dal v létě (po intervenci Kvíčalově?) Masarykovi již určitý slib, že na jaře příštího roku už bude učit v Praze.^{17/} I ministerstvo očekávalo, že předloha zákona o rozdělení pražské univerzity bude parlamentem schválena ještě toho roku. Zřejmě proto se nerealizovala nabídka profesury na mladé univerzitě v Černovicích, kterou dostal dr. Masaryk předtím: „Do Prahy se dostanu.“ píše v září do Čech, „aspoň mi ministerstvo řeklo, že tam již v budoucím letním semestru jítí mám a že jsem proto do Černovic uprázdněných pro zimu nedošel.“^{18/} Protože ministerstvo chtělo, aby byl navržen profesorským sborem pražské fakulty, obrací se Masaryk o pomoc na Kvíčalu: „Napíšu prof. Kvíčalovi list, snad něco pro mě učiní, může-li.“^{19/} Přijetí zákona o rozdělení pražské univerzity se však setkal s „nepředvídanými překážkami“, jichž se obával Hostinský; vinou průtahů při debatě v panské sněmovně v červnu 1881 bylo odročeno de facto až na příští rok, a tím i o rok prodlouženo trvání dosavadní podoby univerzity.^{20/} Kvíčala měl tak možnost prosazovat Masarykův přechod na českou univerzitu teprve jako člen návrhové komise ustavené, jak uvedeno výše, profesorským sborem české filozofické fakulty 5. června 1882.

Tehdy je již pevně rozhodnut prosadit Masarykův extraordinariát i přes případný odpor jediného profesora filozofie na české univerzitě, tedy odborníka nejkompetentnějšího, Josefa Durdíka. Důvod Durdíkovy nechuti k Masarykovu přijetí do profesorského sboru české filozofické fakulty vysvětluje z pozdější Masarykovy výpovědi před disciplinární komisí akademického senátu české univerzity. Při rozmluvě Masaryka s Durdíkem někdy začátkem r. 1883, jež se týkala Durdíkova útoku na Masaryka v lednovém čísle Květů 1883, se prý Durdík svému mladšímu kolegovi omlouval. Za hlavní důvod své podrážděnosti vůči němu prý uváděl, že Masaryka pokládal za svého odpůrce, protože se o jeho povolání do Prahy zasazoval Durdíkův největší nepřítel — prof. Kvíčala!^{21/} Zřejmě proto byl Durdík pouze pasivním členem filozofické komise

^{17/} Nejedlý II, s. 295 cituje z dopisu TGM Hostinskému z 4. 8. 1881: „Pan David, sekční rada v ministerstvu našem, než jsem na prázdniny odjížděl, sdělil se mnou, že budoucím během letním do Prahy dojde.“

^{18/} V dopise L. Čechovi z 2. 9. 1881. LF 1929, s. 265.

^{19/} V dopise O. Hostinskému z 4. 8. 1881. Nejedlý II, s. 295. Tento list Kvíčalovi (pokud byl napsán) se nedochoval stejně jako drtivá většina korespondence Kvíčalovi adresovaná, protože byla po Kvíčalově smrti zničena.

^{20/} Viz Goll, s. 33.

^{21/} Durdík toto Masarykovo tvrzení však popřel. O tom viz I. Tretera: J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě (v tisku).

a všichni iniciativu i provedení návrhů přenechal Kvíčalovi. Kvíčala si od Masarykova příchodu na českou filozofickou fakultu snad sliboval oporu i jakousi protiváhu vůči Durdíkovi v profesorském sboru. V návrhu se hodlal opřít o řadu příznivých úsudků o Masarykově Sebevraždě, které uveřejnili tiskem nebo vyjádřili v soukromých listech zaslaných autorovi uznávaní odborníci z oboru filozofie a psychologie od K. Schaarschmidta až po Ch. Darwina. Velký důraz klade Kvíčala (zřejmě se zřetelem na vídeňské ministerstvo) na názor vídeňského profesora filozofie Roberta Zimmermanna, Masarykova školitele, o jehož písemné dobrozdání o Masarykových schopnostech žádá:

„Panu dru Masarykovi.

Ctěný pane kolego!

Učiním co nejdříve v komisi (snad již tuto *sobotu*) návrh na Vaše jmenování. Zdá se podlé všeho, že bude Durdík oponovati. V komisi jest mimo nás ještě Gebauer, kterýž úplně mnou se řídí. V sezení sboru, které nejpozději do 20. června bude, bude bezpochyby Durdík zcela izolován; zkrátka já záležitost Vaši dobře provedu.

Potřebuji však narychlo od Vás některé věci. Nemám nyní ničeho než

1. Vaši knihu „*der Selbstmord*“,
2. dopisy, a sice: Darwinův,^{*/} Schaarschmidtův, Neumannův, Ratzingerův,^{**/} Doležalův, Böckův,^{***/} Hostinského, nejmenované paní, Císařův, Mortelliho,^{****/} Hugelmannův, *Durdíkův*, Gomperzův, Battlův (? jméno nečitelné, list z Königsletter), dopis od Ulriciho, Martyho, Spencerův.

Dal jste mně, nemýlím-li se, také jednu ještě recenzi tištěnou a ledačos jiného. Já jsem o Vás již asi před rokem dal Davidovi memorandum^{*****/} a k tomu jsem *tuším* ty věci, kterýchž nyní nemám, přiložil.

Prosím Vás tedy, abyste mně nyní co nejrychleji zaslal

1. curriculum vitae,
2. úplný seznam svých spisů a pojednání,
3. úsudky učencův o Vás, vyslovené v recenzích a příležitostně, také dopisy, máte-li ještě nějaké důležitější. Snad by bylo dobře, kdybyste mně aspoň některá pojednání, která právě po ruce máte, zaslal.
4. Sdělte mně, co vše jste mně již odevzdal, abych věděl, co jsem Davidovi dal.

Velmi důležité by bylo, kdybyste mně mohl nějaký písemný úsudek o Vás od prof. Zimmermanna a od jiných filozofů ve Vídni poslati. Snad Vám to Zimmermann rád udělá.

Ale prosím o rychlé zaslání. Co nebudete moci zejtra (ve čtvrtek) poslati, pošlete v pátek, abych to v sobotu měl. Napište mně také svou adresu.

List tento Vám odevzdá prof. Jarník; Vaše adresa není mně v okamžiku povědoma.

S úctou

Vám oddaný

J. Kvíčala

Dne 7. června 1882

(V Praze, na Smíchově, u hradu)

Psáno nakvap!^{22/}

^{*/} Většina dopisů následujících osob, které se vesměs pochvalně vyjadřují o Masarykově Sebevraždě, se dochovala v MA, sign. Kor I/7: Ch. Darwina z 21. 3. 1881, K. M. W. Schaarschmidta z 30. 3. 1881, G. Ratzingera z 6. 5. a 19. 10. 1881, O. Hostinského b. d., K. Hugelmann z 16. 3. 1881, J. Durdíka z 23. 3. 1881 (ten píše, že „si od ní přislíbujíc velice mnoho“ a přeje Masarykovi štěstí k „tak závažnému dílu“), A. Martyho z 13. 3. 1881 a H. Spencera z 29. 3. 1881 (prostřednictvím jeho sekretáře). Naproti tomu uvedené dopisy Neumanna-Spallarta, Morselliho, Ulriciho, Gomperze a Boecka, týkající se Sebevraždy, se v MA nezachovaly.

^{**/} K tomu srov. Hovory s TGM, s. 85: „Německý katolický spisovatel Ratzinger pochopil hned mou knihu, že je filozofii dějin a že není proti náboženství.“

^{***/} Správně psáno Boeck, Žák Masarykův ve Vídni, pozdější psychiatr a ředitel ústavu pro choromyslné v Opavě.

^{****/} Patrně Morselli, prof. psychiatrie, autor práce *Il suicido, saggio di statistica morale comparata* z r. 1879.

^{*****/} Ve fondu MKV/R ve Státním ústředním archivu v Praze nedochováno.

Komise, jež měla navrhnout vědce, kteří by zaplnili mezery ve výuce filozofie, pedagogiky a estetiky, se sešla přesně o týden později. Na této schůzi byl referátem komise pověřen prof. Kvíčala, jenž také vlastnoručně vypracoval návrh na obsazení druhé řádné profesury filozofie (a pedagogiky) dr. Lindnerem, na jmenování dr. Masaryka mimořádným profesorem filozofie a dr. Hostinského mimořádným profesorem historie hudby a všeobecné estetiky. Návrhy, které přednesl na schůzi prof. sboru české filozofické fakulty 20. června 1882, byly po debatě „při jednotlivém hlasování jednohlasně přijaty“ (tedy i prof. Durdíkem).^{23/} Při odůvodnění všech návrhů poukazuje komise (rozuměj: Kvíčala) na svou povinnost postarat se o paritu s německou filozofickou fakultou v Praze,^{21/} což odpovídalo i dřívější motivaci Čechů pro reorganizaci pražské univerzity — snaze o rovnoprávnost českého a německého vzdělání, dosahovaného v mateřském jazyce. Vyrovnání učitelských

^{22/} Dopis ze 7. 6. 1882 uložen v MA, sign. Kor I/8.

^{23/} Viz Protokoly schůzí FF, č. IV z 20. 6. 1882. Návrhy filozofické komise z 20. 6. t. r., č. 43, psané rukou J. Kvíčaly, in: personalie prof. O. Hostinského, AUK, fond FF UK, inv. č. 297, č. kart. 25. Část týkající se Masaryka byla otištěna v článku: Dokument k Masarykovu příchodu na pražskou univerzitu. Národní listy 65, 1925, č. 65, 7. 3.

^{21/} Na německé univerzitě měli působit tři řádní profesori filozofie — Willmann, Stumpf a nově jmenovaný Marty.

míst s německou univerzitou žádá Kvíčala „tím více, ježto lze předpokládati, že počet posluchačů na české fakultě bude asi dvojnásobný proti fakultě německé“.^{25/} V obsáhlém zdůvodnění kandidatury Masarykovy uvádí navrhovatel docentovy přednášky na vídeňské univerzitě, které se týkaly dějin filozofie, a právě na to klade důraz, že Masarykovým jmenováním by byly zajištěny přednášky ze starověké filozofie. Klasický filolog Kvíčala, protože se sám omezoval hlavně na mluvnici, textovou kritiku a exegezi antických literárních památek a ostatním fenoménům antického světa se téměř nevěnoval, měl zde na paměti potřeby svého oboru, přičemž očekával, že nadřízené ministerstvo, jež od Thunových školských reforem přikládalo výuce klasické filologie a poznání antické kultury v novohumanistickém duchu velký vzdělavatelský i vlastenecko-etický význam, bude pokládat tento důvod za velmi závažný, ne-li podstatný: „Posluchači klasické filologie, kteří činí největší část mezi posluchači filozofické fakulty, pravidelně ohlášené přednášek o staré filozofii s radostí budou vítati, i budou zajisté, poněvadž důkladná znalost staré filozofie filologům nutna jest, horlivě tyto přednášky navštěvovati. Ale nejen posluchačům klasické filologie, nýbrž i všem těm studujícím, kteří vůbec důkladného vzdělání filozofického dojítí chtějí, přináší studium historie filozofie, a zvláště staré filozofie, neocenitelný prospěch. Známost minulosti jest i v této příčině, jako v mnohých jiných, jistým a pevným základem důkladného poznání a ocenění zkoumání novověkého...“ Z této argumentace i ze staršího případu jmenování prof. Willmanna, který Kvíčala dále připomíná (při výběru kandidáta profesury filozofie rozhodoval zřetel na zastoupení historie antické filozofie v programu přednášek pražské univerzity), vyplývá, jakou váhu přisuzovala vláda znalosti antické kultury při formování humanitně vzdělaného intelektuála rakousko-uherské monarchie ještě v poslední čtvrtině 19. století, třebaže počet posluchačů klasické filologie (aspoň na české filozofické fakultě), a tedy i počet školených středoškolských profesorů tohoto oboru klesal.^{26/} Vědom si autority antiky v systému rakouského školství, uvádí prof. Kvíčala dále v návrhu, že by Masaryk, „jak následkem důvěrného dotazu odpověděl,“ přednášel kurs starověké a středověké filozofie, o filozofické soustavě Platónově a že by i rozebíral Platónovy dialogy a Aristotelovu metafyziku a estetiku. Do svého elaborátu zařadil i zaslané mu velmi pochvalné dobrozdání prof. Roberta Zimmer-

^{25/} V zimním semestru 1882/83 bylo vskutku na české FF zapsáno 195 řádných a 119 mimořádných posluchačů, zatímco na německé FF pouze 97 řádných a 69 mimořádných posluchačů.

^{26/} Zatímco v r. 1883/84 bylo zapsáno na přednášky prof. Kvíčaly a Krále 90 a 87 posluchačů, v r. 1891/92 již jen po 33 posluchačích. Počet se zvýšil až na přelomu století díky zlepšení materiálních podmínek gymnaziálních profesorů a kvůli potřebě zkoušených kandidátů klasické filologie (viz J. Petráň: *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha 1983, s. 224 a 265).

manna z Vídně^{27/} i citáty z recenzí a hodnocení Masarykovy Sebevraždy od bonnského profesora Schaarschmidta, prof. Alexandra von Oetingen, od dalšího vídeňského profesora Neumanna-Spallarta aj., zmiňuje se i o listech těchto i dalších učenců, které komisi poskytl navrhovaný kandidát a v nichž se dostalo jeho práci všeobecného odborného uznání.^{28/}

Masarykovi podává zprávu o svém úsilí v jeho prospěch teprve 5. července, protože čekal, až děkan Studnička pošle návrhy všech komisí na ministerstvo. Jednání profesorského sboru jeho fakulty se totiž protáhlo až do 4. července pro neshodu ve filologické komisi (jejímž referentem byl ovšem opět prof. Kvíčala). V dopise Jan Kvíčala znovu zdůrazňuje zájem svého oboru na Masarykově působení na pražské univerzitě a pádnost tohoto argumentu i pro rozhodování ministerstva:

“Velectěný pane kolego,

referát o Vás byl svěřen mně, jakož jsem vůbec referentem filozofické komise byl, a to ne nyní poprvé. Podal jsem o Vás zprávu vřelou a sympatickou; návrh můj pak v sezení sboru *jednohlasně* přijat.

Na základě tohoto mého sdělení můžete ihned k Davidovi jíti a ho požádati, aby Vám sdělil, co ministerstvo zamýšlí. Já jsem za svého pobytu ve Vídni často o Vás s Davidem mluvil a navrhoval jsem, abyste byl hned jmenován, poněvadž o Vaší způsobilosti nemůže býti ani dost malá pochybnost. David mně vždy odpověděl, že lépe vyčkati usnešení sboru, aby ministerstvo tím bylo kryto.

Nuže, usnešení sboru se již stalo, a to jednohlasně; ministerstvo nemá tedy nyní žádné výmluvy.

Návrhy pošle děkan náš, prof. Studnička, zejtra do Vídně; teprv zejtra, poněvadž jsme ještě včera měli poslední sezení, a děkan chce vše na jednou poslati.

Kvůli Vaší informaci, abyste věděl, jak s Davidem mluvit, podotýkám, že jsem ve zprávě veliký důraz na to kladl, že Vy jste výborně způsobilý přednáseti historii filozofie, zejména také filozofie starověké. Přednášky o staré filozofii jsou posluchačům klasické filologie (a těch jest na fakultě veliká většina) absolutně nutné; i pokládal jsem já za svou povinnost postarati se o prospěch klasických filologů. Tento argument musí ministerstvu zajisté býti zcela jasný. Ale rozumí se samo sebou, že úplně schvalujeme, že také jiné přednášky chcete míti, jakož jste mně

^{27/} „Úsudek tento jest tak čestný, že by komisi již na tomto jediném základě Masaryka vysokému ministerstvu doporučiti mohla...“

^{28/} Kromě dopisů znalců uvedených v dopise ze 7. 6. 1882 se zde odvolává ještě na listy Wiesnera a Legyota.

oznámil. V tom nedejte si nikým překážeti. Vše ostatní bohdá ústně ve Vídni, kam za několik dní přijedu! Od prof. Zimmermanna jsem obdržel list *velmi příznivý* o Vaší činnosti a téměř celý ten list přijal jsem do referátu.

Já myslím, že nyní vše dobře zařízeno. Stran platu snad by bylo dobře také již s Davidem promluvit. Ale to přenechávám Vám o tom rozhodnouti.

Myslím, že vše dobře zařízeno a že Vás budu moci na začátku října zde uvítati co kolegu; srdečně se na to těším.

V Praze (na Smíchově)
dne 5. července 1882

Vám zcela oddaný
J. Kvíčala

Prosím, co znamená „Garrigue“?^{29/}

Když Kvíčala pobízel Masaryka, aby projednal s příslušným úředníkem ministerstva kultu a vyučování i otázku svého budoucího platu v Praze, z předběžných rozhovorů s adeptem pražské profesury jistě věděl, jak je finanční otázka budoucího zaměstnání pro Masaryka — živitele čtyřčlenné rodiny existenčně důležitá. Netušil ovšem, že mu týž den posílá Masaryk delší dopis (který se bezpochyby s oním Kvíčalovým minul), v němž pisatel klade finanční požadavky a obšírně je zdůvodňuje, patrně pod dojmem informací, že mu ministerstvo zamýšlí dát nižší plat, než původně slibovalo. Líčí svou sociální situaci ve Vídni (400 zl. roční remunerace docenta tamní univerzity, 125 zl. měsíčně od prof. Theodora Gomperze, vlastně jeho univerzitního kolegy, za soukromou výuku jeho syna Harryho) a vysvětluje, co si slibuje od profesury na pražské univerzitě: nikoliv větší výdělek (po finanční stránce by si v Praze vzhledem k výdělečným možnostem ve Vídni nepolepšil), ale důstojnější způsob obživy, odpovídající jeho vědecké kvalifikaci, totiž vědeckou univerzitní a publikační činností, a nikoliv soukromými kondicemi či službou u majetných šlechticů. Za povšimnutí stojí i Masarykovo vysvětlení, proč pro něj kromě Prahy nepřipadá v úvahu místo na jiné univerzitě mocnářství, takže by mu v případě neúspěšného jednání o pražský extraordinariát nezbývalo než odejít do Ameriky, jak dříve zamýšlel — byly to důvody nacionálně politické, které by podnítily odpor německých profesorů provincionálních rakouských univerzit vůči Masarykovu přijetí na jejich univerzitu, jako se to stalo v Praze ve varovném případě prof. Gindelyho:

Velectěný pane profesore!

Byl jsem dnes u Fiedlera* / a ten, že seč bude, pro mě učiní, slíbil; k ministroví půjdu v sobotu.

Fiedler pravil, že mnoho závisí na referátu, kterýž David pošle, a proto Vás prosím, abyste Davidovi hned psali, a sice dovoluji sobě poukázati k následujícím punktům, které bych byl zajisté Davidovi vyložil, kdyby mi nebyl ujel.

1. Že prosím o 1800 a patřičný přídavek funkční, není teď nátlak, nýbrž oprávněné přání žíti z toho, jak člověku v postavení mém sluší; rodina nemůže řádně s méně žíti. Jak kupovati knihy právě v mém oboru potřebné atd.?

2. Kolejného nečítám: já musím vědět, že mám tolik a tolik fixního důchodu, jelikož kolejné se mění a začátečníku nemožno předvídat, jak studenti navštěvovati budou; tuším ostatně, že studentstvo naše je chudé, a mám-li já právo platu zprošťovat — (což nevím) — zajisté platu nebudu vyžadovat.

3. Soukromý výdělek mně zhola nemožen:

A. a) Mám dávatí lekce, snad u Němců-Židů, profesor univ[erzity] české?

b) Může profesor univ[erzitní] vůbec tak se přiživovat?

c) A kde medle vědecká zůstává práce? Hanba, kdybych tak nebyl zaopatřen, abych — pravím tak bez fráze — práci vědě a vlasti věnovati moh!

B. Výdělek literární prací je pro mě takořka nemožným neméně: nedovedu já psáti lehkým slohem, jaký by naše nebo něm[ecké] časopisy vyžadovaly, a filozofické články neplatí se vůbec dobře a u nás, tuším, zvláště špatně.

4. Nemělo mně ministerstvo vůbec slibův činiti, když teď, v posledním okamžiku několik snad set zl[atých] má rozhodovati:

a) nejméně 1 1/2 léta věc se protáhla a já nemoh podniknouti nic definitivního. Moh jsem např. vzítí místo hofmistrovské u šlechtice s plátem ročním 3 000 zl. Měl jsem arcíť vázati se na šest let a jen v zimě ve Vídni býti, takže bych v létě byl bez rodiny žil a nepřednášel — (ve Vídni byl bych s rodinou byl v domě) — ale zato za šest let byl bych si něco uspořil a mezitím by se bylo něco našlo.

I teď měl bych zavázati se kontraktně, a sice — Vám netřeba tajiti se — s *prof. Gomperzem*. Já totiž vyučoval jeho hochu letos a dával mně měsíčně 125 zl. za 1 1/2 hod. vyučování a 1 hod. denně procházka. Kdybych zůstal ve Vídni — (co sotva stane se, kdyby mimo naději ministerstvo mě zklamalo) —, kdybych chtěl se vázati na 6 let, tož dostanu nejméně 1 800 od Gomperza. A David sám mně slíbil, že bych teď už

^{29/} Kvíčalův dopis z 5. 7. 1882 uložen též v MA, sign. Kor 1/8.

dostal větší remunerací — (posud měl jsem 400) — takže bych k životu zde snadno získal asi 2 500. Potřebuju zde k životu 3 000; zacházejících 500 vydělal bych si zde liter[ární] prací, takže bych tedy na dlouhá léta měl existenci dosti pohodlnou, pojištěnou zde ve Vídni; arciť, jak už řekl jsem, nezůstal bych tu větším dílem.

Nezískám tedy postavením v Praze *materielně*, arci, čeho nejvíce si vážím, *mravně*: přestanu být otrokem hochů malých a množilek!*/

b) Očekávání i jinak vadilo: já např. nedohotovil spis, o kterémž jsem Vám, p. profesore, řekl, dav se do prací, které pro Prahu více potřebuji. Spis můj „Wesen und Methode der Socialwissenschaft“, nedohotovený, byl by mi zajisté i u filoz[ofické] staré školy získal přízeň a byl bych pak snadněji v Německu uvízl; neboť vím já dobře, že „Samovražda“, ač líbí se všem, do obyčejné klasifikace nedobře se jim hodí, a proto dal jsem se do spisu logicko-metodického. Práce ta přerušena: rukopis má 84 půlarchův; měl jsem však teď už být hotov.

(Mimochodem řečeno, je to pro mě i hmotná ztráta: Konegen***/ dává mi za arch lit[erární] práce 40 zl. a 10 archův nejméně by spis byl měl, měl bych tedy 400 zl. po prázdninách v kapsi.)

5. Last not least: Kdepak by na našich rak[ouských] univ[erzitách] něm[eckých] vzali Čecha, jenž už o pražské stolici vyjednával? Gindeliho [sic] aféra****/ poučila mne, že spása má v Rakousku je jen Praha, a nepřeju si teď ani jiného místa. V *Černovicích*, p. David sám to ví, byl jsem „verkappter Čech“! V *Inomosti* je liberál ústavák, prof. Wildauer, a kdyby i navrhovati chtěl mne, nemohl by, jak věci dnes se mají. O *Hradci* platí totéž — zkrátka já teď musím buď do Prahy, nebo zůstat tu, jak posud, anebo jít, jak větším dílem učinil bych, vůbec z vlasti.

6. Konečně: Že prý nesloužil jsem posud, že jiní by na mě ukazovali atd. — právě proto, že jsem nesloužil, tj. sloužit nemohl, mám právo, bych konečně plat státní co možná nejvyšší dostal. Kdo národnímu hospodářství jen drobet porozuměl, ví, že to o sobě smutný zjev, nemá-li člověk 33 let starý — (narodil jsem se 1850) — ještě postavení s platem fixním. Právě já nemoh jsem být, jako druzí, s 22 lety docentem; ale proto nezasluhuji méně platu patřičného, naopak! Ti, kdo už sloužili, měli za to — já posud od státu dostal jsem jen asi 800 set [sic]. —

To, ctěný pane profesore, byl bych řekl p. Davidovi; neboť je to holá pravda, nic více, a prosím Vás, abyste Vy byli tak laskavi a psali mi v tento smysl. To, doufám, bude nejlépe, pak je mi lhostejno, bude-li to o týden dříve či později; jen včas, abych byt najít si mohl.

Konečně ještě mám prosbu jednu: prosím, račte mi mé věci poslati, obávám se já přece, a proto je chci mít, bych ihned do Ameriky poslati mohl, co potřebno. Jak se věci mají, nezůstal bych tu, nemaje už radosti k činnosti tak přerušované, šel bych tedy raději docela pryč, arci

že nerád z mnohých a mnohých příčin, a zůstal bych-li tu, tož nanejvýše zimní semestr. Skutečně lituju, že pro všecku svou [sic] dobrotu ještě takové nepříjemnosti Vám způsobuju — ještě jednou upřímně Pán Bůh Vám zaplatí!

A ještě jedno konečně: kdyby toho bylo potřeba, nemoh by pro mě zasadit se, laskavostí Vaší vybidnut, Klub český prostřednictvím Pražákovým?****/ Že by Čechové tolik nedosáhli? Vždyť je to skutečně jen maličkost — snad já se jen bojím tak, avšak kdo tak často bít se dlužen byl jako já, nedůvěřivým stává se.

Láskám Vaším poroučí se

oddaný Vám upřímně

T. G. Masaryk

Hrušovany-Židlochovice na Moravě^{30/}

*/ Bezpochyby se jedná o Carla Fidlera, sekčního šefa ministerstva kultu a vyučování.
**/ K tomu srov. pozdější Masarykovo vyprávění: „Učil jsem soukromě syna profesora Theodora Gomperze, filozofa a klasického filologa... Učil jsem ho také latině; na tu latinu jsem si nalíčil zvláštní metodu: dával jsem svému žákovi překládat věty o tom, co ho zajímalo v denním životě; když například měl v počtech množilku, učil se jí latinsky a podobně (Hovory s TGM, s. 82).“

***/ Carl Konegen, nakladatel ve Vídni, jenž vydal v r. 1881 Masarykův spis o sebevraždě. Práci *Wesen und Methode der Socialwissenschaft* však Masaryk nakonec nevydal ani u něho ani u jiného nakladatele.

****/ Prof. Antonín Gindely po vyzvání ministerstva optoval pro německou univerzitu. Protože se však dříve ujímal českých národnostních požadavků, podal 10. června 1882 profesori německé filozofické fakulty protest proti převzetí Gindelyho německou univerzitou. Gindely se proti tomuto odporu německých kolegů ohradil dopisem ministru Conradovi 22. června t. r. I když byl na základě ministrova rozhodnutí potvrzen na německé univerzitě, byla jeho situace vzhledem k oběma stranám nezávědníhodná (o tom viz Kazbunda 3, s. 18–19).

*****/ Masaryk spoléhal na podporu staročeského vedení Českého klubu, kam patřil jako poslanec za staročeskou stranu i Jan Kvíčala, a na JUDr. Aloise Pražáka, vůdce Moravanů, kteří tvořili součást Českého klubu. Pražák v té době spravoval ministerstvo spravedlnosti.

Na Kvíčalův dopis z 5. 7. odpověděl Masaryk nedlouho poté, jak vyplývá z nedatovaného konceptu jeho listu: „Za laskavou zprávu Vaši nevím, jak děkovat mám; upřímně Vám p. Bůh zaplatí za vše, co jste pro mě učinili, učinili jste jen dobrého! —“ Dále sděluje, že půjde 10. července k Davidovi, pak pošle Kvíčalovi zprávu o výsledku svého jednání na ministerstvu a bude čekat na adresátův příjezd.^{31/}

O jednáních a návrzích odborných komisí české filozofické fakulty i profesorského sboru samého na jeho doplnění podal, jak se zmínil Kví-

^{30/} Masarykův dopis z 5. 7. 1882 uložen v LA PNP, osobní fond Jana Kvíčaly, korespondence přijatá.

^{31/} Koncept Masarykovy odpovědi připsán na rubu Kvíčalova dopisu z 5. 7. 1882 v MA. V dovětku Masaryk vysvětluje i původ připojení Garrigue ke svému jménu: „Garrigue — jméno rodiny manžel[ky], kteréž právě v New Yorku kvůli rodině přijal jsem.“

čala v dopise Masarykovi, děkan Studnička podrobnou zprávu nadřízenému ministerstvu týž den, co psal Kvíčala uvedený list. Uvádí v ní, že filozofická komise měla poměrně nejobtížnější postavení, protože prof. sbor české filozofické fakulty má ve svém středu pouze jednoho odborníka pro filozofii, a proto se musel při volbě členů této komise odchýlit od obvyklé normy. Výjimka ale byla podle prof. Studničky ku prospěchu věci, protože zvolený prof. Kvíčala zastával s úspěchem takové funkce již ve starém prof. sboru a v prof. Gebauerovi našel dobrou oporu zvláště v otázce pedagogiky (to se týkalo Lindnerovy profesury filozofie a pedagogiky), o roli prof. Durdíka v komisi se zpravodaj nešíří. V případě Masarykově poukazuje děkan, opíraje se o Kvíčalův posudek, na skutečnost, že německá paralelní fakulta má druhého řádného profesora filozofie, aby dostála požadavkům nejenom kandidátů učitelství, ale i početných posluchačů práv. Proto česká fakulta předkládá návrh na jmenování „doposud záslužně na vídeňské univerzitě působícího“ docenta Masaryka do svého profesorského sboru. Jistě pod vlivem Kvíčalovým vyzdvihuje Studnička, že Masaryk je schopen věnovat obzvláštní pozornost i dějinám staré filozofie.^{32/} Na návrh české filozofické fakulty pak 22. července t. r. doporučil ministr kultu a vyučování baron Conrad z Eybesfeldu císaři, aby mj. jmenoval doc. Masaryka mimořádným profesorem filozofie české univerzity s ročním platem 1 600 zl. a aktivním přídavkem 420 zl., přičemž zdůrazňoval, že „im czechischen Professoren-Collegium wird Masaryk nach seiner Gesinnung zu urtheilen, ein mässigendes Element bilden“. Císař podepsal Masarykovo jmenování do Prahy 13. srpna 1882.^{33/}

Podle opisu přípisu českého místodržitelství Hlavní zemské pokladně, aby vyplácela mj. roční služné mimořádnému prof. Masarykovi ve výši navrhované ministrem Conradem od 1. 10. 1882, s odvoláním na Masarykův jmenovací dekret ze srpna t. r.,^{34/} pobíral Masaryk jako mimořádný profesor ročně stálý plat 2020 zlatých, nepočítáme-li poplatek studentů za přednášky — kolejně, což snad jeho původní nároky (1800 zl. + patřičný přídavek) nesplňovalo (v Černovicích by byl honorován na místě řádného profesora, které mu bylo nabídnuto, platem o několik set vyšším), ale on, jak se později vyslovil, „se rozhodl tenkrát nadobro a navždy pro češtví“.^{35/} I přesto, že mu univerzitní hodnost na české univerzitě dávala perspektivu vcelku dobře zajištěné existence a že se tím dostalo zadostiučinění jeho národnostnímu citění, šel do Prahy se

^{32/} Koncept podání děkana Studničky z 5. 7. 1882, č. 43 v AUK, fond FF UK, děkanát-spisy 1882—1883, inv. č. 1368, č. kart. 136.

^{33/} Viz Kazbunda 3, s. 27 a J. Doležal: Masaryk osmdesátiletý. Praha 1931 (dále: Doležal), s. 70.

^{34/} Opis přípisu ČM, č. 65 z 24. 8. 1882 v AUK, fond FF UK, děkanát-spisy 1882—1883.

^{35/} Viz Doležal, s. 70.

smíšenými pocity: „Řád? Jaksí nerad. Měl jsem obavy ze své češtiny^{36/} a bál jsem se tehdejších českých poměrů literárních a filozofických...“^{37/}

Ministr Conrad nemohl v r. 1882 předpokládat, že tento „umírněný element“ vyvolá v českém národnostně zjitřeném prostředí mnohou bouřlivou nevoli, prof. Kvíčala netušil, že se jeho chráněncem, jenž zpočátku přednášel na univerzitě výhradně řeckou filozofii dle přání svého dobrodince,^{38/} stane za pár let, po vypuknutí bojů o RKZ, jeho neúprosným kritikem, ba možno říci úhlavním nepřítelem (stejně jako další profesori české univerzity, jimž Kvíčala pomohl v jejich univerzitní kariéře — Gebauer, Král, Zubatý aj.). Příčinou Kvíčalova rozchodu s tehdy progresivním křídlem české humanitní vědy však nebyl nevděk a změna postojů T. G. Masaryka a jeho kolegů, ale spíše špatný odhad politické situace a obojaké jednání Jana Kvíčaly, jenž přikládal větší důležitost politickým zřetelům než vědecké objektivitě a etice. Přestože se Kvíčalova podpora nastupující kriticko-pozitivistické vědecké generaci paradoxně obrátila později proti němu, takže na konci svého univerzitního působení (odešel do důchodu r. 1905) zůstal v profesorském sboru české filozofické fakulty téměř osamocen, platí, co s odstupem času napsal v souvislosti s Kvíčalovými zásluhami o Masarykův příchod do Prahy prof. František Novotný: „Je možné se zamyslet nad tím, jak zde byl Kvíčala nevědomky spolupracovníkem ve vývoji české vzdělanosti i v utváření osudu českého národa.“^{39/}

MARTIN SVATOS

Jan Kvíčala und die Errichtung einer ausserordentlichen Professur der Philosophie an der tschechischen Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Professor Jan Kvíčala nahm aktiv an der Vorbereitung der Vorschläge des Professorenkollegiums der philosophischen Fakultät der tschechischen Universität vom 5. Juli 1882 teil, die eine Ergänzung des Kollegiums noch vor Beginn der Tätigkeit der Fakultät zum Ziel hatten. Er hatte schon vorher als Abgeordneter des Reichsrates und Referent des Schulausschusses bedeutende Verdienste an der Realisation des Gesetzes über die Teilung der Prager Universität und gleichfalls des Vertrauen der

^{36/} Např. s jazykovou úpravou spisu O hypnotismu pro tisk pomáhal Masarykovi Josef Penížek, tehdy student vídeňské univerzity.

^{37/} Hovory s TGM, s. 83.

^{38/} Viz Nejedlý III, s. 160nn.

^{39/} F. Novotný: K stým narozeninám Jana Kvíčaly. Lidové noviny 42, 1934, č. 227. 6. 5.

tschechischen Universitätslehrer gewonnen. Kvičala engagierte sich auch im Falle der Berufung des Wiener Privatdozenten Dr. Masaryk nach Prag.

Die Gründe für Kvičalas Bemühungen um T. G. Masaryks Berufung zum a. o. Professor der Philosophie bestanden einerseits in der Bestrebung einen fähigen Wissenschaftler für die tschechische Fakultät zu gewinnen und sie so in Qualität und Zahl der Lehrer mit der deutschen philosophischen Fakultät auf das gleiche Niveau zu stellen, anderseits war es das professionelle Interesse des Vertreters der klassischen Philologie eine qualifizierte Ausbildung der Studenten seines Faches zu sichern. Kvičala als Referent der Kommission (bestehend aus den Professoren Durdík, Kvičala, Gebauer) betonte besonders in seinem Vorschlag die Fähigkeit Masaryk's über antike Philosophie zu lesen, was für die Studenten der klassischen Philologie notwendig war, die die Mehrheit der Philosophiestudenten bildeten. Die Betonung dieses Momentes durch Kvičala, in der Hoffnung, daß er in der Entscheidung des Ministeriums eine wichtige Rolle spielt, bezeugt gleichfalls wie hoch die Regierung noch damals den Unterricht dieses Faches im Schulsystem schätzte. Kvičala hatte vielleicht bei der Empfehlung Masaryk's noch einen persönlichen Grund: er rechnete mit dem jungen Philosophen, als mit seinem Anhänger im Professorenkollegium gegen den damals einzigen Philosophieprofessor an der tschechischen Universität Durdík, dessen Beziehungen zu Kvičala nicht besonders freundschaftlich waren. Die Teilnahme Durdík's an der Beurteilung der Kandidatur Masaryk's blieb auch deshalb passiv, da er den Schützling Kvičala's nicht unterstützen wollte. Den Verlauf der Verhandlungen über die Berufung Masaryk's an die tschechische Universität bezeugt auch die Korrespondenz zwischen Masaryk und Kvičala vom Sommer 1882. In derselben informiert Prof. Kvičala seinen jungen Kollegen über die in seinem Interesse unternommenen Schritte, Masaryk erklärt seine soziale Situation und die Gründe für seine Forderungen. Gleichzeitig teilt er mit, was er sich von der Berufung an die tschechische Universität verspricht (einen würdigen Unterhalt und Ausnutzung seiner Qualifikation) und warum keine andere österreichische Universität in Erwägung fällt (Erwartung eines Widerstandes der deutschen Professoren). Im Falle eines Mißerfolges in Prag, wollte er seinen früheren Plan — die Abreise nach Amerika, verwirklichen.

Trotzdem sich die Unterstützung Masaryk's und anderer Wissenschaftler (Gebauer, Král, Zubatý u.s.w.) in ihrer Universitätskarriere, später nach dem Ausbruch des Handschriftenstreites, paradox gegen Kvičala selbst wendete und er sich vom damals progressiven Flügel der tschechischen humanistischen Wissenschaft trennte, muß doch immer erwogen werden, wie er bewußt oder unbewußt durch seine organisatorische Tätigkeit die Entwicklung der neuen tschechischen Wissenschaft und im Falle der Berufung Masaryk's nach Prag, vielleicht auch die politische Entwicklung des tschechischen Volkes beeinflusste.

SPOR KOLEM HABILITACE PETRA DURDÍKA

IVO TRETERA

Akademičtí outsideri mívají mnohdy v univerzitních dějinách nemenší význam než úspěšné a vedoucí profesorské osobnosti. Není to ani tak pro jejich osobní vklad do svěřované jim vědní disciplíny a její výuky — ten naopak bývá zpravidla problematický, nýbrž právě pro kontroverze, jež ve věci jejich odborné kompetence vznikají. V těchto sporech, mnohdy vášnivých, až dramatických, vychází nejednou na povrch to, co by jinak zůstalo skryto. Stanoviska se zajímavě vyhocují a někdy se dokonce ukazuje, že polemická osoba je jen záminkou a že skutečně jablko sváru leží jinde. O jedné takové okrajové osobnosti z doby samotného počátku obnovené české univerzity v Praze jsem již psal. Byl to fyzik Štěpán Doubrava, na jehož vědeckou nezpůsobilost poukázal v dopisech prof. Augustu Seydlerovi prof. Ernst Mach.^{1/} Další pozoruhodnou postavou z galerie těchto univerzitních outsiderů je Petr Durdík.

Petr Durdík se narodil 22. 3. 1845 v Hořicích. Pocházel z patnácti dětí kloboučnického mistra Aloise Durdíka, věhlasného svými výrobky po celém kraji. V jeho kloboučnictví měl prý najít inspiraci i jeho přítel, hradecký gymnaziální profesor V. Kl. Klicpera pro svůj „Divotvorný klobouk“. Na Klicperovu radu se Durdíkovi přestěhovali do Hradce Králové. A tak Petr Durdík, podobně jako většina jeho sourozenců, zahájil svá středoškolská studia na tamním gymnáziu a pokračoval v nich ještě v Budějovicích. Děti Aloise Durdíka měly takto příhodný životní start. Mnohé z nich se u maturitního cíle nezastavily a studovaly dále: byli z nich spisovatelé, lékaři, lékárníci, filozofové, právníci, učitelé. Nejslavnějšími se stali Petrův o šest let starší, prvorozený bratr Josef — budoucí profesor filozofie na pražské univerzitě a o dva a půl roku starší Pavel — příští to lékař, cestovatel a spisovatel.

^{1/} Srvn.: TRETERA, I.: Casus Štěpán Doubrava. (K neznámým dopisům Ernsta Macha Augustu Seydlerovi z roku 1882.) AUC—HUCP XXV/1 (1985), s. 59—94.

Po univerzitních studích v Praze získal Petr Durdík učitelskou apro-
baci pro klasickou filologii a nastoupil roku 1870 na městskou školu
v Praze na Malé Straně, kde podle vysvědčení ředitele Martina Pokor-
ného vyučoval s úspěchem i češtině, němčině a filozofické propedeuti-
ce. Dne 11. dubna 1873 byl Durdík promován na pražské univerzitě a stal
se doktorem filozofie. Kromě drobných statí z filozofie a pedagogiky,
vědeckých zpráv a recenzí pustil se v té době s chutí i do sepisování
obsáhlé několikadílné pedagogiky pro střední školy. Později bude kri-
ticky konstatováno, že tento spis byl ještě před svým vyjitím „rozhlá-
šován s nemalou okázalostí“ a že „chvála o něm se ve všech nevědec-
kých listech ozývá“. Příznivý ohlas, s nímž se — v jistých ovšem jen
kruzích — setkala Durdíkova pedagogická teorie i praxe, jej zřejmě
osmělil k tomu, aby 10. 5. 1884 podal na filozofické fakultě české uni-
verzity v Praze žádost o připuštění k habilitaci z pedagogiky.^{2/}

Jako písemný podklad pro první stadium habilitačního řízení před-
ložil Durdík pojednání „Komenský, Rousseau a Pestalozzi jakožto vy-
chovatelé mládeže“ a k němu ještě část zmíněné „Pedagogiky pro střed-
ní školy“. K posouzení těchto písemností byla jmenována habilitační ko-
mise složená z profesorů G. A. Lindnera, T. G. Masaryka a J. Kvíčaly.
Lindner jako hlavní referent vypracoval zprávu, která Durdíkovi před-
lohy oceňovala nepříznivě. A drama se počalo zvolna rozvíjet. Kvíčala
žádal, aby se komise sešla ještě jednou a aby Lindner své votum pře-
pracoval, neboť je prý příliš i po formální stránce „mírné“ (gelind) —
tak to alespoň později líčil Masaryk — či protože „není náležitě zdů-
vodněno“ (nicht gehörig begründet), jak později zase v polemice s Ma-
sarykem věc líčil sám Kvíčala. Komise se tedy pak ještě jednou sešla
a Lindner — snad i s jistým Masarykovým přispěním — formulace zo-
stříl a argumentaci ve prospěch zamítnutí doplnil. Kvíčala se této dru-
hé schůzky nezúčastnil, pouze si pak zprávu přečetl a připojil k ní svůj
podpis.

Habilitační komise takto 14. července 1884 profesorskému sboru FF
jednohlasně navrhla, aby žadatel dr. Petr Durdík „pro nepostačitelnost
podaných průkazů k dalším stadiím habilitačním připuštěn nebyl“. A pro-
fesorův sbor se v témže dni usnesl, že petent z uvedených důvodů („ne-
postačitelnost předložené práce v ohledu vědeckém“) nevyhověl.

Co se tehdy ve zprávě komise vůči Durdíkovi namítalo? K historické
paralele Komenský — Rousseau — Pestalozzi: především otřelost zvo-
leného tématu. Dále pak nesrovnatelnost toho, co chtěl autor srovnávat,
např. příprava dětí na obecnou školu: petent sám musel přiznat, že
Rousseau ani Pestalozzi o této otázce nepojednávají. Dále nevhodnost

^{2/} AUK, FF. Osobní spis doc. dr. Petra Durdíka, inv. č. 183. Z tohoto archívního
fondu jsou čerpány i všechny další pramenné odkazy, pokud nejsou označeny jinak.

„Informatoria“ — Komenského spisu druhého řádu — jakožto základu
komparace a pominutí v této souvislosti jeho „Didaktiky“. Hledání shod
v banalitách, např.: „dítky nejdražší boží dar a klenot nejpilnějšího
opatrování hodny jsou“ ... „bez vedení a cvičení mládež naprosto býti
nemůže“. V tom prý se snad shodují všichni soudní lidé, nejen řečení
tři koryfeje.

Komise proti Durdíkovi uváděla, že celá práce je provedena nevědec-
kým způsobem, bez logické dispozice. „Marně pátráme ... po jakýchsi
původních myšlénkách, jakož i základních náhledech habilitantových.
Stále zahaluje se myšlénka slovy, stále zabíhá se v allotria. Pojednání
zůstává naprosto jalovým.“ Habilitant zkrátka dokázal, že „umí vypiso-
vati, snad i psáti, nikoli však k věci, tedy nikoli vědecky“. Durdíkovi se
přiznává jen „sečtenost ve spisech paedagogických“, nikoli ale „způso-
bilost paedagogický materiál zvládnout“.

Také druhou část habilitační předlohy, pojednávající o pedagogice pro
střední školy, odmítla komise stejně rozhodně. Durdíkovi je tu vytýká-
na lehkovážnost, nedůslednost, frázovitost. „Uvahy^{3/} paedagogické na-
mnoze dosti triviální, jdou po sobě beze všeho ladu a skladu a beze vši
hlubší dispozice; paedagogika filosofická střídá se s praktickou a histo-
rickou a s rozvláchnými úryvky s pomocných věd paed. Přidrží se za-
staralého a od školy Herbartovy vůbec opuštěného rozvržení paedago-
giky na tělesnou a duševní i věnuje celý sešit výchově těla, při čemž si
hlavně v poznámkách didaktických libuje. Tato část jest mu patrně nej-
přístupnější. Pokud se týče paedagogiky samé, upravuje si p. hab. věc
tak, že rozlišuje paedagogiku obecnou od paedagogiky speciální a tu-
díž i gymnasiální; na místo však, aby alespoň základní věty oné samo-
statně předvedl a z nich zvláštní poučky paedagogiky gymnasiální od-
vodil, pomáhá sobě tím, že čtenáře své, pokud se týče paedagogiky obec-
né, odkazuje k Lepařovi a Lindnerovi, což již proto je nesmyslné, že se
Lepař a Lindner na antagonistických stanovíštích nalézají.“

Ve zprávě se dokonce hovoří o „nepřístupnostech“, k nimž posuzovatelé
počítají např. to, že u Durdíka přátelské dopisy figurují jako duchaplné
prameny, nebo dále, že Durdík uvádí jako novum, o čem již dobře po-
jednali Platón a Aristotelés (důležitost tělesné výchovy apod.). Souhrn-

^{3/} V tomto i v dalších případech ponechávám pro Lindnera příznačná opomenutí
při označování kvantity samohlásek. Právě tak i tuto přímou citaci z Lindnera a všechny
ostatní citace autorů 19. století uvádím v původní pravopisné podobě. Činím tak
jednak v zájmu historické autenticity, tj. kromě jiného pro evokaci specifické atmo-
sféry tehdejšího duchovního a univerzitního života, jednak z důvodů literárních. Pře-
vede-li se totiž dobový text na moderní pravopisnou normu při zachování archaického
lexikálního a syntaktického úzu, vytvoří se tím velmi hybridní slovesný útvar. Nejzá-
važnější důvody se však týkají dokumentační hodnoty autentického textu: individuální
pravopisné rozdíly vypovídají rovněž o jednotlivých autorech, podobně jako i postup-
ně pravopisné změny mají význam pro dějiny filozofického a vědeckého názvosloví
apod.

ně řečeno: v celém textu, který Petr Durdík předložil k habilitaci, nebylo komisi shledáno naprosto nic, co by stálo za jedinou pochvalnou zmínku.

Nabízí se několik otázek. Šlo členům habilitační komise skutečně o věc — respektive jen o věc, nebo se řídili ještě nějakými dalšími ohledy osobní povahy? Nehrál při tom roli jejich vztah k bratru dr. Petra Durdíka prof. Josefu Durdíkovi? Lindner neměl důvod mít nějaký příliš dobrý poměr k Josefu Durdíkovi, který jej vytlačil v konkursu na uvolněné místo po J. Dastichovi, čímž se zdrželo Lindnerovo stále odkládané jmenování o dalších osm let. Durdík Lindnera ignoroval a mezi oběma příznivci Herbarta byl vztah přinejmenším chladný, ne-li napjatý. O vzájemné animozitě mezi Masarykem a J. Durdíkem netřeba se šířit. Stala se nakonec předmětem vyšetřování akademického senátu. A právě při tomto šetření vyšlo také najevo, že měl J. Durdík označit Kvíčalu za svého „největšího nepřítele“.^{4/} Takto ani tento třetí člen komise nebyl J. Durdíkovi v žádném případě nějak příliš nakloněn. Vystává tedy především otázka: byl prof. J. Durdík v pozadí bratrova habilitačního neúspěchu? Tato otázka se nám ještě vrátí v pozměněné podobě.

Je pravda, že tři hlavní aktéři prvního dějství habilitačního dramatu byli spřízněni svým negativním poměrem k Josefu Durdíkovi. Navíc tehdy to ještě byli rovněž sousedé, společníci, možná do jisté míry i přátelé z letní profesorské kolonie v Potštejně, který v té době platil za jakousi prázdninovou filiálku filozofické fakulty. Že všichni tři trávili v Potštejně právě toto léto 1884, je patrné z jejich společného soustrastného telegramu, který s podpisy ještě dalších pěti profesorů (Tomka, Jarník, Kalouska, Tieftrunka a Rezka) odtud poslali do České politiky (25. 8. 1884), když je zde zastihla zpráva o smrti jejich kolegy prof. Miroslava Tyrše.^{5/} Lze proto předpokládat, že habilitace P. Durdíka nebyla jen záležitostí zmíněných oficiálních pražských sezení, ale že se probírala třeba i při kulečnicku v rozsáhlé zahradě Kvíčalova potštejnského domu, nebo při kávě a bábovce v Lindnerově vile „Riviéře“, nebo při minerálce u Masaryka v Sattranově hostinci.

Jakkoli nemůžeme vyloučit ani tyto různé vedlejší motivy osobního a emocionálního rázu, přesto bych se sám spíše přikláněl k názoru, že rozhodující důvody, jimiž se členové komise při odmítnutí P. Durdíka řídili, byly přece jen důvody věcné. Stačí totiž jen nahlédnout do kteréhokoli z textů, které P. Durdík k habilitaci předložil a přihlédnout při tom ke kritériím, která byla více než před sto lety uplatňována na průměrného univerzitního přednášeče, abychom zjistili, že žadatel naprosto očividně tohoto průměru nedosahoval. To, co psal, se přímo hemží nej-

^{4/} AUK, AS UK, inv. č. 2634, sg. J 2/1. Výtah ze spisů disciplinárního vyšetřování proti p. prof. Dru T. G. Masarykovi a předběžného vyhledávání proti p. prof. Dru Kvíčalovi ad N. 666 1889, ad N. 1890, s. 33.

^{5/} Srvn. NEJEDLÝ, Zd.: T. G. Masaryk III. Praha 1935, s. 51.

různějšími logickými inkonsistencemi. Je to popletené, někdy až komicky těžkopádné, ba podivínské. Uvedme jeden příklad za mnohé, a to již z korigovaného, knižního vydání Durdíkovy práce: „Jako největší společná míra mezi *třemi* čísly jest *menší* nežli mezi *dvěma* (např. mezi 30, 42 a 70 menší nežli mezi 30 a 42, nebo mezi 42 a 70, nebo mezi 30 a 70): podobně shledáme při *třech* spisovatelích mnohem méně společného nežli při *dvou*.“^{6/} Takovéto „objevy“, podobně jako i způsob jejich podání, musely pochopitelně v kterékoli kritické h'avě vzbuzovat oprávněné obavy o úroveň univerzitní výuky v případě, že Durdík dostane *veniam legendi*.

A přece nakonec Petr Durdík tohoto cíle dosáhl. Proč a jak k tomu došlo? Přišel prosinec roku 1885 a s ním první Gebauerovo vystoupení proti Rukopisům. Na počátku příštího roku vzplanou již boje o RKZ naprosto, všechno se dostává do pohybu, profesorský sbor na české FF se štěpí do dvou nesmiřitelných táborů, staré konstelace se rozpadají, nové vznikají. Vše je posuzováno z nového, dominantního či přímo jediného hlediska: jaký je tvůj názor na pravost Rukopisů? Z někdejší „jednomyslné“ trojice členů habilitační komise jsou dva proti sobě zarytě stojící odpůrci: „rukopisník“ Kvíčala a „athencík“ Masaryk, vedoucí osobnost boje proti pravosti RKZ. Lindner jako neutrální je v opovržení obou. Masaryk a Kvíčala vyhrocují své spory až k vzájemným obviněním u akademického senátu.

Náš jubilant Jan Havránek na podkladě Jirečkových deníků uložených v archívu BAN v Sofii ukazuje, jak už při projednávání Masarykova ordinariátu dne 24. května 1886, tedy několik měsíců po propuknutí rukopisného boje, se na schůzi profesorského sboru FF markantně projevovalo, že počáteční idylická shoda mezi jeho členy skončila. Při tajném hlasování došlo k paritě 11 proti 11. Tomek, Hatta'a, Krejčí, Studnička, Čelakovský, Frič, Vrba, Šafařík, Kalousek, Jireček, O. Novák byli proti. Pro byli: Kvíčala, Durdík, Seydler, Gebauer, Strouha!, Goll, Rezek, Král, Vejdovský, Hostinský, Jarník. Je zajímavé, že pro Masarykovu řádnou profesuru hlasovali právě Kvíčala a J. Durdík. Havránek o tom říká: „Toto hlasování dává, až na Kvíčalu a Durdíka, kteří odpovědnost za zamítnutí návrhu chtěli přesunout na anonymní většinu, dobrý obraz rozložení sil ve sboru.“^{7/}

V této změněné atmosféře podává Petr Durdík 8. prosince 1886 profesorskému sboru žádost, aby byl na FF c. k. Karlo-Ferdinandské univerzity české připuštěn k habilitaci, tentokrát z gymnaziální pedagogiky. Především, že v tomto případě bude petent P. Durdík úspěšný. A tu

^{6/} DURDÍK, P.: Rousseau a Pestalozzi v poměru svém ku Komenskému. Praha 1888, s. 7.

^{7/} HAVRÁNEK, J.: Olakar Hostinský ve sboru české filozofické fakulty. In: Pocta Otakaru Hostinskému. Brno 1982, s. 67.

se nám, jak slíbeno, vrací již dříve položená otázka v nové, vlastně inverzní podobě: zasloužil se nějak o tento úspěch svého bratra prof. J. Durdíka? Pro tuto domněnku nemáme žádné důkazy. Můžeme ji proto posoudit jen psychologicky: měl prof. Durdík nějaké motivy k tomu, aby svého bratra ve věci soukromé docentury podporoval? Záleželo mu na tom? Odpovídala by takováto intervence jeho povaze? Zd. Nejedlý jednoznačně předpokládá, že se prof. J. Durdíka zamítnutí první bratrovy žádosti nesmírně dotklo: „A to byl hrozný zločin, který Jos. Durdík Masarykovi nikdy neodpustil. Ne Lindnerovi, ale Masarykovi. Ten byl v jeho očích viníkem.“^{8/}

Nevím, na čem Nejedlý toto přesvědčení zakládá. Má-li Nejedlý pravdu, pak by tedy J. Durdík pojal nezdar svého bratra výlučně jako prestižní záležitost svého sporu s Masarykem. Je ovšem známo,^{9/} že Josef Durdík nebyl slepý k vadám svých sourozenců. Naopak, byl k nim až přehnaně kritický. Nedostatky svého bratra Petra musel znát ještě detailněji a důvěrněji než kdokoli jiný. Z jeho vždy agilní účasti v jednáních profesorského sboru o docenturách i profesurách je zřejmé, že mu na úrovni české univerzity nesmírně záleželo. A při jeho ješitnosti mu nemohla být příjemná představa, že mu bude ve sboru sekundovat vědecky méněcenný bratr, s nímž by si ho mohl někdo třeba dokonce splést.

Buď jak buď — k určitým, a to asi dosti intenzívním kuloárním jednáním před druhým habilitačním řízením Petra Durdíka došlo. Dokládá to Lindnerův dopis Masarykovi, o němž bude ještě řeč a který se v celém dalším jednání stane *argumentum crucis*. Ale jméno Josefa Durdíka tam nikde nefiguruje. Dnes ovšem už nemůžeme rekonstruovat veškeré tehdejší zákulisní události do všech jejich podrobností. Zda měl v nich účast Josef Durdík, případně jakou, zůstává otevřeno. Z toho, co je bezpečně známo, můžeme jen hypoteticky usuzovat, že tu hrály roli úplně jiné vášně, než nějaký nepotistický zájem prof. Durdíka.

Petr Durdík předložil tentokrát jako habilitační práci opět druhou část své pedagogiky pro střední školy a nově šest archů z třetí části této knihy, jež byly mezitím vytištěny. První část knihy, stejně tak jako zmíněnou historickou komparativní studii již nepředkládal. 3. 2. 1887 byla zvolena habilitační komise složená z profesorů Lindnera, Kvíčaly a Studničky (jenž vystřídal Masaryka) a tato komise dne 16. března 1887 přijala zase *jednomyslně* zprávu, v níž se navrhuje, aby žadatel byl připuštěn k dalším stadiím habilitace. Příštího dne profesorský sbor FF návrh schválil.

^{8/} NEJEDLÝ, Zd.: cit. op., s. 55.

^{9/} Svědčí o tom jeho dopisy sestře Růžně (18. 10. 1875) a bratru Antonínovi (23. 3. 1876), jež jsou uloženy v archivních fondech PNP (Osobní pozůstalost J. Durdíka; 252/20) a které uveřejňuji v knize „J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě“ (v tisku), s. 303-5.

Tento návrh je prototypem všech dalších podobných návrhů, kdy má být někdo vědecky povýšen nikoli na základě zásluh striktně vědeckých. Připomíná se tu Durdíkova všemožná spolková činnost v různých jednatelejších funkcích, jeho „činná a platná“ účast na rozličných sezeních, pochvaly Školských úřadů, mezi jeho publicistikou se uvádějí i takové vědecky irelevantní tituly jako „Drobnosti z Pešti“ (Světobzor 1880) apod. Kritický rozbor předloženého textu nahrazují posuzovatelé „celkovým hodnocením“, v němž se kromě „vřelosti a nadšenosti, s kterou petent podstoupil řešení úlohy“, oceňuje i to, že se práce zakládá „na pilných a důkladných studiích příslušné literatury“ a že dr. Durdík „nejen příslušnou literaturu vědeckou horlivě studoval, nýbrž že dílo své také na uvažování samostatném a na hojných svých zkušenostech pedagogických a didaktických založil“. Zpráva obsahovala pouze dvě výtky, a to v požadavku větší samostatnosti teoretických základů práce a psychologicky důkladnějšího odůvodnění praktických pravidel a pokynů.

Na 12. květen 1887 bylo svoláno zasedání profesorského sboru, na němž se mělo uskutečnit s dr. Durdíkem předepsané kolokvium. Mezitím však prof. Lindner onemocněl a došlo tedy ke změně programu. Prof. Kvíčala, který byl tehdy děkanem FF, upustil za těchto okolností od zavedeného zvyku, že členové komise jsou zároveň i kolokventy, a dal o kolokventech hlasovat. Zvoleni byli profesori Kvíčala, Studnička a Hostinský. Prof. Masaryk, jenž byl v té době na dovolené v cizině, se tohoto zasedání nezúčastnil. Bylo však již známo, že proti habilitaci P. Durdíka hodlá vystoupit. Kolokvium bylo přeloženo na 11. červen.

Krátce před tímto datem prof. Hostinský sdělil písemně děkanovi, že neměl dost času seznámit se s Durdíkovým habilitačním spisem, aby mohl habilitantovi klást otázky. Děkan tedy odložil kolokvium na 23. červen. Bezprostředně před tímto zasedáním obdržel od Hostinského písemné ohrazení adresované prof. sboru FF. Prof. Hostinský tu vyslovuje podiv nad tím, že má před sebou dva velice různé posudky téhož druhého dílu „Pedagogiky“ (obě zprávy komisí z r. 1884 a 1887). Hostinský trvá na tom, že nelze upustit od „požadování jisté vědecké výše spisů habilitačních“ a prohlašuje: „Dle nejlepšího přesvědčení svého nemohu jinak, než prohlásiti, že kniha ta vědeckou hodnotou svou nikterak neodpovídá tomu, čím v očích mých býti má spis habilitační: důkazem samostatné práce vědecké“. A na závěr tohoto sdělení Hostinský uvádí: „Za okolností těch považuji netoliko za své právo, nýbrž přímo za povinnost svou naproti sl. sboru profesorskému, jenž mne zvolil za examinatora, abych netajil se s nálezem svým, ani když neshoduje se se zprávou a s návrhem habilitační komise, jež přijaty jsou sl. sborem již většinou hlasů. Proto nechci nikterak vymknouti se z úkolu sl. sborem na mne vloženého, prosím však, aby moje účastenství v kolloquium s p. drem Durdíkem nebylo vykládáno tak, že samo v sobě již zahrnuje pří-

znivý soud o spise habilitačním. Při svém votum o konečném vyřízení této záležitosti ovšem řídit se budu nejenom dojmem z kolloquia, nýbrž také zároveň dojmem ze spisu habilitačního“. Děkan Kvíčala označí později toto Hostinského stanovisko za nesprávné: první stadium Durdíkovy habilitace bylo již uzavřeno, sborem schváleno a tento výsledek není možno uvádět v potaz.

Podle protokolu řídil zasedání profesorského sboru FF dne 23. 6. 1887 proděkan prof. Frič (děkan byl kolokventem). Nejprve přečetl svůj shora uvedený dopis prof. Hostinský. Pak se přihlásil o slovo prof. Masaryk s vystoupením, které působilo jako výbuch dobře načasované pumy. Masaryk sboru sdělil, že původně — jak to také dal na vědomí děkanovi již 18. března — chtěl vystoupit proti obsahu komisního vota a poukázat na to, že zprávy komisí si protiřečí: „Nepopírám té protivy, neboť skutečně existuje: první votum důrazně ve věci a snad asi drsně ve formě petenta odmítá, druhé votum naopak téhož petenta doporučuje“. Avšak Masaryk získal nové informace, v jejichž světle už jakékoli další úvahy o samotném obsahu komisního vota pozbývají váhy. Dne 14. 6. obdržel totiž od prof. Lindnera dopis následujícího znění:

„Interpelloval Jste mne v příčině jednání mého ohledně Petra Durdíka. Odpovídám tolik: Předně vězte, co snad dosud nevíte. Jako druhdy při jiném případě tak i tehdy tlačily různé osoby na mne. Zejména znal prof. Studnička více než dobré služby; musel jsem býti nespůsobný a nepřijati ho. Potom nastoupil Kvíčala sám, ovšem opatrně, jednal s mým synem Richardem. Poněvač majorita komise již byla zabezpečena a za kulisami věc beze mne projednána, podepsal jsem konečně zprávu.“

Z této odpovědi Masaryk vyvozoval, že hlavní komisní referent Lindner byl už v březnu natolik churav, že se komisních prací nezúčastnil. Koreferenti to měli sboru ohlásit a jednat o doplnění komise, jak se stalo později, ovšem po přijetí vota ve sboru. Prof. Lindner je svou chorobou ve svém jednání úplně omluven. Za to nejsou ospravedlněni oba ostatní členové komise. Votum bylo totiž ujednáno, aniž by komise měla nějaké zasedání a společnou poradu; ujednáno bylo bez hlavního referenta Lindnera (druhé votum napsal prof. Kvíčala). Lindner votum podepsal jen na naléhání obou ostatních členů komise, kteří vlastně nejsou odborníky.

A na tomto podkladě vznesl Masaryk závažné obvinění: „Písemná zpráva nynější komise je dle tohoto vysvětlení prof. Lindnera *illegální*. Votum to posuzovati možno, abych tak řekl, trestně a civilně. Držím se tu pouze této poslední jeho stránky a navrhuji, aby nová komise byla zvolena, která by žádost a doklady petentovy věcně vyšetřila“.

(Budiž ovšem poznamenáno, že Masaryk na schůzi nepřičetl zbývající část Lindnerova dopisu, kde Lindner vysvětluje, že vlastně ani o kon-

tradikci mezi oběma voty nejde, neboť „docentura gymnasiální paedagogiky není ještě docenturou vědecké paedagogiky vůbec“. Dále pak uvádí, že „další intervenci v této záležitosti mu absolutně nedovoluje jeho zdravotní stav“, a konečně pak Masarykovi sděluje, aby tento přípis považoval za *důvěrný*. Celý Lindnerův dopis je k dispozici bohužel jen v Kvíčalově německém překladu.)

Prof. Kvíčala jako člen habilitační komise vznesl proti „urážlivým slovům“ Masarykova obvinění „rozhodný“ protest a prohlásil, že na tomto podkladě podá na Masaryka stížnost u akademického senátu. Masaryk chtěl pak svá slova o trestním a civilním posouzení vota vzít zpět, avšak Kvíčala se Studničkou na to nepřistoupili. Předsedající proděkan Frič po vystoupení několika dalších řečníků navrhl, aby byla debata o prvním, již dříve rozhodnutém stadiu habilitace ukončena. Jeho návrh byl schválen 12 hlasy proti 8. Profesori Seydler a Goll se proti uzavření debaty ohradili. Profesori Rezek, Strouhal, Vejdovský zasedání opustili. Prof. Hostinský oznámil, že se kolokvia vzdává.

Examinátory byli tedy jen profesori Kvíčala a Studnička, kteří oznámili výsledek kolokvia P. Durdíka za dostačující. Jejich závěr schválil i profesorský sbor 13 hlasy. Profesori Hostinský, Seydler, Goll, Král, Gebauer a Masaryk se hlasování zdrželi, protože byla vznesena námitka proti legalitě jednoho z předchozích stadií této habilitace. Nemohou se tedy zúčastnit jakéhokoli dalšího stadia, pokud tato námitka nebude v náležitém řízení vyvrácena. Prof. Kvíčala dále navrhl, aby P. Durdík vzhledem ke své dlouholeté učitelské činnosti byl osvobozen od zkušební přednášky. Jeho návrh byl přijat 13 hlasy. Stejným počtem hlasů byl přijat i návrh předsedajícího, aby tato habilitace byla doporučena ministerstvu kultu a vyučování. Šest shora jmenovaných profesorů se hlasování zdrželo. Prof. Masaryk oznámil, že podává separátní votum, k čemuž prof. Kvíčala poznamenal, že děkanství bude mít právo i povinnost vyvrátit námitky, jež budou v tomto votu obsaženy.

Pro Petra Durdíka tím vlastně celá záležitost téměř skončila. Čekal již jen na ministerské schválení, které nakonec přes Masarykův protest bylo dáno. A soukromý docent P. Durdík pak na FF přednášel od LS 1888 až do LS 1901 (s přestávkami v LS 1890, ZS 1894/95, LS 1895, ZS 1899/1900) gymnasiální pedagogiku, metodiku jazyků, metodiku matematiky a přírodních věd, metodiku zeměpisu a dějepisu a o vnější organizaci gymnázia. Spor kolem Durdíkovy habilitace neskončil však pro Kvíčalu, Masaryka a Lindnera.

Hned po kolokviálním sezení sboru byl první starostí děkana prof. Kvíčaly Lindnerův dopis Masarykovi. 25. června posílá prof. Masarykovi rekomando, v němž s odvoláním na to, že při habilitačním jednání slíbil tento dopis předložit, vyzývá Masaryka, aby jej bez prodlení odevzdal v univerzitní kanceláři k úřednímu zaznamenání a zařazení do spisů.

„Poněvadž jeví se býti *nezbytná toho nutnost*“, píše Kvíčala. Masaryk si dal na čas a teprve 30. 7. 1887 odpovídá z Vinohrad: „Slavný dekanáte, uctivě oznamuji že originálu dotčeného listu z rukou nedám. Přejete-li si sl. děkanství to, co jsem předložil, náležitě ověřit, dojistu v té příčině svolena bude obvyklá forma i čekám tudíž dalšího výnosu sl. děkanství. Sl. děkanství odvolává se ve svém připsu uznání profess. sboru: Slavný dekanat ráčí se mýliti, míní-li tím, že sbor nějak se usnesl a ovšem jen usnesení mohou se v úředním jednání citovati i dovoluji si však ještě jednou upozorniti, že Sl. děkanství v té věci se mýlí, sbor prof. v ničem neusnesl se. Slavnému dekanatu poroučí se. Prof. Masaryk.“ Kvíčala pod čarou zmíněného svého německého překladu Lindnerova dopisu uvádí, že Masaryk tento dopis poslal děkanátu 23. 7. Jeden z nich tedy datuje chybně.

Druhý doporučený dopis poslal Kvíčala příštího dne — 26. 6. 1887 prof. Lindnerovi do Potštejna. Rekomando je v tomto případě psáno mnohem zdvořilejším tónem, ba dokonce až tak zdvořilým, že to mění zamýšlený smysl: „I žádá podepsané děkanství Vašnost, abyste si neobtěžoval (!), laskavě neprodleně dotýčný list prof. Masaryka (anebo listy, bylo-li jich více) zaslati podepsanému děkanství k úřednímu uložení.“ Z předchozího je patrné, že Kvíčalovi šlo o Masarykův uvedený interpelační dopis, případně i o koncept Lindnerovy odpovědi. Rekomando putuje zpět do Prahy s nápisem „Retour! Adresát v léčebném ústavě“. V dopisu děkanství z 27. 6. objasňuje Lindnerův syn Richard, že dopis nemohl být doručen, protože v týž den 27. 6. ráno o 4 hod. 15 min. se jeho otec „odebral do slezského hydropathického ústavu za účelem vyléčení své srdečné vady a spojené s ní nervosy, kdež se pak delšímu léčení hodlá podrobiti“.

Do sporu pak zasahuje paní Lindnerová. Prof. Kvíčala jí 4. 7. 1887 poslal dopis zřejmě obdobného obsahu jako dříve jejímu manželovi (dopis se nezachoval). Paní Maria Lindner mu 6. 7. 1887 německy odpovídá a sděluje mu, že vzhledem k tomu, že její muž v důsledku zhoršení zdravotního stavu ji k sobě telegraficky povolal, musí neodkladně odcestovat a může se vyjádřit jen stručně. Žádosti o vydání Masarykova dopisu nemůže bohužel vyhovět, protože jej má manžel u sebe. Nemůže poslat ani koncept Lindnerova dopisu Masarykovi, poněvadž takovýto koncept neexistuje. „Můj muž diktoval dopis adresovaný prof. Masarykovi *legèr*, aniž by mu jako dopisu soukromého přičítal nějakou přílišnou závažnost, ba dokonce zprvu ani tento dopis nepodepsal. Dopis od prof. Masaryka byl ovšem pro mého nervově chorého muže příčinou veškerého rozčílení.“ Důležité bylo vyjádření paní Lindnerové, že vliv, který na jejího manžela kolegové vykonávali, nemohl se týkat samotného jeho souhlasu s habilitací. Prof. Lindner prý opakovaně říkal: „Proti habilitaci prof. Durdíka pro gymnaziální pedagogiku nic nenamítám, protože

tato pedagogika má velmi omezenou oblast“. „Sama jsem také viděla, jak můj muž dal zprávě komise volný průběh a bez váhání ji podepsal.“ To byla samozřejmě voda na Kvíčalův mlýn.

V době, kdy prof. Kvíčala rozesílal první dopisy, sepisoval prof. Masaryk své separátní votum,^{10/} které odevzdal s datem 25. 6. 1887 v německém jazyce. Základní myšlenkou Masarykova vota byl poukaz na to, že zjevný protiklad, jenž existuje mezi voty z roku 1884 a z roku 1887, se nedá *logicky* vysvětlit. „Jestliže byl někdo v r. 1884 vědecky tak nezpůsobilý jako žadatel podle vota 1884, je naprosto nemožné, aby v r. 1887 byl tak způsobilý, jak ho představuje votum 1887, zvláště když se pomyslí, že žadatel je ve zralém věku.“ Buď jedno nebo druhé votum je tedy pochybené. Masaryk se pak snaží prokázat, že pochybené je votum druhé, zatímco první votum zůstává v platnosti.

I kdybychom připustili psychologický zázrak, že žadatel během dvou let učinil pokrok, ba značný pokrok, byl by tento zázrak pro objasnění protikladu mezi oběma voty zcela nadbytečný. Žadatel totiž k doložení své kvalifikace nepřináší, až na nepatrnou výjimku, nic jiného než to, co předložil r. 1884. Je to onen druhý díl gymnaziální pedagogiky, který byl r. 1884 prohlášen za zcela nevědecký, r. 1887 pak za přijatelný. *Nota bene* tato protikladná vota odevzdali totiž referenti: Lindner a Kvíčala. To je zhruba sled další Masarykovy argumentace.

Dále Masaryk připomíná, že na sezení sboru 23. 6. prof. Kvíčala ve snaze odstranit rozpor mezi voty uvedl, že v r. 1884 petentovy spisy nečetl — asi chtěl říci, že je nečetl důkladně — a že nečetl ani komisi votum a před zasedáním sboru toto votum jednoduše podepsal. Masaryk odmítá zkoumat, co to znamená, jestliže referent petentovy přílohy nepřečte a podepíše votum o petentovi, aniž toto votum zná. Masaryk je totiž přesvědčen, že Kvíčala byl s votem podrobně obeznámen: vždyť na prvním zasedání komise k němu činil poznámky.

Masaryk pak zevrubně a zdůrazněně probírá jednotlivé námitky, jež byly vůči Durdíkovi vzneseny v prvním votu, aby dokázal, že stále platí, zatímco druhé votum není podloženo žádným seriózním rozbořem žadatelovy habilitační práce. Podle Masaryka ani zúžení petentovy habilitace na pedagogiku gymnaziální neodstraňuje rozpor mezi oběma voty. Právě proto, že se petent specializuje, musí prokázat své důkladné teoretické vzdělání. Právě v pedagogice musí být každý speciální obor rozpracován vždy s ohledem na celou oblast. A učitelé na vysokých školách bývají zpravidla také odborníky nejen v gymnaziální pedagogice, nýbrž i v pedagogice vůbec. Pedagogika je ostatně vesměs uváděna do úzkého vztahu s filozofií. Nadto je petentova specializace jen

^{10/} MASARYK, T. G.: Votum separatum (über Dr. P. Durdík in Prag). AUK, FF UK. Osobní spis doc. dr. Petra Durdíka, inv. č. 183.

zdánlivá. A to proto, že gymnaziální pedagogika je za současného stavu vědy téměř tou „nejvyšší pedagogikou“. Nějaká „praktická“ pedagogika, o níž se votum 1887 stále zmiňuje, na vysoké škole vůbec neexistuje.

„Musím ještě jednou poznamenat“, píše Masaryk, „že od každého docenta naší univerzity a také od docenta gymnaziální pedagogiky požadují onu úroveň vědeckého vzdělání, bez níž, podle mého přesvědčení, nemůže univerzita prospívat. Na tomto požadavku musím vzhledem k našemu žalostnému pedagogickému pisálkovství (jämmerliche paedagog. Vielschreiberei) tím spíše trvat.“

Také děkan prof. Kvíčala napsal dne 18. září 1887 proti Masarykovu votu slíbené vyjádření.^{11/} Ohradil se nejprve vůči některým Masarykovým tvrzením týkajícím se jeho osoby. Není pravda, že by v jednání komise r. 1884 silně zdůrazňoval petentovu absolutní nedostatečnost (Unzulänglichkeit). Petra Durdíka si oblíbil jako jednoho ze svých nejhorlivějších žáků a nebyl proti němu ani v nejmenším nepříznivě naladěn. Nepříznivá zpráva z r. 1884 je zcela (ganz und gar) dílem jeho kolegů. „U prof. Lindnera a Masaryka jsem tehdy pozoroval vůči dr. Durdíkovi podrážděnost, kterou jsem sám nesdílel a protože mi toto smýšlení mých kolegů neodpovídalo, raději jsem se na druhém sezení neobjevil, což prof. Masaryk zapomněl výslovně uvést,“ píše Kvíčala.

Prof. Kvíčala pak ve svém vyjádření dělá pravý opak toho, než co činil prof. Masaryk. Snaží se dokázat, že votum 1884 bylo chybné a votum 1887 správné a jedině platné. Využívá přitom Masarykova doznání, že první votum bylo „asi drsné ve formě“, a hledá ve votu další chyby a omyly. Snaží se citacemi z Durdíka doložit, že se Durdíkovi křivdí, jestliže se mu vytýká, že zanedbává objektivní podmínky vyučování, nebo že neukazuje, jak se uskutečňuje estetická výchova žáků apod. K tomu pak dodává: „Durdíkův spis nebyl důkladně čten. Já jsem ho nyní četl důkladně.“ Dále pak: „To, že Lindner a Lepař stojí na antagonistických stanoviscích, nemůže být nikomu, ani dr. Durdíkovi na překážku, aby z obou děl čerpal, co se mu zdá být dobrým a správným“. Atd., atp.

Pro celkovou atmosféru sporu i pro Kvíčalovu povahu je příznačné, že Kvíčala ve svém přípisu dvakrát Masarykovi vytýká, že neví, jak se píše slovo referent. Na samém počátku vyjádření poznamenává: „Prof. Masaryk píše stále (constant) a vždy (immer) v češtině i v němčině referent, u univerzitního profesora vskutku nemilá chyba“. A v poslední větě vyjádření znova: „Zvláště mne udivuje, že ustavičně (stets) a všude (überall) v češtině i němčině píše ‚referent‘ a nikdy správně ‚re-

^{11/} KVÍČALA, J.: Äusserung des Verfassers des Commissionsberichtes vom J. 1887. AUK, FF UK. Osobní spis doc. dr. P. Durdíka, inv. č. 183.

ferent“; svědčí to bohužel o velkých mezerách ve znalosti latinského jazyka“.

Nebudu se šířit o dozvucích, které měly tyto spory u akademického senátu. Masaryk byl nakonec potrestán, když byl obviněn ještě z jiných urážek vůči svým kolegům, ale to je celá další kapitola, která naše téma přesahuje.

Po příchodu Fr. Drtiny Petr Durdík univerzitní půdu opustil. Na rozdíl od svého bratra Josefa, který byl nepochybně nadanější, byl možná obdařen zase větší skromností. Jako důvod, proč se v roce 1906 neúčastnil v Hořicích oslav při odhalení pamětní desky svých bratrů Josefa a Pavla, P. Durdík uvedl: „Jest proti mým zásadám a celé mé povaze dáti se oslavovat nebo sluniti se v září svého příbuzenství“.^{12/} Možná, že tu ovšem také promlouvá určitá jeho hořkost a zatrpkllost z přezírání, a pak by tedy jeho skromnost mohla být jen příslovečnou ctností z nouze.

Petr Durdík zřejmě přece jen cítil, že mu více přísluší role gymnaziálního profesora, kterou na malostranském gymnáziu stále vykonával. Jeho odchod z univerzity ovlivnily podle všeho i důvody zdravotní a finanční, jak je také naznačeno v posledním jeho dokumentu z osobního spisu uloženého v AUK, v dopisu z 19. 6. 1903: „Veslavné děkanství fakulty filosofické! Včera byl v ústavě našem — gymnas. na Malé Str. universitní sluha a říkal mi něco o přednáškách, čemu já maje na spěch dobře neporozuměl. Opakuji tedy, co jsem už na přihlašujícím archu napsal, že pro nepevné zdraví — slabost srdce a haemorrh. — na universitě přednášeti nehodlám, jsa rád, že mohu konati ještě aspoň ty povinnosti úřední, za které jsem placen. S veškerou úctou Dr. Petr Durdík, c. k. gymn. prof.“

Nepříznivý dojem, kterým Petr Durdík po vědecké stránce působil v době svých habilitací, nesetřely ani jeho univerzitní přednášky, ani jeho další literární výkony. Je to patrné z jeho ocenění prof. Fr. Krejčím, které — vzhledem k tomu, že šlo o nekrolog^{13/} — bylo formulováno jistě s maximální ohleduplností: „Spisy jeho psané s láskou k věci a příjemným slohem postrádají hlubšího založení filosofického i vědeckého, což je patrné zvláště při Ethice. V pedagogických otázkách rozhoduje více odvoláním se na bohatou svou zkušenost praktickou; nových hledisek nepodává a pro nové směry nemá dostatečného porozumění. V ethice schází náležitá znalost literatury. Místo po Lindnerovi na universitě a v českém školství vyplniti nebyl určen a uvědomiv si to, ustoupil v posledních letech úplně z veřejné činnosti. Co však vykonal,

^{12/} Nové Hořické noviny z 10. 6. 1906, č. 11, s. 4.

^{13/} Petr Durdík zemřel v noci na 26. května 1909 v Praze. Byl pohřben na Olšanech. (Viz: VYKOUKAL, F. V.: Nové rovy. Osvěta 1909, s. 850-1.)

zajišťuje mu čestnou paměť, jaká se vůbec pojí se jménem Durdíků, z nichž odešel poslední...^{14/}

I VO TRETERA

Der Streit um die Habilitation von Petr Durdik

ZUSAMMENFASSUNG

Petr Durdík (1845—1909) gehörte dem Personenkreis des Universitätslebens an, dessen Mitglieder keinen wissenschaftlichen oder pädagogischen Beitrag darstellen, sondern die nur durch die Kontroversen um ihre fachlichen Kenntnisse in die Universitätsgeschichte eingehen.

Den ersten Versuch von Petr Durdík sich für das Fach Pädagogik an der tschechischen philosophischen Fakultät zu habilitieren, wurde am 14. 7. 1884 vom Professorenkollegium abgelehnt, da seine Habilitationsschrift in einem einstimmigen Votum der Kommission Lindner, Masaryk, Kvíčala als wissenschaftlich ungenügend bezeichnet wurde. Im Jahre 1887 empfahl eine neue Habilitationskommission — Lindner, Kvíčala, Studnička im Gegenteil wieder einstimmig Dr. Petr Durdík als Dozenten für das Fach Gymnasialpädagogik.

Im Verlauf des Kolloquiums des Professorenkollegiums erklärte Prof. Masaryk, das Votum der Kommission für illegal, indem er sich auf den Teil eines Briefes von Lindner berief, aus welchem hervorging, daß beide Mitglieder der Kommission auf Lindner einen Druck ausübten. Die Mehrheit des Professorenkollegiums beurteilte das Niveau der Habilitationsschrift nicht sachlich, sondern war durch den Handschriftenstreit beeinflusst und befürwortete am 23. 6. 1887 die Habilitation des Kandidaten mit 13 Stimmen. Professor Hostinský schrieb gegen den vorgelegten Bericht eine besondere Verwahrung und legte nach Masaryks Auftritt das Amt des Examinatoren nieder. Aus den gleichen Gründen der Illegalität dieses Stadiums der Habilitation — entfernte sich ein Teil des Kollegiums von der Sitzung (Rezek, Strouhal, Vějdovský) oder gaben ihre Stimmen nicht ab (Hostinský, Seydler, Goll, Král, Gebauer, Masaryk). Prof. Masaryk gab ein Separatvotum ab, in welchem er gegen die Tatsache protestierte, daß ein Habilitand der im Jahre 1884 als wissenschaftlich vollständig ungeeignet bezeichnet wurde, nach drei Jahren zum größten Teil auf der Grundlage derselben Arbeit und von denselben Professoren, als wissenschaftlich voll geeignet bezeichnet wurde. Petr Durdík blieb als Privatdozent in seinem Wirken an der Universität erfolglos und widmete sich letzten Endes seinem ursprünglichen Beruf als Gymnasialprofessor.

Der dramatische Vorlauf des Streites um die Habilitation P. Durdík's stellt einen interessanten Beweis für die ehrlichen und verantwortungsvollen Bemühungen eines Teiles des Professorenkollegiums der philosophischen Fakultät dar, die sich um ein hohes wissenschaftliches Niveau der Universität bemühten.

^{14/} Česká mysl 1909, s. 288.

ALMA MATER V BELETRII

Obraz pražské univerzity v české próze od počátku 20. století do okupace

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

„V kterém díle české literatury je hlavním hrdinou rektor Karlovy univerzity?“ Taková otázka by mohla být položena uchazečům o studium na filozofické fakultě během přijímacích pohovorů. Aniž si dělám iluze o kulturní úrovni dnešních maturantů, věřím, že většina by si vzpomněla na Wintrova Mistra Kampana. Řeklo by jim ale něco jméno Josef Wagner? Patrně málokomu, do rozpaků by zpočátku přišli možná i ti, kteří četli román Anny Marie Tilschové Alma mater. Hlavní postavou je v něm vynikající lékař — přednosta univerzitní chirurgické kliniky, který se ve věku pouhých pětáctýřiceti let, tedy na vrcholu tvůrčích sil, stává rektorem. Zveřejnění obou próz dělí doba osmdvačeti let,^{1/} jejich děj pak časově rozpětí mnohem větší — celá tři staletí. Zatímco Zikmund Winter, mistr historické beletrie, obrací svůj pohled do minulosti, do doby úpadku univerzity po porážce českého stavovského povstání, čerpá A. M. Tilschová látku pro svůj román z období předmnichovské republiky, z událostí, jichž byla nebo alespoň mohla být svědkem. Milovníky historické prózy asi zklamou, protože rozsah této studie mi nedovoluje soustředit se na všechny prozaické žánry. Rozhodla jsem se proto „obětovat“ historii současnosti a sledovat jen taková díla, jejichž autoři zobrazovali aktuální stav pražské univerzity ve své době, nebo líčili události nedávné, jejichž důsledky teprve doznávaly. Stranou tedy zůstal Zikmund Winter, stranou zůstal i jeho literární vrstevník Alois Jirásek, v jehož panoramatických obrazech české minulosti patří univerzitě vždy čestné místo. K memoárové literatuře, stojící na pomezí beletrie a literatury naučné, přihlížím jen tehdy, pomůže-li mi vyjasnit některé sporné otázky.

*

^{1/} Mistr Kampanus byl otiskován na pokračování r. 1905 ve Zvonu, knižně vyšel r. 1909. Román Alma mater A. M. Tilschové je z r. 1933.

Na podzim 1879 se zapsal na právnickou fakultu ještě nerozdělené Karlo-Ferdinandovy univerzity maturant domažlického gymnázia Matěj Čapek, pozdější spisovatel Karel Matěj Čapek—Chod. Studoval čtyři semestry^{2/} a chystal se ke státní zkoušce historickopravní, jejíž absolvování bylo nutné k zápisu do pátého semestru. Ale nakonec všechno bylo jinak — Čapek se z rodných Domažlic, kde trávil u matky prázdniny, na univerzitu už nevrátil, a stal se tak v očích svých krajanů „zběhlým studentem“. Příčiny své „dezerce“ vysvětlil o mnoho let později v povídce *Debut*,^{3/} zařazené do sbírky *Patero třetí*. V létě 1881 byla situace v Čechách dosti napjatá. Taaffeova vláda se příliš neměla k tomu, aby splnila své sliby národu, který se nedávno v osobách svých poslanců vrátil po šestnáctileté absenci na říšskou radu. Všeobecná nespokojenost vyústila 29. června 1881 v tzv. chuchelskou bitku, při níž bylo zraněno několik německých studentů. „Ačkoli jsem nenáležel ke kombatantům chuchelské bitvy,“ píše Čapek, „a velmi lehko dokázati jsem mohl své alibi, přece jenom ze spojitosti s ní velmi těsné bylo pro mne velmi radno, abych zmizel z policejního obvodu král. hlav. města Prahy, v němž tenkrát obětí ‚polypa‘ stal se snadno český student, na nějž německý prstem ukázal. A na mne ukázati mohl.“^{4/} Horkokrevný Chod v kritický den možná opravdu v Chuchli nebyl, ale to ještě nevyklučuje, že se s Němci nepral jindy a na jiném místě. V povídce ho před zatčením zachránila duchapřítomná paní bytná, která svou výpovědí dokonale zmátla nápadně nenápadného pána, slídícího po delikventovi v její domácnosti.

Matěj Čapek našel východisko v žurnalistice. Na čas zmizel do Olomouce, tam redigoval do r. 1888 časopis *Našinec*, v novinářské činnosti pokračoval i po návratu do Prahy. K tomuto povolání jej doslova předurčovala jeho všestrannost, tolik připomínající hlavní i vedlejší talenty jeho o třicet let mladšího jmenovce Karla Čapka. „Hrál výborně na housle, vyznal se v lékařství, měl značné znalosti právní, byl filozofem, hrál dobře šachy, uměl znamenitě malovat atd.“ vypočítává ve své vzpomínkové mozaice Josef Šach. „Nesčetné doklady svého odbornictví podal ve svých dílech.“^{5/}

Ve třetím semestru svých právnických studií si Matěj Čapek zapsal přednášku prof. Güntnera ze soudního lékařství. V pozdějších letech se jeho zájem o medicínu ještě prohloubil. „Chodíval jako student do nemocnice s lékařem doktorem Halíkem, jsa přítomen mnoha pitvám,“ vzpomíná jeho sestra Marie. „Tak si osvojil hodně znalostí z lékařského

^{2/} AUK, katalogy posluchačů právnické fakulty, zimní semestr 1879/80 — letní semestr 1881.

^{3/} *Patero třetí*. Praha, J. Otto 1912, s. 483—512.

^{4/} *Tamtéž*, s. 486—487.

^{5/} Šach Josef, K. M. Čapek—Chod. Vzpomínková mozaika se čtyřmi fotografiemi. Nákladem Městského musea v Domažlicích 1949.

oboru, které doplnil v Praze jako mimořádný posluchač na lékařské fakultě.^{6/} Doklady o Čapkově studiu na zmíněné fakultě jsem sice ne našla,^{7/} ale to nikterak nesnižuje jeho erudici, kterou v medicíně bezesporu měl. Jinak by sotva mohla vzniknout kapitola nazvaná *Floryš Vestyd* v románu Antonín Vondřejc. Svérázný Hanák Floryš Vestyd neuspěl při rigorózu ve Vídni, částečně pro neznalost němčiny, částečně však i pro svou vášeň ke kartám. Rozhodl se tedy složit „regorosum“ z anatomie na české univerzitě v Praze. Přísná žena Maryša odstranila z jeho dosahu karty i jiné svody, takže Floryš před zkušební komisí doslova exceluje. Páni profesori mu velkomyslně prominou jeho hanácké nářečí a výsledkem je „eminenter“ — žena Maryša bude muset vyplatit slíbenou stovku. Ale nebyl by to Čapek—Chod, kdyby úspěch jeho hrdiny nebyl poznamenán groteskně tragickými okolnostmi: v muži, kterého s takovou jistotou pitval, poznává Floryš posléze svého přítele Antonína Vondřejce, předčasně zestárlého těžkou chorobou.

Pro charakterizační umění Čapka—Choda je typická nadsázka, pitvorný škleb, groteskní zveličení — jeho aktéři jsou proto spíše karikaturami než portréty. Tím větší pozornost čtenářů upoutá pak postava, kterou autor nezkarikoval. Ve Vondřejcovi je to profesor Vejborný, jehož jméno „znamená neodvolatelný, nejvyšší soud lékařský v zemích koruny české a co do popularity v tom ohledu nemělo rovna.“^{8/} Především to byl pán bez pánovitosti, suverén kliniky, prostý vši urputnosti, ale jistěže jakživ neslyšel odmítnutí.^{9/} Věhlasný internista projevil potěšení, že jeho pacient Vondřejc je básník, „i to připomenul, že rodiště obou v horách blízko vedle sebe leží.“^{10/}

Čapkův dobrý známý, ba přítel profesor Josef Thomayer, který byl vzorem pro postavu Vejborného, se narodil v Trhanově, odkud to do Čapkových Domažlic není daleko. Byl vynikajícím lékařem—internistou, jeho velkou láskou byla literatura. Pod pseudonymem R. E. Jamot publikoval povídky a črty, které také těží z univerzitního prostředí, autorovi důvěrně známého. Tyto prózy mají vesměs vzpomínkový charakter, Thomayer vypráví, co se mu osobně přihodilo nebo čeho byl svědkem. Každodenní styk s lidským utrpením a bezmocí může mít i své komické stránky, o tom nás přesvědčují „veselé droby ze života lékařského“.^{11/} Thomayer je v nich předchůdcem proslulého Oldřicha Hlaváče—Alaricha, o němž bude v této studii ještě řeč. Žertovné příhody však nerozvádí

^{6/} *Tamtéž*, s. 76.

^{7/} Chybějí jak v AUK, tak v pozůstalosti Čapka—Choda, uložené v LA PNP.

^{8/} Citováno z 8. vyd. románu Antonín Vondřejc. Praha, Odeon 1971, s. 281—282.

^{9/} *Tamtéž*, s. 293.

^{10/} *Tamtéž*, s. 294.

^{11/} Otištěny ve výboru z díla Josefa Thomayera *Ze zápisů lékaře*. Praha, Avicenum 1977.

v anekdoty, nýbrž ponechává jim poněkud strohou podobu odposlouchaného dialogu. Zde je jeden z nich:

Profesor k posluchači: Co má ten nemocný?

Posluchač: Tic douloureux. (Bolestné onemocnění obličeje.)

Profesor: Víte, co to je „tic“?

Posluchač mlčí.

Nemocný k posluchači: Tyk, to je po německu tlustý.^{12/}

Ale vraťme se k Čapku-Chodovi, poněvadž lékařskou tematiku jeho díla jsme zdaleka nevyčerpali. Román Jindrové, který autor věnoval památce svého jediného předčasně zesnulého syna Víta, vypráví o dvojí generaci Jindřichů Paváků. Starší z nich je filozof, odchovanec spíše Oxfordu než Prahy, protože tu musel předčasně opustit. Přivedl totiž do jiného stavu dívku sotva šestnáctiletou a jeho energická matka si přála, aby v Anglii přišel na jiné myšlenky. Jindra mladší je z jiného těsta. Zatímco tatíček překládá Kámasútru, věnuje se syn s nadšením přírodním vědám a ženy jako by pro něho neexistovaly. Studuje na lékařské fakultě v Praze, přitahuje ho zvláště oční lékařství. Šéf oční kliniky si ho dokonce vyhlédne za svého budoucího asistenta. Všechno by bylo dobré, kdyby nevypukla první světová válka. Jindra mladší musí narukovat, ale je na určitou dobu z vojny uvolněn, aby mohl složit rigorózní zkoušky. V obsáhlé kapitole líčí romanopisec Jindrovu promoci v Karolinu, která má ale smutnou dohru: oslavencova společnost se dostane v restauraci do konfliktu s vyššími důstojníky. Mladý doktor medicíny, zbavený hodnosti poručíka, je jako řadový voják poslán do nebezpečného úseku fronty. Život si zahrává s paradoxy: ten, který k práci s mikroskopem tolik potřeboval dobrý zrak, následkem těžkého zranění oslepne.

Koncem minulého a počátkem tohoto století se všude, tedy i na univerzitu, tlačily ženy. Jejich soustředěnému náporu odolávaly jednotlivé fakulty různě, nejzatvrzelejší se přitom ukázala právnická fakulta, protože jejími řádnými posluchačkami se mohly ženy stát až po r. 1918. Lékařská fakulta, tradičně považovaná za konzervativní, byla v tomto ohledu mnohem tolerantnější — první doktoráty medicíny získaly ženy již v roce 1901. K. M. Čapek-Chod nenechal tuto skutečnost bez povšimnutí. V próze Tři dopisy MUC. Růženy Hamáčkové MUDru Marii Loukovové,^{13/} obsažené v knize Nové patero, se nám představuje kandidátka lékařství, která má za sebou dvě rigoróza, dokonce s vyznamenáním. Přesto nechce o třetím, posledním rigorózu ani slyšet — „kdybych mohla vůbec zapomenout na to, že jsem kdy studovala lékařství.“^{14/} Co je pří-

^{12/} Tamtéž, s. 178.

^{13/} Nové patero. Praha, J. Otto 1910.

^{14/} Povídka byla znovu otištěna v VI. svazku Spisů K. M. Čapka-Choda, Osmero novel. Praha, F. Borový 1924. Odtud také cituji ze s. 269.

činou slečniny náhlé rezignace? U nemocničního lůžka v ní totiž zvítězila žena nad chladnou vědátorkou: při pohledu na umírající pacientku se kácí v mdlobách, a to v přítomnosti profesora a jeho asistenta. Přesto je dívka nakonec zachráněna pro vědu, způsobí to intriky příbuzných, kteří ji chtějí provdat. Marie Ulliková, jejíž příběh tvoří vedlejší linii románu Turbina, doktorátu medicíny dosáhla. Autor nesděluje podrobnosti o jejím studiu ani nereferuje o výsledcích zkoušek, protože ho více zajímá hrdinčina rozvíjející se náklonnost k doktoru filozofie Arnoštu Zouplnovi, mírně „praštěnému“ matematikovi-fyzikovi, trávícímu většinu volného času na hvězdárně. Třebaže je její partner do ní zamilován po uši, musí nakonec sama převzít iniciativu a dovést záležitost k sňatku. Manželství jí však připraví rozčarování. Zbožňovaný Arnošt jí před očima tloustne, a kdyby jenom to — z říše hvězd klidně přesedlá na revizi účetních knih u firmy Ullik a spol., po úpadku podniku najde zaměstnání v pojišťovně. Máňa nemůže uplatnit vědomosti, kterých nabyla během pětiletého studia, protože jí není povolena lékařská praxe. Firma „MUDr. Marie Ullik-Zouplnová, porodní babička, v I. patře“,^{15/} kterou si dala provokativně vyvěsit na dům, je tak výrazem zklamaných nadějí. Přes toto chmurné rozuzlení nemáme důvod se domýšlet, že by byl K. M. Čapek-Chod nepřítelem ženského vzdělání. Nepochyboval o inteligenci a schopnostech žen, postavu Máni Ullikové vytvářel nesporně se sympatiemi. Byl však příliš střízlivý, než aby životní dráhu těchto průkopnic líčil v růžových barvách.

Postava Arnošta Zouplny a jiných absolventů či pouze studentů filozofie svědčí o tom, že se filozofická fakulta netěšila právě autorovým sympatiím. Orientalista Jindřich Pavák starší je povrchní bonviván, zklame nakonec i nevěsta jeho syna, studentka dějin umění a estetiky Jiřina Menotová. A Antonín Vondřejc? Tento úspěšný student, který napsal vynikající seminární práci o novoplatonismu, otištěnou dokonce v Listech filologických, oblíbený řečník na studentských schůzích, hraje nakonec trapnou úlohu v soudním procesu proti Omladině. Klesá níž a níž a nejsou to jen vnější okolnosti, které ho usmýkají, je to především vlastní slabošství.

Vzdělance hromadící vědomosti bez užitku, jen aby se mohli blýsknout před veřejností, zkarikoval Čapek-Chod v osobě sběratele doktorátů (PhDr., JUDr. a MUDr.) Freunda z románu Antonín Vondřejc. Freund, ač přesvědčením ateista, baží ještě po doktorátu teologie a cítí se náramně dotčen, když na něm požadují vstup do semináře. Autor ho nakonec dává zavřít do ústavu pro choromyslné.

*

^{15/} Citováno z 13. vyd. Turbíny. Praha, Čs. spisovatel 1978, s. 186.

„Tureček, právník druhého roku, procitl časně ráno. Časně dle svého měřítka. Od té doby, co byl na právech, nemohl být čítán mezi ranní ptáčata. Ale tohoto dne — bylo to 29. listopadu 1897 — stalo se, že měl hryzení svědomí. „Nechodím na přednášky,“ mružel oblékaje se. „Je to konečně omluvitelný altruismus; dělám místo jiným. Ale občas bych se měl nicméně tam podívat. Kolik je hodin?“ Bylo půl desáté.“^{16/}

Výčitky svědomí studenta Turečka byly vzdálenou ozvěnou pocitů Viktora Dyka, autora citovaného románu *Prosinec*. Na podzim 1897 byl i on posluchačem druhého ročníku právnické fakulty,^{17/} kromě toho si na filozofické fakultě zapsal přednášku prof. Fridy (Vrchlického) o Alfredovi de Vigny. Turečkova liknavost je ovšem určitou básnickou licencí: student Dyk dovedl být i pilný. V říjnu 1898 složil státní zkoušku historickoprávní,^{18/} r. 1900 to po osmi povinných semestrech dovedl až k absolutoriu.^{19/} „... že nemalou měl studijní energii Viktor Dyk, ukázal tím, že po absolvování práv v době, kdy již hojná byla jeho činnost literární, podrobil se s úspěchem judičiální státní zkoušce,^{20/} kteráž v době oné vzhledem ku množství a obtížnosti studijní látky považovala se za nejnesnadnější ze všech státních zkoušek. Arciť krásné písemnictví bylo srdci jeho bližším, než studium práv,“ vzpomíná jeho vzdálený příbuzný z matčiny strany František Havrda.^{21/}

Kromě básnických sbírek publikoval Viktor Dyk i prózu. V tomto žánru hodlal dokonce vytvořit celou tetralogii pod názvem *Akta působnosti Čertova kopyta*. Z velkorysého plánu se plně uskutečnily prostřední části: druhý díl *Prosinec*, který však vychází později než třetí díl nazvaný *Konec Hackenschmidův*.^{22/} Z prvního dílu, jemuž autor určil název *Sláva Čertova kopyta*, zůstala jen *Epizoda Tacitova*, zařazená do knihy *Hučí jez a jiné prózy*.^{23/} Z dílu čtvrtého — *Zápisů Týce* politika se dochoval jen epilog v *Konci Hackenschmidově*.

Netvrdím, že v *Čertově kopytu* chtěl Viktor Dyk zobrazit studentský spolek *Slavia* — *Slavia* byla koneckonců úředně povolený spolek, kdežto *Čertovo kopyto* volná kavárenská společnost — ale atmosféra *Slavie* a tehdejšího studentského hnutí vůbec se v publikovaných svazcích te-

^{16/} Citováno z 2. vyd. románu V. Dyka *Prosinec*. Praha, J. Otto 1923, s. 49.

^{17/} Dyk byl zapsán na právech od zimního semestru 1896/7 do letního semestru 1900. AUK, katalogy posluchačů PF.

^{18/} Skládal ji 7. 10. 1898 před komisí Ott, Pražák, Heyrovský, B. Rieger. AUK, Prüfungsprotokoll der rechtshistorischen Staatsprüfungskommission VIII, Nr. 10 394.

^{19/} Vysvědčení o absolutoriu č. 8261 z 1. 8. 1900. La PNP, pozůstalost V. Dyka.

^{20/} Podrobil se jí 8. 7. 1905 před komisí Hanel, Miříčka, Randa s prospěchem dobrým. Zkouška z práva obchodního a směnečného se konala v jazyce německém. AUK, Prüfungsprotokoll der judiziellen Staatsprüfungskommission, Nr 10426.

^{21/} Dr. František Havrda, *Moje vzpomínky na Viktora Dyka*. Autograf, s. 23. La PNP, pozůstalost V. Dyka.

^{22/} *Konec Hackenschmidův* vyšel r. 1904, *Prosinec* r. 1906.

^{23/} *Hučí jez a jiné prosy*. Praha, Hejda a Tuček 1903. Celý název povídky zní: *Privilegium. Akta působnosti Čertova kopyta. Episoda Tacitova*. Autor jí věnoval Antonínu Sovovi.

tralogie odráží dosti věrně. Po porážce pokrokového hnutí v letech 1893 až 1894 a rozčarování z této porážky to znovu začíná ve studentstvu vřít právě v roce 1896, kdy se Viktor Dyk zapsal na práva. Spolu se starším bratrem Ludvíkem se energicky zapojuje do činnosti *Slavie*, na čas je dokonce zvolen jejím místostarostou. Zápisy z interpelačních knih *Slavie*^{24/} se pak nejednou objeví na stránkách Viktorových studentských románů. V *Konci Hackenschmidově* bude takto zaznamenán výrok kolegy Housera: „Stydím se za svou národnost, tak, jak se dnes pojímá,“^{25/} který vyvolal doslova „bouři ve sklenici vody“. Ne každému se v takovém prostředí dýchalo volně. Citlivý Tacitus, původem prostý venkovský chlapec, se nesžije s nihilistickým Čertovým kopytem, do něhož ho uvedl spolubydlící Hackenschmid. Již v *Epizodě Tacitově* se nám v mračnu cigaretového kouře rýsují postavy, které v následujících románech uvidíme nejen v kavárnách, ale i na pražských ulicích nebo třeba v podnikonošském zátiší. Je to především „věčný JUC“. Hackenschmid, posměváček, cynik, zároveň však i pohotový básník — improvizátor. Jeho protihráčem je dr. Hilarius, „hotový člověk“, který zná lék na všechny národní neduhy a nic ho nedokáže vyvést ze stoického klidu. Kvůli němu byl autor posléze zatažen do četných polemik, v nichž musel dokazovat, že dr. Hilarius není věrným portrétem T. G. Masaryka.^{26/} Čertovo kopyto sdružuje jedince různě politicky zaměřené, nacionalisty vedle sociálních demokratů. Blíže je poznáváme na stránkách *Prosince*, kde teprve dostávají příležitost k činu.

Prosincové události 1897 měly svůj počátek již v listopadu, shodou okolností v úmrtí den zakladatele univerzity Karla IV., ale to si účastníci a diváci tehdejších událostí patrně neuvědomovali. 29. listopadu onoho roku se student Tureček ani při nejlepší vůli nemohl zúčastnit přednášek, protože v Karolinu se konala slavnostní instalace rektora na studijní rok 1897/98. Uvedení profesora bohoslovecké fakulty Eugena Kadeřávka do nejvyššího univerzitního úřadu proběhlo sice důstojně, ale na ulicích se zatím vzrážela bouřlivá nálada. Příčin k ní bylo dosti, vždyť den předtím padla vláda hraběte Kazimíra Badeniho, který prosadil jazyková nařízení. Pro německé nacionalisty na říšské radě i mimo ni byl Badeni nepřijatelný, protože dle jejich názoru „ustupoval Čechům“; česká veřejnost zase spatřovala v jazykových nařízeních pouze krůček k řešení daleko složitější „české otázky“. Čeští obyvatelé Prahy se vyhrnuli do ulic, aby tu demonstrovali své rozhořčení nad neústupnou politikou německých centralistických stran. Studenti při těchto

^{24/} AUK, Všestudentský archiv, spolek *Slavia*, karton B 173.

^{25/} Citováno z 2. vyd. *Konce Hackenschmidova*. Praha, J. Otto 1928, s. 87. O výroku kolegy Housera se jednalo na valné hromadě spolku *Slavia* dne 25. 11. 1893. Viz AUK, Všestudentský archiv, spolek *Slavia*, karton A 134.

^{26/} Podrobněji o této otázce viz Krejčí Karel, Bourgetův „Žák“ a Hackenschmid. In: *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha, Čs. spisovatel 1975, s. 358–378.

událostech ovšem nemohli chybět, v oněch dnech splynuli s davem rovněž příslušníci Čertova kopyta. Spolu s Dykem je sledujeme, jak se účastní bouřlivé studentské schůze v budově techniky, táhneme s nimi ulicemi právě ve chvílích, kdy se blíží policie a dokonce vojenské posily, jsme svědky, která luza, těžící v každé době z podobného zmatku, vytlouká židovské obchody.

„V ‚Prosinci‘ líčím proces, který se odehrává v mladých lidech, hodně skeptických a nade vše povýšených, ale pozvolna chápaných, že tu běží o něco, nad čím nelze neutrálně krčit rameny, nýbrž co se týče také jich a co se jich hluboce týče,“ napsal Dyk za čtyřiatřicet let po prosincových událostech.^{27/} Ani značný časový odstup mu nedovoluje, aby se distancoval od problémů svého mládí, podobně jako jeho románová hrdinová se hlásí k tehdejší „ulici“ ve všem, v dobrém i ve zlém.^{28/}

Stranou prosincových událostí nezůstal ani Dykův přítel z filozofické fakulty Ladislav K. Hofman, nadaný, leč bohužel předčasně zemřelý historik. Dějiny ho zajímaly především z hlediska boje mezi humanitou a násilím a nyní ho samotná realita donutila prožít tento svár na vlastní kůži. Gollův žák záhy vystřízlivěl z destruktivních nálad, o tom ostatně svědčí záznam v jeho deníku, datovaný 12. prosince 1897,^{29/} tedy deset dní po vyhlášení stanného práva, které učinilo všem bouřím přítrž. Na rozdíl od svého právníckého kolegy, který byl za určitých okolností ochoten jít cestou násilí, viděl Hofman pouze jeho zavrženíhodné stránky. Přesto právě jemu připsal Dyk svůj Prosinec spolu s prologem, který tvoří dvě básně psané v říjnu a listopadu 1903, tedy v době, kdy se přítelův život uzavíral; Hofmanovi je věnován i Konec Hackenschmidův.

Strípky humanity, po které tolik toužil mladý historik, jsou asi to jediné, co může dnešního čtenáře v Dykových románech přitahovat. Mají ovšem velkou dokumentární hodnotu, ale z uměleckého hlediska nedosahují úrovně autorových básní ani některých jeho dramát. Třebaže se Dyk poctivě snažil rozlišit své hrdiny povahově i názorově, nepodařilo se mu stvořit z nich opravdu plnokrevné bytosti. Výjimkou jsou situace, kdy nad aktuálním plánem příběhu získává převahu jakýsi obecně lidský, nadčasový plán. Osvětleme si to na následující epizodě z Prosince: během svého „tažení“ Prahou potká několik členů Čertova kopyta nářkáčického asi desetiletého chlapce, který při cestě ze školy utřil v tlačení zranění. V blazeovaných mladých mužích se rázem probudí soucit a zároveň také pocit odpovědnosti za slabšího, bezmocného tvora.

^{27/} Ovzduší mých studentských románů. Praha, tiskový odbor Ústř. svazu čsl. studentstva 1931, s. 28. Předneseno ve Spolku čsl. právníků Všehrd 11. 3. 1931.

^{28/} Dyk vzpomněl těchto událostí také ve statích Prosinec (in: Vzpomínky a komentáře 1893—1918. Kniha první. Praha, L. Kuncíř 1927, s. 62—88) a L. K. Hofman a prosinec (tamtéž, s. 89—99).

^{29/} Hofman L. K., Sebrané spisy II. Spisy smíšené. Praha, nákl. Lidového družstva tiskařského a vydavatelského 1905, s. 221—224. K vydání připravili V. Dyk, J. Glücklich a K. Krofta. Dyk je též autorem obsáhlé úvodní studie (s. VII—XXVIII).

Medik Kadeřábek mu zručně ováže ránu, kandidát práv Kopulent ho doprovází na záchrannou stanici a poté k matce, která se už o své dítě strachuje. Vášnivě polemický Dyk tak vyznává, že i v nejvypjatějších chvílích „rozdělení“ lidí jsou zásady lidskosti nejvyšším mravním příkazem.

Román Konec Hackenschmidův by klidně mohl nést podtitul Zúčtování. Probíhá daleko od akademické půdy, daleko od pražských ulic a kaváren, v zapadlém podkrkonošském hnízdě, kam pozve své přátele na letní byt mladý Kopulent. Přítomní členové prohlásí činnost Čertova kopyta za skončenou, protože v poslední době je beztak už nic navzájem nepoutalo. Rozhodne se také spor mezi dvěma velkými protivníky: Hackenschmid zastřelí Hilaria, ale i jeho dny jsou sečteny a zváženy. Studující Týc, který jako „pouhý“ gymnazista jen zpovzdálí krouží kolem nepřístupně se tvářících mladých pánů, se v závěru románu setkává v Bavorsku s Kopulentem. Chce s ním zapříst hovor, ale oslovený předstírá, že vůbec nerozumí česky.

To, co jsme v Dykových prózách zatím postrádali, totiž určitý odstup, který by měl mít romanopisec k zobrazovaným událostem, je naopak charakteristický pro Prsty Habakukovy, Humoristický román z doby Omladiny, vydaný u Otty r. 1925. Podobně znějící podtitul by byl v Prosinci či v Konci Hackenschmidově nemyslitelný, tam autor, třebaže si nasazoval masku cynika, bral všechno smrtelně vážně. V Prstech Habakukových se shovívavě usmívá, avšak nevysmívá pošetilostem mládí. Z doce'a jiného těsta, než byli Kopulent s Kadeřábkem a koneckonců i Hackenschmid, je tu posluchač právnícké fakulty Rorejs, náfuca a sukničkář, který rozhodně necítí žádnou odpovědnost za lidi m'adší, než je sám. Poněvadž krásné ženy nevypňují beze zbytku jeho volný čas, vymyslí si spiknutí, jehož cílem je údajně atentát na místodržitele hraběte Thuna. Do „tajných příprav“ zatáhne čtyři důvěřivé studenty gymnázia v Žitné ulici (na němž studoval i Dyk) a nam'uví jim, že do spiknutí je zasvěcena i herečka Marie Pospíšilová, která se v té době pokoušela o návrat do Národního divadla.^{30/} Mystifikaci JUC. Rorejse by se mohl čtenář od srdce zasmát, kdyby pro jednoho člena studentské čtveřice neměla dost závažné následky. Na tom, že to nebyly následky tragické, měl zásluhu právě „nenáviděný Alba“.^{31/} A tak musí Franta Přikryl i jeho kamarádi provést menší převrat ve svém žebříčku hodnot, z hrdých tužeb jim zbude možná jen jediná: „bez hanby jít pražskou ulicí“.^{32/}

^{30/} O případu Marie Pospíšilové viz kapitolu Rtuf, vášeň, rozmazlené děcko in: Konečná Hana a kolektiv, Čtení o Národním divadle. Praha, Odeon 1983, s. 66—74.

^{31/} Přezdívka hraběte Thuna podle někdejšího místodržitele nizozemských provincií vévody z Alby.

^{32/} Citován poslední verš Dykovy básně Improvizace kteréhosi ošklivého večera. In: Dobré slovo přístím. Praha, Mladá fronta 1982, s. 32.

Když se Anna Maria Tilschová na podzim 1902 zapisovala jako mimořádná posluchačka na filozofickou fakultu^{35/} tehdejší české Karlo-Ferdinandovy univerzity, uvedla v rubrice „Poručník“ jméno svého manžela, advokáta a soukromého docenta na právnické fakultě Emanuela Tilsche,^{34/} za něhož byla provdána od r. 1895. Po dva semestry poslouchala přednášky profesorů Vlčka a Máchala o české literatuře devatenáctého století, Masarykovy partie z filozofických dějin a filozofii náboženství, zájem o výtvarné umění ji přivedl na přednášky doc. Matějky o malířství devatenáctého století. Mezitím se stala „paní profesorkou“ a mohla tak mít spolu s jinými manželkami akademických hodnostářů podíl na společenském životě univerzity. Fakulta, na níž až do své předčasné smrti v r. 1912 působil E. Tilsch, ji tolik nepřitahovala, alespoň v jejím díle nezanechala stopy. Nezavírala sice dveře své domácnosti před právníky,^{35/} ale daleko více návštěvníků pocházelo z fakulty filozofické a lékařské. Jeden z nich, indolog Vincenc Lesný, koncem první světové války revidoval texty jejich parafrází indických povídek, které byly souhrnně vydány pod názvem Zlatý čáp. V té době Tilschová pronajala část svého bytu na Újezdě historikovi umění prof. Vojtěchu Birnbaumovi a byla s tímto tichým podnájemníkem spokojena.^{36/} V domě vdovy po ministru Kaizlovi se kdysi poprvé setkala s historikem Jaroslavem Gollem, mužem „se širokou kulturou, laskavým úsměvem a jemným vtípem, který připomínal Francii a osmnácté století“.^{37/} Osobní přátelství se záhy rozšířilo na obě rodiny: roku 1904 odjeli Tilschovi spolu s Gollovými na letní byt do Kameniček, aby tam ve společnosti malíře Antonína Slavíčka objevovali drsnou krásu podhorského kraje. A. M. Tilschová zvěčnila později Jaroslava Golla v románu *Alma mater*, vydaném r. 1933, a sice v postavě odstupujícího rektora Jiřího Sládka, kultivovaného starce, u jehož „krásné ruky“ zahlédne hlavní hrdina a jeho prostřednictvím i čtenáři „krajkové manžety osmnáctého století“.^{38/} Je tu samozřejmě časový posun, protože děj románu se odehrává někdy v polovině dvacátých let, zatímco Goll byl rektorem ve školním roce 1907/8, ale jiná fakta se shodují přesně. Znameního his-

^{35/} AUK, katalogy posluchačů FF, zimní běh 1902/3, letní běh 1903.

^{34/} Emanuel Tilsch byl soukromým docentem na PF od r. 1898, mř. prof. rakouského soukromého práva od r. 1903, ř. prof. jmenován r. 1907. Spáchal sebevraždu 7. 8. 1912.

^{35/} Prof. JUDr. Emil Svoboda jí pomáhal s posmrtným vydáním *Aforismů a myšlenek E. Tilsche*. Praha, Právnická jednota 1916.

^{36/} Hovoří o tom v nevydaných vzpomínkách *Můj svět*, které jsou uloženy v LA PNP (kapitola *Nový život*). Pozůstalost A. M. Tilschové není dosud zpřístupněna veřejnosti, děkuji proto dr. Hamanové, že mi laskavě umožnila strojopis paměti prostudovat.

^{37/} *Můj svět*, s. 41.

^{38/} Citují z 5. vyd. *Alma mater*. Praha, Čs. spisovatel 1957, s. 122.

torika Sládka podobně jako Golla bolí nezhojená rána — vzpomínka na předčasně zemřelého syna; dlouhá léta žije „v spořádaném manželství, jediném opravdu šťastném“,^{39/} jež znal nejen jeho nástupce v rektorském úřadě, ale i Tilschová — krásnému partnerství manželů Gollových věnovala několik delších pasáží ve svých nevydaných pamětech.

Poněkud delším zastavením u osobnosti Sládka-Golla bych mohla budít dojem, že *Alma mater* pokládám za román klíčový a že tedy snad budu chtít „rozšířovat“ jednotlivé postavy a nalézt jejich „vzory“. Takto, k velké nelibosti autorčině, reagovalo totiž nemálo čtenářů tohoto univerzitního románu, mezi nimi i známý psychiatr Vladimír Vondráček. „Jedna česká spisovatelka napsala o naší univerzitě knihu, v níž Kukulovi a jeho rodině v průhledném kryptogramu těžce, nespravedlivě ublížila,“ uvedl doslova ve svých vzpomínkách.^{40/} Bylo jeho rozhořčení oprávněné?

Lékařskou fakultu, která je hlavním dějištěm románu, neznala sice Tilschová z vlastní zkušenosti, ale o tamějších poměrech byla dobře informována. Přátelila se totiž s rodinou profesora interního lékařství Ladislava Syllaby a s neurologem Ladislavem Haškovicem; před svým odchodem na brněnskou univerzitu ji se svou ženou často navštěvoval fyziolog Edward Babák. K okruhu jejích přátel a známých však, pokud vím, nepatřili přednostové dvou chirurgických klinik Otakar Kukula a Rudolf Jedlička. V románu se oba profesori chirurgie jmenují Josef Wagner a Karel Novák. Wagner je ten šťastnější: kolegové si ho váží, studenti a pacienti ho milují, pro své vědecké úspěchy je ještě v mladém věku zvolen rektorem. Se svou ženou není sice šťasten, ale nachází náhradu v novém vztahu, aniž na něho děti z prvního manželství zanevrou. Umírá sice předčasně, ještě před svou padesátkou, ale podaří se mu dokončit závažnou monografii o pankreatu. Pro příjmení svého hrdiny nemusela jít Tilschová daleko — její babička z matčiny strany se jmenovala za svobodna Wagnerová. Ve třetí kapitole vzpomíná Wagner na starou rytinu zobrazující prastrýce Rafaela, „který víc než před sto lety býval knihovníkem v klementinských sálech, později profesorem církevního práva.“^{41/} Ano, i Karla Rafaela Ungara mohla Anna Maria počítat mezi předky své rodiny.^{42/}

Zjišťujeme, že rodinnými reminiscencemi podělila autorka spravedlivě i „záporného“ Karla Nováka, známého pod přezdívkou „řezník“ nebo také „podolský pán“. Na Podolí měla bohaté vzpomínky z dětství, protože její dědeček Ferdinand Urbánek tam měl velký dům se zahradou — na jeho pozemku bylo později vybudováno sanatorium. Románový

^{39/} Tamtéž.

^{40/} Vondráček Vladimír, *Lékař vzpomíná [1895–1920]*. Praha, Avicenum — Zdravotnické nakladatelství 1973, s. 292.

^{41/} *Alma mater*, s. 22.

^{42/} Matka Emanuela Tilsche, jejího muže a zároveň bratrance, byla rozená Ungarová.

Karel Novák není horší chirurg než Wagner, ale neuspořádaný rodinný život a záliba v pití ho strhávají dolů. Studenti neradi chodí na jeho přednášky, kolegové mu zazlívají, že na univerzitě prosazuje především své osobní zájmy. Přesto se oba soupeři chovají k sobě s úctou a každý z nich uznává kvality toho druhého. Když „podolský pán“ způsobí pod vlivem alkoholu dopravní nehodu a sám je při ní smrtelně zraněn, snaží se jej Wagner rychlou operací zachránit. „Naklonil se nad postel, a ještě než nemocného vyšetřil, nadzvedl ruku s úctou a se slovy: ‚Pravá ruka — housle chirurgovy‘, prohlížel pozorně prst po prstě, jsou-li neporušeny, a potom je zas uložil na plátno s touž zdráhavou úctou umělce k umělci.“^{43/}

Jak to bylo ve skutečnosti s profesory Jedličkou a Kukulou, kteří; dle mínění čtenářů, sloužili oběma románovým protagonistům jako vzory? Opravdu měli málo důvodů mít se rádi. Až do r. 1921 byla na české univerzitě pouze jedna chirurgická klinika, jejímž přednostou byl Otakar Kukula. Do této funkce byl jmenován r. 1904, přestože byla původně určena pro soukromého docenta Rudolfa Jedličku, který předtím zastupoval svého nemocného šéfa Karla Maydla a po jeho smrti v roce 1903 kliniku fakticky řídil. Na základě anonymního udání byl obviněn ze špatného vedení účtů. Akademický senát záležitost vyšetřoval a dospěl k závěru, že se doc. Jedlička nedopustil ničeho nečestného: koupil pro kliniku některé přístroje, aniž ztrácel čas žádostmi o finanční dotaci a čekáním na příznivé (nebo také nepříznivé) vyřízení. Přesto musel, patrně na nátlak místodržitelství, kliniku opustit.^{44/} Naštěstí si našel jiné pole působnosti — zřídil na Vyšehradě ústav pro zmrzačené, podílel se rovněž na založení nedalekého podolského sanatoria. Stal se uznávaným odborníkem v rentgenologii a radiologii (ostatně právě kvůli novému rentgenovému přístroji se dostal tenkrát do konfliktu s nesmlouvavými finančními Kerbery). Opožděné satisfakce se Jedličkovi dostalo v roce 1921, kdy byl konečně jmenován ordinářem a zároveň přednostou nově ustavené druhé chirurgické kliniky. Zemřel po delší nemoci v roce 1926.

„Jedlička byl onen typ chirurga, jaký asi lidem ztělesňuje jejich ideál, lékař milující své pacienty a živě s nimi cítící,“ charakterizuje ho Vladimír Vondráček.^{45/} Takovým typem je i Josef Wagner z románového příběhu. Prof. Kukula byl zřejmě hrubšího zrna, to však nesnižuje jeho lékařské kvality. „Lidé říkali, že vypadá jako řezník. Když řezník, tedy velmi elegantní, dodal bych já,“ čteme ve vzpomínkách V. Vondráčka.^{46/} A dejme slovo Kukulovu nástupci na první chirurgické klinice Arnoštu

^{43/} Alma mater, s. 212.

^{44/} Blíže o případu doc. Jedličky viz AUK, Akademický senát UK, inv. č. 2649, karton č. 193.

^{45/} C. d., s. 295.

^{46/} C. d., s. 291.

Jiráskovi: „V povinnosti byl přísným a zdánlivě nepřístupným, mimo ni dovedl se upřímně těšiti ze života a všech jeho krásných darů. . . Ve společenském životě českém zaujímal významné místo a pro své skvělé externí vlastnosti byl též volen předsedou autoklubu republiky Československé. . .“^{47/} Podotýkám jen, že na rozdíl od románového Karla Nováka prof. Kukula na svou zálibu v automobilismu nedoplatil. Dosáhl na univerzitě nejvyšší pocty — byl zvolen rektorem na studijní rok 1924/25 a zemřel přirozenou smrtí 11. srpna 1925, tedy ještě během svého funkčního období.

Po stručné rekapitulaci životopisných údajů Otakara Kukuly a Rudolfa Jedličky se zdá, že se prof. Vondráček zlobil na A. M. Tilschovou ne zcela právem. Ano, využila některých obecně známých faktů o nich, své hrdiny snad i obdařila vlastnostmi, kterými mohli oba slavné chirurgy připomínat, ale rozhodně nevytvořila jejich portréty, ani souvisle nevyličila jejich životní osudy. Píše-li však autor o tak jedinečné instituci, jakou je univerzita, měl by ovšem počítat s tím, že čtenář bude hledat za postavami konkrétní osoby, a upoután líčením mezilidských vztahů, přehlédne jiné, možná neméně důležité stránky uměleckého díla. Kupodivu méně pozornosti vzbudily v románě A. M. Tilschové studentské demonstrace i důsledky, které z nich rektor Wagner musil vyvodit. Pátrala jsem, zda autorku inspirovaly skutečné události — ano, bylo tomu tak. Profesorský sbor lékařské fakulty musel ve svých sezeních v prosinci 1929 jednat o událostech, ke kterým došlo ve dnech 21.—23. listopadu téhož roku.^{48/} Studenti lékařské fakulty pořádali v těchto dnech několik manifestačních schůzí, na nichž se vyslovili především pro zavedení numeru clausu a omezení studia cizinců na univerzitě. V posledním požadavku se jistě projevily nacionalistické tendence — nezapomeňme, že vedení Spolku českých mediků bylo pravicové; na druhé straně je ovšem pravda, že medikové trpěli nedostatkem poslucháren, laboratoří a jiných potřebných zařízení. Podíl cizinců mezi posluchači lékařské fakulty byl skutečně vysoký — např. v r. 1922/23 činil plných čtyřicet procent, r. 1930/31 jich byla ještě celá pětina.^{49/} Průvod Prahou nebyl studentům povolen, ale jejich část přece vyšla do ulic a tam proti nim brutálně zasáhla policie. Šedesát účastníků demonstrací bylo zraněno. Záležitost projednával akademický senát za předsednictví rektora prof. MUDr. Jindřicha Matiegky a v podstatě podpořil požadavky studentů, žádaje od ministra vnitra satisfakci.^{50/}

^{47/} Karlova universita v Praze v roce 1924—1925, s. 41.

^{48/} Viz AUK, fond LF, Sborové protokoly 1926—1929, inv. č. 44—47, karton 4/II. (sezení 5. a 12. 12. 1929).

^{49/} Číselné údaje jsem převzala z publikace Stručné dějiny University Karlovy. Zpracoval kol. autorů za redakce Františka Kavky. Praha, UK (v SPN) 1964, s. 271.

^{50/} Viz AUK, Protokoly ze schůzí Akademického senátu UK, Zápis o II. sedění AS 13. 12. 1929, inv. č. 652, karton č. 43.

A. M. Tilschová věnuje ve svém románě velkou pozornost potřebám studentů. Výbuch jejich rozhořčení způsobují problémy, jejichž řešení se stále odkládalo. Rektor Wagner se stává nedobrovolným svědkem srážky mladých lidí s policií, a právě proto se rozhodne jednat energicky. Jménem univerzity zformuluje rozhodný protest proti policejnímu zákroku a získá pro něj podporu zástupců všech fakult (což není tak snadné). Je to opět jedno z jeho vítězství — policejní prezident se musí oficiálně omluvit.

V románě Alma mater hájí zvláště agilně práva univerzity děkan přírodovědecké fakulty. Tato nejmladší fakulta byla autorce zřejmě sympatická, blíže ji poznala prostřednictvím své dcery Anny Marie, v rodině zvané Mimi. Ta patrně hledala ve studiu přírodovědných oborů^{51/} únik z těžkých depresí, které prožívala po předčasné smrti prvního manžela. Povídku Černá dáma, uveřejněnou nejprve v revui Cesta,^{52/} situovala Tilschová do prostředí botanického ústavu Karlovy univerzity a botanické zahrady. Její děj není valný: démonický Švéd Malgards ovlivní sugescí univerzitního asistenta Antonína Vajdu, jinak velmi nesmělého mladého muže, natolik, že prožije dobrodružné příhody s neznámou kráskou a stane se dokonce spoluviníkem vraždy. Nakonec vyjde najevo, že všechno byly pouhé halucinace. Vajda se zabývá fyziologií rostlin a povídka je rovněž věnována fyziologovi — prof. dr. Vladimíru Úlehlovi,^{53/} s jehož rodinou se Tilschová po válce úzce spřátelila. Má podtitul „Náčrtek k filmu“, ale pokud je mi známo, její námět na plátno přenesen nebyl.

*

V románě Alma mater měl čtenář možnost poznat univerzitní hodnostáře bez talárů, ve chvílích, kdy city a vášně jimi zmítají jako ostatními smrtelníky. Ještě bohatší žej v tomto směru nabízejí anekdoty Oldřicha Hlaváče, řečeného Alarich. Prostředí je stejné jako u Tilschové, protože Hlaváč právě lékařskou fakultu důvěrně znal — vystudoval ji v letech 1914-19.^{54/} Specializoval se na zubní lékařství, zajímala ho též fyziologie, podnikl proto i několik studijních cest do zahraničí. Vážná stránka jeho osobnosti se výborně doplňovala s vtipálkem a komikem,

^{51/} Anna Chytilová, roz. Tilschová studovala v zimním semestru 1918/19 jako řádná posluchačka na právnické fakultě, od letního semestru 1919 do letního semestru 1920 si zapisovala přírodovědné obory na filozofické fakultě, v zimním semestru 1920/21 byla řádnou posluchačkou právě ustavené přírodovědecké fakulty. Tady také její studium skončilo, protože 16. 12. 1920 se provdala a odjela s manželem do Uherské Skalice. — Viz AUK, katalogy posluchačů PF, FF a PFF.

^{52/} Knižně Černá dáma a tři povídky. Praha, Šolc a Šimáček 1924.

^{53/} Vladimír Úlehla se habilitoval r. 1920 na UK, ale r. 1921 odešel jako mř. prof. na Masarykovu univerzitu do Brna. Byl tam ředitelem ústavu pro fyziologii rostlin, ve studijním roce 1945/46 děkanem PFF. Za Vladimírova bratra Miloše se provdala Anna Chytilová-Tilschová.

^{54/} AUK, katalogy posluchačů LF, zimní semestr 1914/15 — letní semestr 1919. Promován doktorem všeobecného lékařství 15. 11. 1919 — viz Matriku doktorů IV, pag. 1679.

objevujícím i v zápachu karbolu bublinky smíchu. Na radu Karla Poláčka uveřejňoval Alarich své anekdoty v humoristickém čtrnáctideníku Dobrý den, posléze z nich sestavil knihu nazvanou Medicína v županu (1929), v r. 1935 vydal ještě Medicínské historie.

Pokud jde o identitu osob, Alarichovy anekdoty nemohly vzbuzovat žádné dohady, protože všichni jsou v nich uvedeni svými pravými jmény. Defiluje před námi celá lékařská fakulta: interna, chirurgie, patologie, stomatologie, oční lékařství, dermatologie, gynekologie, neurologie, psychiatrie. Také profesori Kukula a Jedlička, o kterých byla řeč v souvislosti s románem A. M. Tilschové, hrají tu svou skromnou roli. Přímo s rozkoší „pomlouvá“ Alarich spisovatelské kolegy, kteří si za své povolání zvolili medicínu, jmenovitě Arnošta Dvořáka a Františka Langra. V jedné anekdotě se oba octnou na plese — netančí, jen pozorují hemžení na parketě, když tu se jim náhle do náruče skácí dívka. „Probůh, pánové,“ volají oba, „zde je žena v bezvědomí, což není mezi vámi nějaký lékař?“^{55/} Námětem anekdot jsou často scény při zkouškách, protože nesmyslné odpovědi kandidátů (a někdy i nepřiliš smysluplné otázky examinatorů) poskytují dostatek látky pro zasmání. V řadě historek se Alarich zaměřuje na „junáky“ z Jugoslávie, kteří v Praze studovali (ale ve skutečnosti moc nestudovali) medicínu. Při zkouškách obvykle „plavali“, aniž tím nějak utrpělo jejich sebevědomí. V souvislosti s náladami proti cizincům, o kterých psala A. M. Tilschová, si uvědomujeme jedno: určitá skutečnost může vyvolat pobavený úsměv, ale může také probudit odpor a nenávisť, ba i vést k násilí.

Hrdinou mnoha alarichovských anekdot je prof. Thomayer. Není divu, ukázala jsem již, že měl rovněž „čich“ a pochopení pro komické situace; avšak na rozdíl od Alaricha, který své historicky piloval a vybrušoval v malé skvosty, zachovaly se thomayerovské „veselé droby“ v poněkud syrovém stavu. Přímost, bodrost, smysl pro spravedlnost — to byly vlastnosti, které Alarich u trhanovského rodáka obdivoval, a s nimi také sebeironie a sebekritičnost, tak netypické pro všemocné pány klinik. Za všechny připomínám alespoň tuto historku:

„Thomayer šel do výslužby o několik let dříve, než dosloužil, což je na univerzitě nezvyklá věc. Kdosi se ho ptal, proč tak činí. Thomayer odpověděl: „Já nejsem žádná primadona, já jdu do penze, pokud jsem ještě neztratil hlas.“^{56/}

^{55/} Cituji podle vydání Alarich a ti druzí, Medicína v županu a jiné historky. Edičně připravil a doplnil Ctirad John. Praha, Mladá fronta 1969, s. 89.

^{56/} Tamtéž, s. 18. Podotýkám, že Thomayer zažádal o penzionování r. 1921, kdy byl zvolen rektorem a volbu s díky odmítl. — Autentičnost Alarichových anekdot musíme ovšem brát s rezervou. Autor psal v dopise Eduardu Bassovi z 26. 6. 1932: „Mé anekdoty nejsou pouhými ‚reprodukcemi‘, nýbrž jsou z 80 % vymyšleny. Snad si nechcete myslet, že lékařská fakulta se hemží bonmoty a legrandami.“ LA PNP, pozůstalost Eduarda Basse. Za laskavé upozornění na tuto skutečnost děkuji dr. Jaroslavě Janáčkové, CSc.

Alarichova anekdota je výzvou i pro mne: umění je nejen včas odejít, ale také včas ukončit článek. Nepředstírám ovšem, že bych téma vyčerpala, protože to je úkol pro mnohem obsáhlejší studii, ba celou knihu. Pravděpodobně neuspokojím ty, kteří očekávali, že můj článek přinese jakýsi „telefonní seznam“, předlouhý (a nudný) výčet všeho, co kdo v dané době o pražské univerzitě napsal. Soustředila jsem se v podstatě na tři vynikající tvůrce naší literatury, které univerzitní prostředí přitahovalo natolik, že mu věnovali pozornost i v delších povídkách a románech. Zkrátka přitom přišli jiní, neméně vynikající autoři (např. Karel Čapek, Jiří Wolker), u nichž je univerzitní tematika „roztroušena“ v drobnějších prozaických útvarech. Teprve dalekosáhlejším výzkumem snad bude možné získat určitější obraz českého intelektuála ze sklonku minulého a první třetiny tohoto století a zároveň zjistit podíl univerzitního prostředí na jeho „utváření“.

Spisovatel může popustit uzdu své fantazii, situuje-li děj svého příběhu do vzdálených krajů; musí však být obezřetný, píše-li o místech blízkých, čtenáři kontrolovatelných. Všichni autoři, kterými se tato stať zabývá, poznali českou univerzitu v Praze z vlastní zkušenosti, všichni na ní studovali a je celkem podružné, zda studia ukončili či nikoli. U A. M. Tilschové přistupují navíc zážitky manželky univerzitního profesora, ženy s velkým kulturním rozhledem. Svě zkušenosti z univerzitního prostředí citovaní spisovatelé bohatě zúročili v kratších i delších prózách. Nebylo mým úkolem zkoumat jejich literární hodnotu, třebaže o ni autorům především šlo. Realitu, výběr faktů podřizovali celkové koncepci svých většinou fiktivních příběhů, a přitom se jim podařilo věrohodně zachytit atmosféru pražské univerzity, typy jejích profesorů i studentské prostředí. Z tohoto důvodu představují jejich prózy důležitý pramen pro poznání minulosti naší „alma mater“.

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

Die Alma mater in der Belletristik

Das Bild der Prager Universität in der tschechischen Prosa seit der Jahrhundertwende bis zum 2. Weltkrieg

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie beschränkt sich nur auf den Teil der tschechischen Prosa, deren Autoren in ihrer Periode den aktuellen Stand der Universität darstellten und beachtet also nicht die historische Belletristik. Im Zentrum der Aufmerksamkeit stehen

so drei bedeutende literarische Schöpfer, deren beste Werke in den ersten drei Jahrzehnten unseres Jahrhunderts erschienen sind. Es waren die Prosaiken Karel Matěj Čapek-Chod und Anna Maria Tilschová und der Dichter Viktor Dyk, der gerade in seinen prosaischen Werken die Atmosphäre der Prager Universität und ihren Anteil an den politischen Ereignissen festhielt.

Die angeführten Schriftsteller studierten an der Universität und unterhielten durch ihre persönlichen Beziehungen zu ihr Kontakte. Die Ursache des nicht abgeschlossenen rechtswissenschaftlichen Studiums erklärte K. M. Čapek-Chod später in der Prosa „Debut“. Die Handlungen seiner Romane „Antonín Vondřejc“ und „Jindrové“ verlaufen teilweise an der medizinischen Fakultät, mit der Problematik des Frauenstudiums befaßt sich der Autor im Roman „Turbína“ und in der Erzählung „Tři dopisy MUC. Růženy Hamáčkové MUDru Marii Loukotové“. Die Schriftstellerin A. M. Tilschová war Ehefrau eines Universitätsprofessors und war zwei Semester als ausserordentliche Studentin an der philosophischen Fakultät eingeschrieben. Zum Handlungsplatz ihres Romanes „Alma mater“ wurde die medizinische Fakultät, die sie aus dem Erzählen ihrer Freunde gut kannte. In seinem Mittelpunkt stehen die Ereignisse um zwei Chefs chirurgischer Kliniken, von welchen einer zum Rektor der Universität gewählt wird. Viktor Dyk nahm als Student der Rechtswissenschaften an den Dezebereignissen des Jahres 1897 teil. Seine Erlebnisse erzählte er kurz danach in den Romanen „Prosinec“ (Dezember) und „Konec Hackenschmidův“ (Das Ende Hackenschmids). In dieselbe Periode der Omladina kehrte er später wieder im Roman „Prsty Habakukovy (Die Finger Habakuks) zurück.

Die Studie wird mit einer Erwähnung des lächelnden Tones der Anekdoten im beliebten Buch von Oldřich Hlaváč-Alarich „Medicina v županu“ (Die Medizin im Morgenrock) abgeschlossen. Die so angedeutete Problematik wird bestimmt zu weiteren Arbeiten und Untersuchungen in den angeführten Richtungen führen.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1988

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXVIII. Fasciculus 1

Redakční rada:

doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., předseda,

doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., místopředseda,

PhDr. Michal Svatoš, CSc., tajemník,

PhDr. Karel Beránek, doc. PhDr. Marie Bláhová, CSc.,

PhDr. Vilém Herold, CSc., doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,

PhDr. Václav Lomič, CSc., RNDr. Luboš Nový, DrSc.,

PhDr. Miloslav Ransdorf, CSc., doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc.,

PhDr. Vladimír Šlik, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

D Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Jarmila Lorencová

Jazykově upravila PhDr. Marie Štemberková

Dáno do tisku 17. 2. 1988

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 42, Opava

Vydání 1. Náklad 500 výtisků Brož. 15,—Kčs

Adresa redakce: Archiv Univerzity Karlovy, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1